

Obsah

1. Úvod	2
2. Historický kontext	4
2.1 Třetí republika	4
2.2 Československá zahraniční politika a SSSR	7
2.3 Mezinárodní politika SSSR	10
2.4 Tiskové poměry třetí republiky	12
3. Teoretická a metodologická východiska	15
3.1 Realita jako sociální konstrukt	15
3.2 Diskurs	17
3.3 Nastolování agendy	18
3.4 Ideologie a diskurs	18
3.5 Mody operandi ideologie	19
3.6 Stereotyp, stereotypizace a „imago gentem“	22
3.7 Kritická diskursivní analýza	22
4. Návrh výzkumu	26
4.1 Téma a cíl výzkumu	26
4.2 Vedlejší výzkumné otázky	27
4.4 Analytické rozdělení sledovaného období	29
4.5 Metoda výzkumu a její reflexe	30
4.6 Definování výzkumného materiálu	31
5. Mediální obraz SSSR	35
5.1 Mediální obraz SSSR od konce II. sv. války do květnových voleb 1946	35
5.1.1 Vytváření důležitosti	35
5.1.2 Vytváření vztahů	37
5.1.3 Vytváření identit	42
5.1.4 Vytváření názorů	47
5.1.5 Diskursivní modely	51
5.1.6 Mediální spory mezi komunisty a lidovci	57
5.2 Mediální obraz SSSR od voleb 1946 do odmítnutí Marshallova plánu	58
5.2.1 Vytváření důležitosti	58
5.2.2 Vytváření vztahů	61
5.2.3 Vytváření identit	67
5.2.4 Vytváření názorů	71
5.2.5 Diskursivní modely	75
5.2.6 Mediální spory mezi komunisty a lidovci	80
5.3 Mediální obraz SSSR od odmítnutí Marshallova plánu po únor 1948	82
5.3.1 Vytváření důležitosti	82
5.3.2 Vytváření vztahů	85
5.3.3 Vytváření identit	92
5.3.4 Vytváření názorů	94
5.3.5 Diskursivní modely (shrnutí)	100
6. Závěr	103
7. Diskuze	107
8. Prameny a literatura	109
9. Jmenný index	112

1. Úvod

Každé historické období má více než jednu tvář. Vedle tváře vystavované na odívání hlavních dějin se mnohdy krčí tvář umlčená silou dějinytvorného zaklínadla. Masová média hrají v procesu „dějinytvorného zaklínání“ významnou úlohu. Řečí sociologického jazyka se podílejí na konstrukci reality, která jedince disponuje uvažovat o dění okolo něj určitým způsobem.

Cílem předkládané práce je alespoň částečně zmapovat, jakým způsobem se vybraná média podílela na vytváření obrazu Sovětského svazu v době, která je z hlediska národních dějin považována za přechodnou. Poválečné třiletí tzv. třetí republiky je příznačně označit za dobu očekávání. Osvobození a rozloučení s „nedokonalou minulostí“ se v politicko-sociálním životě snoubilo s předobrazem dokonalejšího lidově-demokratického řádu. Z dnešního historiografického pohledu se třetí republika jeví spíše jako období, kdy se pod lehkým nátěrem demokratické fazóny odehrával nezadržitelný pohyb vstříc komunistické totalitě. Rovněž z hlediska mezinárodních vztahů jde o dobu poměrně překotné polarizace ústící k ustavení dvou nepřátelských bloků.

Základní předpoklad práce tvoří přesvědčení, že specifické podmínky tzv. třetí republiky daly vzniknout rovněž specifickému mediálnímu diskursu o Sovětském svazu – osvoboditeli a hlavnímu spojenci Československa a pozdějšímu hegemonovi východního bloku. Otázkou ovšem zůstává, nakolik byl tento diskurs jednotný a nakolik se mohl optikou různých aktérů lišit. Kontury mediální krajiny třetí republiky ovládané tiskem politických stran nabízí téma postihnout v perspektivě dvou politických soupeřů – Komunistické strany Československa (KSČ) a Československé strany lidové (ČSL). Pro účely výzkumného záměru využijeme čtyř politických týdeníků, dvou vycházejících pod hlavičkou KSČ a dvou pod záštitou ČSL.

Záměrem práce je prostřednictvím diskursivní analýzy přispět k částečnému zmapování mechanismů, jimiž docházelo ke konstrukci mediálního obrazu SSSR. Můžeme v diskursivních praktikách týdeníků zachytit také onu „krčící se zapomenutou tvář“? Nebo síla „dějinytvorného zaklínadla“ prostoupila mediální krajinu a sjednotila diskursivní obrys natolik, že bychom jej mohli považovat za jednotný?

Hlavní výzkumná otázka zní: „Jakým způsobem byl ve vybraných týdnech konstruován mediální obraz SSSR mezi květnem 1945 a únorem 1948?“ K dosažení odpovědi využijeme nástrojů kritické diskursivní analýzy (KDA), jejímž prostřednictvím se pokusíme uchopit podobu diskursu o SSSR jakožto nástroje konstruujícího mediální obraz s jistým mocenským záměrem.

Práce se skládá ze tří hlavních kapitol. Snahou první z nich je ukotvit výzkumnou problematiku v historiografickém kontextu poměrů třetí republiky, zejména s ohledem na specifické vnitřní politicko-sociální uspořádání a obecně laděný vztah k SSSR. Druhá kapitola

nastiňuje teoretická a metodologická východiska a představuje základní orientační rámec pro část výzkumnou. Snahou poslední, výzkumné kapitoly je pokus o zachycení ideologických mechanismů a strategií konstrukce vybraných aspektů mediálního obrazu SSSR. Výzkumná část si rovněž klade za cíl komparaci diskursivních mechanismů mezi týdeníky KSČ a ČSL. Dále je práce strukturována motivací postihnout případnou diskursivní proměnu související s mediálním obrazem Sovětského svazu během období třetí republiky.

2. Historický kontext

V této části zaměříme svoji pozornost k pojednání o historických souvislostech. Kapitola je zamýšlená jako historicko-narativní sonda do období třetí republiky. Artikulovat budeme především témata související s domácími politicko-sociálními podmínkami a vztahem ČSR k Sovětskému svazu.

2.1 Třetí republika

Tzv. třetí Československá republika je z historického hlediska krátkým obdobím domácího poválečného vývoje. Nezřídka bývá označována za období přechodné. Vznikem náleží do období konce II. světové války. Většina historických prací spojuje její zrod s ustavením první poválečné prozatímní vlády 4. dubna 1945 v Košicích. Formální konec třetí republiky bývá spojován povětšinou s volbami do Národního shromáždění konanými 30. května 1948, při nichž jednotná kandidátka Národní fronty (prakticky v moci komunistů) získala přes 89 % hlasů nebo s abdikací prezidenta Edvarda Beneše 7. června 1948. Fakticky však křehká pravidla tohoto státního systému přestala platit nedlouho po 25. únoru 1948, kdy komunisté převzali veškerou výkonnou moc ve státě (Kocan, 1991; Kaplan 2001).

Právní základ třetí republiky netvořila ústava, ale řada dokumentů – Košický vládní program z dubna 1945, tzv. Pražské dohody mezi československou vládou a Slovenskou národní radou (zejména pak třetí z nich) a Budovatelský program vlády z 8. července 1946. Košický vládní program (označovaný též jako „Program národní a demokratické revoluce“) formuloval základní politické úkoly prozatímní vlády – v dokumentu se hovoří o potřebě konsolidace československého hospodářství v duchu socialismu, tj. znárodnění a zkonfiskování majetků všem „Němcům, Maďarům, kolaborantům a zrádcům“ s výjimkou německých a maďarských antifašistů. O znárodnění českých a slovenských podniků se sice v dokumentu podrobně nepíše, nicméně napříč politickým spektrem nedocházelo v otázce prospěšnosti jisté formy vyvlastňování k výrazným neshodám (a to včetně zástupců nelevicových stran).¹ V otázkách zahraniční orientace program zřetelně zakotvuje jako základní linii nejužšího spojení se SSSR.²

Socialismu nakloněné reformy dále upevnil tzv. povolební Budovatelský program Gottwaldovy vlády. Jeho součástí bylo vyhlášení první „dvouletky“ - dvouletého plánu obnovy a výstavby hospodářství. Současně pro československou zahraniční politiku znamenal tento dokument ještě užší orientaci na Sovětský svaz.

¹K zestátnění klíčových průmyslových podniků, bank, pojišťoven a důlního průmyslu došlo již v říjnu 1945 (Kocián 1991).

² Podrobněji o otázce vztahu k SSSR viz dále.

Poválečný režim sice pokládal za nutné přihlásit se ke státoprávní kontinuitě s prvním Československem, snažil se však přestříhnout pomyslnou pupeční šňůru, která by jej spojovala s dřívějším liberálně-demokratickým systémem. Ve značné distanci či přímo v protikladu vůči liberálnímu prvorepublikovému zřízení se nová republika již od konce války profilovala jako „lidová“ či „socializující“ demokracie. Všeobecná, socialismu nakloněná nálada společnosti i politické reprezentace odrážela rozčarování z dřívějších poměrů první republiky, stejně jako z předválečného jednání západních mocností, které ČSR přivedly až k Mnichovu. Komunisté, sociální demokraté a národní socialisté (včetně Edvarda Beneše) spojovali nový socialistický řád s vyšší formou demokracie. Lidovci platili v otázkách socializačních reforem za nejbezpečnější, nicméně ani oni se omezenému znárodňování nebránili. Zřejmý odsudek předválečných poměrů se promítl i do pátého článku Košického programu: „Na rozdíl od byrokratického, lidu vzdáleného správního aparátu předválečného Československa, tvoří se v obcích, okresech a zemích (...) lidem volené národní výbory. Tyto pod neustálou kontrolou lidu stojící a až na další lidem odvolatelné národní výbory budou v obvodu své působnosti spravovat všechny veřejné záležitosti.“ (Košický vládní program 1974: 6).

Tomuto sémantickému posunu odpovídaly také změny v politickém uspořádání. Pluralitní systém první republiky, známý soupeřivostí politických stran a častými vládními krizemi, považovala většina exponentů poválečného Československa za příliš destruktivní. Došlo proto k vytvoření Národní fronty - kvazi pluralitního útvaru, který zastřešoval všechny povolené politické strany (čtyři působící v českých zemích a dvě na Slovensku).³ Principem Národní fronty se stalo pravidlo poměrného zastoupení jak v Ústavodárném národním shromáždění, tak také ve vládě, přičemž žádná ze stran nemohla obsadit nadpoloviční většinu kabinetních křesel. Systém tedy de facto vylučoval explicitní opozici, neboť všem stranám zaručoval podíl ve vládě. Národní fronta měla fungovat jako prostředek nové formy lidové (vyspělejší) demokracie.

Záhy se však ukázalo, že se idealizovaná koncepce Národní fronty patrně neobejde bez vnitřních roztržek, obviňování a častých polemik. Výraznou oblastí animozit a vzájemného obviňování se stal zejména stranický tisk. O problematice tisku bude pojednáno v oddíle 2.4. Nyní se krátce zastavme u charakteristiky čtyř „českých“ stran, z nichž dvěma (KSC a ČSL) se budeme věnovat podrobněji. ČSNS a ČSSD jsou stručně představeny v poznámce pod čarou.⁴

³ V českých zemích: Komunistická strana Československa, Československá strana sociálně demokratická, Československá strana národně socialistická a Československá strana lidová. Na Slovensku: Komunistická strana Slovenska a Demokratická strana. Výrazným pravicovým politickým stranám první republiky, např. agrární, živnostenské či národně-demokratické, nebylo umožněno obnovit činnost.

⁴Československá strana národně socialistická (ČSNS) – po KSC druhá nejsilnější strana. Hlásila se k myšlenkám demokratického socialismu. Ve sféře živností, malých a středních podniků ovšem prosazovala zachování soukromého podnikání. Hájila (stejně jako Edvard Beneš) nutnost úzké spolupráce se SSSR. Těsně spolupracovala s prezidentem Benešem (před válkou byl jejím členem) a snažila se působit proti KSC. Jejím předsedou byl Petr

Komunistická strana Československa (KSČ)

Strana vznikla v květnu 1921 odtržením od sociálních demokratů. Vzniku strany předcházelo vyostřené politické napětí mezi dvěma frakcemi uvnitř Československé strany sociálně demokratické dělnické. Spor o Lidový dům (stranické sídlo ČSDSD) vygradoval až do Prosinčové generální stávky (1920), při níž bylo po celé republice zatčeno na 3000 demonstrujících dělníků. Již v době svého vzniku byla jednou z největších komunistických stran v Evropě. Hned při své účasti v prvních parlamentních volbách v roce 1925 skončila na druhém místě se ziskem 934 223 hlasů (13,2 %) a 41 mandáty. V roce 1929 získala moc ve straně klika okolo Klementa Gottwalda a stranu opustila většina zakládajících členů. I přes výraznou bolševizaci získala strana v následujících dvou volbách po 30 mandátech (tj. 10,2 a 10,3 %).

V období druhé republiky (říjen 1938 - březen 1939) byla KSČ oficiálně rozpuštěna a přešla do ilegality. Do napadení SSSR Německem strana ctíla německo-sovětský pakt o neútočení⁵ a v souladu s pokyny z Moskvy zastávala v otázce domácího odboje pasivní pozici. Po napadení SSSR aktivizovala strana své početné buňky a přešla do protinacistického odboje. Po válce se stala největší a nejsilnější stranou v Československu. Svoji poválečnou činnost směřovala k absolutnímu převzetí státní moci. Ve volbách v roce 1946 zvítězila ziskem 40 % hlasů v českých zemích.⁶ V programových postulátech prosazovala znárodňování, socializaci a zakládání nových institucí lidové demokracie (např. ROH), oficiálně však ctíla pravidla Národní fronty. V tichosti se nicméně snažila pracovat na ovládnutí klíčových organizací, zejména Sboru národní bezpečnosti. Své agenty a sympatizanty měla také ve všech stranách Národní fronty (Rupnik 2003).

Československá strana lidová (ČSL)

Strana vznikla v roce 1919 v době silících protikatolických nálad symbolizovaných heslem „Pryč od Říma“. V počátečním období se snažila působit proti modernistickým (liberalizujícím a socializujícím) vlivům v katolické církvi a stavěla se proti úplné odluce církve od státu, což se jí postupným přijímáním kompromisních řešení mezi státem a církví (v oblasti školství, rodiny a manželství) částečně podařilo. Stala se stabilní součástí pravicového politického spektra, nicméně

Zenkl. Do strany rovněž přistoupili někteří představitelé nepovolené agrární strany, např. Oldřich Suchý a Ladislav Feierabend (Kocián 1991).

Československá strana sociálně demokratická (ČSSD) – prosazovala cestu poměrně radikálního znárodňování podniků. Od konce války ve straně působily dvě frakce – radikálně levicová, vedená prvním předsedou poválečné vlády Zdeňkem Fierlingerem, a umírněnější, řízená Bohumilem Laušmanem. Na sjezdu roku 1947 Laušmanova frakce definitivně ovládla klíčové stranické pozice, což Fierlingera a jemu oddané přivedlo do náruče KSČ (tamtéž).

⁵Též také tzv. Pakt Ribbentrop-Molotov – smlouva mezi nacistickým Německem a SSSR podepsaná 23. srpna 1939. Ve smlouvě se obě strany zavázaly, že nepoužijí vojenskou sílu proti druhé straně a nespojí se s jejími nepřáteli. Smlouva byla v podstatě dodržována až do 22. června 1941, kdy nacistické Německo napadlo Sovětský svaz.

⁶V celém Československu, tj. včetně hlasů Komunistické strany Slovenska (KSS) se její výsledek rovnal 38 %.

její podpora v průběhu let pozvolna klesala. V roce 1925 získala 11,3 % hlasů (33 mandátů) a s každými následujícími volbami její preference mírně upadaly. V posledních předválečných volbách v roce 1935 pro stranu hlasovalo 7,5 % občanů (22 mandátů). Ve válečných letech ztělesňoval zásady strany Jan Šrámek, který zastával post předsedy v Benešově exilové vládě (Trapl 2008).

V novém politickém uspořádání se ČSL stala jedinou nesocialistickou stranou v českých zemích. Svoji pozicí v novém uspořádání se lidovci ocitli v poněkud „schizofrenní“ situaci, kterou dobře vystihl stranický projev Adolfa Procházky: „Naše strana zůstala součástí národní fronty, avšak ztratila své sousedy na pravici: zůstávajíc svým programem stranou středu a zdůrazňujíc též veřejně toto své postavení a poslání, byla košickým programem a spoluprací s komunisty a socialisty posunuta doleva, kdežto svými novými voličskými hlasy a celkovým stranicko-politickým rozložením národa tíhla doprava.“ (Drápala 2000: 36) Strana totiž (jako nesocialistické uskupení) mohla potenciálně počítat s hlasy neobnovených pravicových sil, zejména s hlasy agrárníků. Ve volbách v roce 1940 tedy ČSL v porovnání s předválečným obdobím výrazně posílila ziskem 20,2 % hlasů. Zdánlivé posílení a změna politického spektra jí ovšem odebraly možnost hrát oblíbenou roli „jazýčku na vahách“, díky níž se strana stala součástí všech prvorepublikových koalic. Nutnost spolupracovat s KSČ a dalšími socialistickými stranami navíc uvnitř ČSL vyvolávala zřetelné pnutí mezi umírněným křídlem okolo Šrámka a „mladým křídlem“ vyžadujícím ostrý protikomunistický kurs.⁷ Proporcionální rozložení politických sil navíc straně neumožňovalo efektivně prosazovat vlastní program – neuspěla v boji proti pozemkové reformě, reformě školství, tzv. milionářské dani a nedokázala zabránit zrušení křesťanských odborových organizací. S postupujícím časem navíc komunisté získali ve straně své konfidenty a zajistili si hlasy několika lidoveckých poslanců – především Josefa Plojgara a Aloise Petra. Po převzetí moci komunisty uprchlo ze země 11 z celkového počtu 46 poslanců, 21 jich bylo vězněno (z toho 4 popraveni nebo umučeni) (Pehr 2008).

2.2 Československá zahraniční politika a SSSR

Rozhodující linie československo-sovětských vztahů se začala zřetelně rýsovat již v průběhu II. světové války. Klíčovou roli sehrál při tomto procesu hlavní tvůrce československé zahraniční politiky - Edvard Beneš. Principiální cíl své práce spatřoval v obnově a existenčním zajištění suverénního Československa. Ve světle mnichovského traumatu, s německým sousedem „za zády“ a početnou menšinou Němců „uvnitř hranic“, spatřoval v SSSR nejschůdnějšího

⁷Výraznou kauzou boje v ČSL se stalo vyloučení Heleny Koželuhové, představitelky progresivního proudu ve straně, novinářky a příkré zastávkyně protikomunistické linie. Koželuhová rovněž požadovala omezení vlivu klerikální kliky ve straně a prosazovala užší spolupráci s Demokratickou stranou. Po opakovaných neshodách s vedením strany (především se Šrámkem a Hálou) byla na příkaz nejužšího vedení z ČSL vyloučena (Drápala 2000).

poválečného spojence. Po celou dobu exilu (včetně problematického čtyřicátého roku⁸⁾) byly Benešovy výstupy vůči SSSR poměrně vstřícné a tolerantní. I přes odpor k sovětským agresivním akcím na přelomu 30. a 40. let nepřestával Beneš v Sovětském svazu vidět potenciálního spojence, což patrně způsobila absence adekvátních alternativ. Mnohem větší hrozbu pro budoucí Československo stále spatřoval v Německu. Pod dojmem svých dvou návštěv v Moskvě (1943 a 1945) navíc částečně uvěřil domnělým projevům demokratizace SSSR (Brod 2002).

Po napadení SSSR Německem v červnu 1941 započala intenzifikace vzájemných vztahů, která v prosincových dnech roku 1943 vyústila v podepsání smlouvy o československo-sovětském přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci. Smlouva (mimo jiné) zavazovala obě strany k respektování nezávislosti a svrchovanosti druhého státu. Benešova zahraniční politika se odehrávala za nadšené podpory komunistů a sociálních demokratů, zejména pak jejich předsedy, pozdější hlavy prvního poválečného kabinetu – Zdeňka Fierlingera (Kříženecká et al. 1968). Akcelerující (a Benešem proklamovaný) podnět poměrů k Sovětskému svazu posiloval i nástup neoslovanství. V Benešově pojetí mělo neoslovanství nabýt podobu co možná nejužší poválečné spolupráce mezi slovanskými národy, prodchnuté nejen obranými zájmy, ale také vzájemnou a hlubokou etnickou příbuzností. V zamýšleném slovanském spolku přisuzoval Beneš hlavní úlohu právě Sovětskému svazu. Dodejme, že ani Stalinovy (ač původem Gruzínci) nebyla koncepce slovanské vzájemnosti cizí, naopak se od roku 1941 stala významnou součástí oficiální sovětské propagandy (Brod 2002).

Na státní politice vůči SSSR nic nezměnily ani některé sporné události konce války. V první řadě lze zmínit nedostatečné a liknavé zásobování Slovenskému národnímu povstání v podzimních týdnech 1944. Dalším, pro československou diplomacii problematickou skutečností se stala otázka Podkarpatské Rusi. Ačkoli Sověti v průběhu války opakovaně ujišťovali o nedotknutelnosti předmnichovských hranic Československa, po obsazení nejvýchodnější části čs. území došlo k částečně zinscenované kampani proklamující vůli Rusínů připojit se k sovětské Ukrajině. Nutno podotknout, že Beneš (podle Tomana Broda 2002) s možností předání Podkarpatské Rusi Sovětům kalkuloval již v roce 1941 a nehodlal touto otázkou ohrozit pracně budované československo-sovětské vztahy. K podepsání smlouvy o odtržení tohoto území a jeho připojení k SSSR došlo 29. června 1945.

Sémantická přichylnost k SSSR podbarvená neoslovanickou rétorikou se promítnula i do čtvrtého článku Košického programu: „Vyjadřujíc neskonanou vděčnost českého a slovenského

⁸Na konci roku 1939 podepsal Sovětský svaz a Německo pakt o neútočení s tajným dodatkem o rozdělení sfér ve východní Evropě (již zmíněný Pakt Ribentrop-Molotov). V roce 1940 obsadil SSSR na základě tohoto dojednání východní část Polska, pobaltské státy a Besarábii. Na přelomu roku 1939 a 1940 rovněž vedl útočnou válku proti Finsku. Zásadně negativní odezvu nevyvolala ani internace československých vojáků, kteří z Němci okupovaného Polska přechali do SSSR.

národa k Sovětskému svazu, bude vláda pokládat za neochvějnou vůdčí linii československé zahraniční politiky nejtěsnější spojenectví s vítěznou slovanskou velmocí na východě. Smlouva československo-sovětská z 12. prosince 1943 o vzájemné pomoci, přátelství a poválečné spolupráci bude určovat pro veškerou budoucnost zahraničně politickou pozici našeho státu. (...) Vláda bude od počátku uplatňovat praktickou součinnost se Sovětským svazem, a to ve všech směrech – vojensky, politicky, hospodářsky, kulturně.“ (Kaplan, Špiritová eds. 1996: 23)

Význam SSSR jako hlavního spojence Československa „pro veškerou budoucnost“ byl tedy ukotven v jednom z hlavních dokumentů třetí republiky. Danému stavu napomáhala i masová obliba Sovětů coby osvoboditelů, jež výrazně neutrpěla ani občasnými excesy některých vojáků či sporným přístupem Rudé armády v otázkách válečné kořisti,⁹ o únosech jedinců žijících na území Československa do SSSR nemluvě.¹⁰

Spornou skutečnost představovalo rovněž podepsání dohody o těžbě uranu, udělující sovětské straně monopol na využití strategické suroviny. Z původně požadovaných 37 tisíc Kč za kilogram U-kovu se Sovětům účtovalo přibližně 7800 Kč za kilogram, což bylo např. o více než polovinu méně, než částka, kterou platily USA za kilogram stejné suroviny v Kongu. Československo se navíc zavázalo investovat nemalé prostředky do Jáchymovských dolů. Odečteme-li exploataci suroviny, nominálně vzato tak těžba pro ČSR stále představovala „mírně ztrátovou činnost“ (Jančík 2007: 199).

Proklamované prioritní spojenectví se Sovětským svazem ovšem (alespoň zpočátku) Československu nebránilo hospodářsky spolupracovat se Západem. Bezprostředně po skončení války tvořil SSSR, také díky pobytu vojsk, pro ČSR nejdůležitějšího hospodářského partnera. Význam těchto vazeb ovšem v průběhu let 1946 a 1947 postupně upadal na úkor spolupráce se západními zeměmi.¹¹ Zatímco v roce 1945 se Západ na celkovém obratu čs. zahraničního obchodu podílel 57 %, v roce 1946 dosáhl úrovně 78 % a v roce 1947 překročil 86 %. Vzrůstající hospodářskou spolupráci mezi ČSR a Západem s nelibostí sledoval Sovětský svaz. Zvláště poté, co USA přišly s projektem Marshallova plánu (*European Recovery Program*) na systematické financování obnovy postižených hospodářských oblastí evropských zemí, se Sovětský svaz rozhodl zakročit. Československá vláda v čele s Gottwaldem byla pozvána do Moskvy a po jejím návratu se zřekla účasti na pařížské konferenci, kde mělo dojít k podpisu úmluvy o poskytnutí

⁹Válečnou kořist představovaly dle dohod všechny Němci vybudované podniky vojenského významu na osvobozeném území ČSR. V praxi ovšem oddíly Rudé armády na mnoha místech zabavovaly zařízení podniků bez ohledu na jejich původ (Kocián 1991).

¹⁰Odhaduje se, že od konce roku 1944 bylo do SSSR uneseno více než 6000 lidí z území Slovenska (povětšinou Rusínů a Ukrajinců). Z území českých zemí bylo odvečeno na 500 osob (včetně ruských emigrantů, kteří zde často žili již více než 20 let) (Bystrov 2003).

¹¹Do spolupráce se Západem promlouval také program UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) - první poválečný projekt mezinárodní humanitární a rozvojové pomoci uskutečněný pod hlavičkou Spojených národů, ze dvou třetin financovaný Spojenými státy.

pomoci. Rozhodnutí bývá považováno za definitivní příznak československé podřízenosti Moskvě. Také Beneš tuto skutečnost nesl poměrně těžce, jelikož se fakticky zhroutila jeho představa o Československu jako o mostu mezi Východem a Západem (Brod 2002). Sovětský svaz se snažil odmítnutí Marshallova plánu ČSR kompenzovat na přelomu roku 1947 a 1948 dodávkami několika set tun pšenice a krmného obilí.¹² Pro vztahy obou zemí však mělo mnohem větší význam podepsání pětileté obchodní smlouvy, v níž se strany zavázaly k výměně předem stanovených jednotek zboží. Cílem smluv bylo výrazné (alespoň čtyřnásobné) navýšení obchodní bilance mezi ČSR a SSSR (Babka, Roubal, nedat.).¹³

2.3 Mezinárodní politika SSSR

Válečné události umožnily, že se dříve ostrakizovaný stát s „pochybnou pověstí“ mohl postavit vedle Spojených států a Velké Británie, tj. po bok zemí, které rozhodovaly o poválečném uspořádání světa. Namísto předválečného evropského kvartetu (Velké Británie, Francie, Německo a Itálie) nastoupila tzv. Velká trojka (USA, SSSR a Velká Británie). Navzdory odlišným stanoviskům uvnitř koalice vznikly již za války mezi spojenci smluvní závazky o podobě poválečné Evropy. Zejména druhá schůzka Stalina, Churchilla a Roosevelta v krymském letovisku Jalta v únoru 1945 rozhodla nejen o okupační správě Německa, ale byla zde také definována demarkační linie pro osvobozovací postup spojeneckých vojsk a de facto tedy budoucí hranice Železné opony.

Důsledky války byly pro SSSR v mnoha aspektech ničivé. Západní část státu s převahou průmyslu byla zdevastována. Převážná část zdejších průmyslových podniků neunikla úplnému zničení či významnému poškození – oficiální ruské údaje hovořily o 31 850 zpusťšených závodech (Švankmajer et al. 1995). Vážným poškozením trpělo také zemědělství, což ve spojitosti se suchem roku 1946 a příkazem Stalina o poskytnutí obilí osvobozeným zemím (mezi nimi i ČSR) způsobilo na Ukrajině hladomor, jemuž podlehl na 1 milion lidí. Také z hlediska válečných obětí patřilo Sovětskému svazu smutné prvenství. Odhaduje se, že počet lidských ztrát (vč. civilního obyvatelstva) dosáhl během let 1941-1945 25-30 milionů (Inkeles, Bauer 1959).

V ostrém kontrastu s domácí situací se nicméně Sovětský svaz stal ze zahraničně-politického hlediska velmocí prvního řádu. V protikladu k předválečnému mezinárodnímu „izolacionismu“ způsobenému ani ne tak přáním SSSR, jako spíše obezřetným postojem západoevropských zemí, se Sovětský svaz stal zakládajícím členem Rady bezpečnosti OSN. Rudá

¹²Lukáš Babka a Petr Roubal (nedat.) nicméně upozorňují, že se ve skutečnosti jednalo o standardní nákup za světové ceny. Obiloviny navíc pocházely z oblastí Ukrajiny, která se (stejně jako střední Evropa) potýkala se suchem a neúrodou, v důsledku čehož v této oblasti došlo k hladomoru a úmrtí až jednoho miliónu lidí (Baberowski 2004).

¹³Skladbu dovozu do ČSR tvořily z 60 % obiloviny a ze 40 % průmyslové suroviny. Vývoz se měl skládat zejména z výrobků lehkého (48 %) a těžkého průmyslu (41 %), zbytek tvořily potravinářské výrobky (Babka, Roubal).

armáda ovládala rozsáhlá území východní a střední Evropy a také značné části Balkánu. Prestiž Sovětského svazu v celém světě a zejména v osvobozených zemích byla stěží souměřitelná s předválečným, většinou spíše ostražitým postojem široké veřejnosti.

Nedlouho po skončení války se začala projevovat koncepce sovětského vedení cílící k všestrannému posílení postavení SSSR ve světě v duchu zásady, že „úplnosti dosaženého vítězství musí odpovídat úplnost využití tohoto vítězství“ (Švankmajer et al. 1995: 356). Základní složky této koncepce spočívaly ve vytvoření pevného bloku zemí plně pod kontrolou Moskvy, v úsilí o široký vliv při správě Německa a ve snaze rozšířit sovětský vliv do nových oblastí pomocí všestranné podpory levicových hnutí.

Pro poválečné osudy Evropy měla zásadní význam konference v německé Postupimi v srpnu 1945, kde sice došlo k („prozatímní“) dohodě Velké trojky na stěžejních bodech jako byla např. otázka okupační správy Německa, s níž se i nadále mělo zacházet jako s politickým i hospodářským celkem (avšak rozděleným do čtyř okupačních zón). Dále se rozhodlo o nutnosti denacifikace a demokratizace Německa a potrestání válečných zločinců. Nicméně průběh rozhovorů již nyní naznačoval, že mezi SSSR a dalšími dvěma spojenci dochází k animozitám, na jejichž pozadí se rýsují bedlivě střežené zájmové sféry. Stalin neuspěl v některých požadavcích stran Japonska či bývalých italských kolonií a současně odmítl západní kritiku režimů, které se v některých Sověty osvobozených zemích začaly vytvářet, s odůvodněním, že jde o „pohyb vpřed ve směru sociálního a politického pokroku“. (tamtéž: 357) V následujícím půlroce po postupimské konferenci bylo stále více jasné, že západní spojenci hodlají Sovětský svaz usměrňovat alespoň v oblastech mimo Evropu. Co se týče osvobozených zemí východní a střední Evropy, zde byly možnosti Západu zabránit Moskvě ve snaze o jejich politické „zglajchšaltování“ poměrně omezené.

Vztahy mezi spojenci se každým rokem více kalily. Konference v Moskvě v roce 1946 ještě přinesla dohodu o společném postupu vůči bývalým německým satelitním státům, avšak již o necelý rok později přicházejí Spojené státy nejdříve s Trumanovou doktrínou a později s tzv. Marshallovým plánem na finanční pomoc všem evropským státům včetně Sovětského svazu. SSSR tuto podanou „kapitalistickou rukavici“ odmítl a iniciativně zabránil, aby ji přijaly také státy, které osvobodil. Za zřetelné gesto vyhlášení ideologické války Západu lze považovat zahájení činnosti Informbyra komunistických stran v září 1947. Při jeho ustavení přišla Moskva poprvé s tvrzením, že došlo k vytvoření dvou světových táborů – demokratického a imperialistického. Hlavní úkol Informbyra spočíval ve stmelení a podřízení všech komunistických stran v osvobozených zemích pod moskevské ústředí. Do půl roku od ustavení tohoto orgánu došlo

k faktickému umlčení opozice ve všech středo a východoevropských zemích. Únorové události v Československu snahy Moskvy dovršily (tamtéž; Drápala 2000).

2.4 Tiskové poměry třetí republiky

Období třetí republiky bývá z hlediska tiskových poměrů považováno za specifické. V praxi sice neexistovala cenzurní opatření, nicméně skutečná tisková politika vedla k poměrně zásadním restrikcím v oblasti periodických tiskovin (Bednařík 2004).

Omezená forma preventivní cenzury vykonávaná úředníky ministerstva vnitra platila již před rokem 1938. Po obnovení státnosti v roce 1945 vyhlásila vláda platnost dřívějších cenzurních zákonů, ovšem vykonávaná praxe stojící na vůli stran Národní fronty zavedla záhy tiskové a cenzurní pořádky jiným směrem. Jedinými a fakticky dobrovolnými cenzory se staly politické strany (Kaplan 1994). Státní tisková nařízení vycházela ze zásady, že by tisk měl jako veřejný a státotvorný činitel podléhat státnímu dohledu. Novou organizaci českého tisku připravovala již za Protektorátu skupina novinářů soustředěná kolem bývalého předsedy Národního svazu novinářů, Františka Bauera. Na tehdejší poměry liberální tisková koncepce první republiky byla považována za „přežitou“, protože umožňovala, „aby byl tisk využíván pro soukromé cíle jednotlivců, aniž by byly brány ohledy na zájmy státu“ (Bednařík 2004: 132). Kritice neušel ani předválečný bulvární tisk, jenž již napříště neměl být povolen. Atmosféru tehdejších poměrů (a nejen těch tiskových) zdařile ilustruje věta Edvarda Beneše: „Žurnalismus je po mém soudu služba veřejná. Bezuzdná volnost ve vydávání novin se nesmí více opakovat. Víme přece, co to byl před válkou tzv. červený tisk. To je, pravda, omezování osobní svobody, ale je třeba si položit otázku, do jaké míry je to nutno a v jakém zájmu. Neomezená volnost musí však ustoupit veřejným zájmům.“ (Zieris 1947: 16; též Bednařík 2004: 132).¹⁴

Pro dohled nad tiskem bylo vytvořeno specializované Ministerstvo informací, v jehož čele stanul Václav Kopecký, člen KSČ. Vedoucím tiskového odboru se stal již zmíněný František Bauer, hlavní organizátor ilegální skupiny novinářů připravujících poválečnou koncepci tisku. Nová linie Ministerstva informací již od počátku zpochybňovala pojem nezávislý tisk. V únoru 1946 se Václav Kopecký na půdě Prozatímního národního shromáždění vyjádřil následovně: „Takový ideál tiskové svobody, za které se časopisy pod titulem ‚nezávislost‘ stávají ve skutečnosti jen nejzávislejšími služkami kapitalistických boháčů, za které se tisk zvrhá v nástroj kupčení s duší národa, korupce a masové demoralizace a za které tisk může být zneužit proti zájmům lidu a národa, takový ideál tiskové svobody již neodpovídá ani politickému charakteru,

¹⁴Koncepce „národního tisku“ odpovídala tehdejšímu socialismu nakloněné atmosféře. Podobné tendence zasáhly vedle těžkého a středního průmyslu např. také kinematografii. Strany Národní fronty se shodovaly, že film by neměl sloužit k ziskuchtivým účelům soukromých osob, nýbrž ke ztvárnění kvalitních uměleckých obsahů (Bednařík 2004).

ani morálce dnešní československé demokracie.“ (Bednařík 2004: 135) Tisk měl dle Kopeckého sloužit zejména ideologickým a programovým postulátům politických stran. Současně se koncepce politického tisku zdála být z hlediska kontroly informací jednodušší, neboť Národní fronta zpočátku působila jako „součenství“ svolné k mnoha kompromisním řešením.

Již v květnu 1945 došlo k zastavení veškerých oficiálních listů, které vycházely za okupace. Zároveň nebylo dovoleno vydávat tisk jakýmkoli politickým organizacím, jež stály mimo Národní frontu. Dané nařízení se týkalo zejména nepovolené agrární strany. Veškerý periodický tisk musel projít schvalovacím řízením Ministerstva informací. Povolení k vydávání bylo navíc omezeno vyjma státem uznaných politických stran, úřadů a veřejnoprávních institucí, pouze na masové zájmové organizace celonárodního charakteru (Končelík et al. 2010).

Celkové počty vydávaných titulů se ve srovnání s předchozím obdobím první republiky (a počátečním obdobím Protektorátu) výrazně snížily. V roce 1940 vycházelo na území Protektorátu Čechy a Morava celkem 55 deníků. Na sklonku roku 1946 již pouze 28 deníků. Počet týdeníků klesl za stejné období ze 144 na 87. Hlavní těžiště publicistiky stálo na tzv. stranickém tisku. Každá ze čtyř stran Národní fronty disponovala jak vlastním ústředním deníkem, tak také týdeníkem či týdeníky.

Neexistence preventivních ani dodatečných cenzurních nařízení ovšem tisk nekomunistických stran od výpadů ministra Kopeckého nechránila. Na jednu stranu sice Kopecký prohlašoval, že v Československu nikdy neexistovala taková svoboda tisku, jakou zaručují současné poměry, nicméně jeho konání zejména vůči listům národních socialistů a lidovců anticipovalo sled budoucích událostí. Kopecký si za zády s komunistickým tiskem dobře uvědomoval, jaká historická (diskursivní) síla náležela k tehdejšímu státoprávnímu uspořádání. Neváhal proto ve svých vyjádřeních nařknout některá periodika z protistátní činnosti: „K pojmu tiskové svobody ovšem platí nejen to, že jeden každý může svobodně vyjadřovat své názory, ale také to, že druhý může mu stejně svobodně vytknout, že projevené jím názory jsou nesprávné, škodlivé, odporující linii vládní politiky v duchu Národní fronty. A toto právo si bere i ministerstvo informací a jeho tiskový odbor, kontrolující noviny teprve dodatečně, když jsou v rukou čtenářů, a hlavně kontroluje je z toho hlediska, zda se ve svých článcích a zprávách nevychylují od vládního programu a neporušují jednotu NF.“ (Bednařík 2004: 141) Dle slov Františka Hanzlíka si KSČ již v průběhu roku 1946 vytvořila faktický informační monopol. Ovládala Ministerstvo informací a disponovala mohutným „tiskovým koncernem“, jemuž se ostatní strany nemohly rovnat. Vedle řady titulů denního a týdenního tisku se komunisté opírali také o rozhlas a několik nakladatelství (Hanzlík 1997).

Na konci roku 1946 došlo v důsledku stupňujícího se tlaku ze strany Ministerstva informací vůči lidoveckému tisku k poněkud paradoxní situaci. Předseda lidovců Jan Šrámek požádal vládu, aby se zabývala návrhem na zavedení jasných pravidel dodatečné cenzury. Šrámek tak učinil, neboť se domníval, že po zavedení explicitně formulovaných pravidel předejde nečekaným výpadům vůči lidoveckému tisku. Návrh byl však (mimo jiné i přes odpor Klementa Gottwalda) odmítnut. Vzájemné obviňování politických stran však pokračovalo i v roce 1947 a komunisté si začali uvědomovat, že zavedení cenzurních regulí bude nevyhnutelné. Ministerstvo informací proto začalo připravovat návrh cenzurních pravidel. V prosinci roku 1947 se v rámci Ministerstva informací ustavil Kontrolní obor, jehož úkolem bylo sledovat nezávadnost tisku v následujících oblastech: dvouletý hospodářský plán, štvání proti slovanským národům (zejména proti SSSR), dehonestace základní linie naší státní a zahraniční politiky a věci obrany státu (Kaplan 1994; Bystrov 2006). Dané oblasti byly formulovány velmi vágně a de facto tedy umožňovaly stíhat tisk a novináře za takřka jakoukoli politickou kritiku. "

Činnost Kontrolního odboru se v únoru 1948 začala teprve rozbíhat a konečný návrh cenzurního zákona byl v době převratu stále ve fázi přípravy (Kaplan 1994).

3. Teoretická a metodologická východiska

V následující kapitole představíme teoretická východiska pro analýzu mediálních textů, přičemž budeme vycházet z teoretických prací, které paradigmaticky čerpají z oblastí sociologie, mediálních studií, historie, případně kulturologie. Kapitulu strukturujeme podle pravidla klesající míry obecnosti.

3.1 Realita jako sociální konstrukt

Při rozboru mediálních obsahů budeme vycházet z předpokladu Petera Bergera a Thomase Luckmanna (1999), že realita obklopující jedince je sociálně konstruována, tj. vytvářená lidskou činností (externalizací). Podle Bergerovy a Luckmannovy teorie je při analýze každodennosti nutné „popsat“ procesy, které se podílejí na konstituování tzv. vědění. V závislosti na společenské stratifikaci dochází k nerovnoměrné distribuci vědění, tzn., že způsob, jakým lidé uvažují o okolním dění, je u různých jedinců (případně skupin jedinců) různý. Tímto způsobem dochází k sociálně determinovanému vnímání reality, kterou jedinci percipují shodně jen do určité míry v závislosti na společenském stupni institucionalizace. Základ institucí vytvářejí typizované a habitualizované činnosti a postupy, díky nimž instituce „řídí lidské chování tím, že předem stanovují vzorce chování, které lidskému jednání předurčují jeden směr ze všech teoreticky možných směrů“ (Berger, Luckmann 1999: 58). Instituce tedy vytvářejí mantinely lidskému jednání a tím nad jednotlivcem vytvářejí mocensko-donucovací prostor, jenž se ovšem díky socializaci (ve smyslu vrůstání jedince do společnosti) jeví jako nezpochybnitelný („přirozený“) fakt a nikoli jako prostor explicitního donucení. Z tohoto hlediska dochází ke konstruování reality, která je nikoli objektivně, ale historicko-sociálně utvářena.

Fungování institucionálního řádu umožňuje systém legitimizačních vzorců¹⁵, které institucionalizované chování činí objektivně (intersubjektivně) dostupné a subjektivně věrohodné. Mezi významné legitimizační (či delegitimizační) nástroje institucionálního pořádku patří také média. Prostřednictvím cílené mediální analýzy můžeme tedy „stopovat“, jaké obsahy vědění jsou v konkrétně vymezeném čase zprostředkovávány populaci jako celku nebo určité úzce vymezené skupině. Jinými slovy, jakým způsobem se média podílejí na utváření (konstruování) sociální reality.

K legitimizaci sociálního uspořádání dochází skrze jednu z forem *vědění* – jazyk. Jazyk jakožto dorozumívací prostředek umožňuje rozvinutí spleťtých symbolických forem, nad nimiž se klenou soubory idejí a tradic, které uspořádávají rozdílné oblasti významů a zahrnují institucionální řád v jeho celistvosti (Berger, Luckmann 1999). Základním úkolem legitimizace je

¹⁵Mravní zásady, elementární poučení, hodnoty, mýty atp.

poté učinit ze symbolických forem objektivně danou (reifikovanou) realitu a zakrýt tak skutečnost, že realita je bytostně sociální povahy. Vedle legitimacy je pro fungování institucionálního řádu nezbytný také systém *rolí* – typizovaných činností a vykonavatelů. Každé instituci náleží určitá očekávaná společenská funkce a způsob, jakým bude tato funkce naplňována. Dané premise se nevymykají ani média, jejichž institucionální role bývá poměrně úzce spjata s historicko-sociální konstelací.

Bergerovy a Luckmannovy teze tedy konvenují předpokladům diskursivní analýzy hned v několika aspektech. Za prvé oba přístupy považují jazyk (formu vědění) za sociálního činitele, jenž skrze legimizační kapacity významným způsobem promlouvá do způsobu, jakým lidé percipují realitu. Za druhé se obě teze shodují, že milieu je prostor historicko-sociálně konstruovaný a tudíž je při snaze o jeho (dílčí) analýzu zapotřebí objasnit způsob, jakým dochází k distribuci *vědění*.

Z konstruktivistického paradigmatu vychází při své analýze symbolického světa (kultury) také Stuart Hall (1997). Ve své *teorii reprezentací* kombinuje sémiotiku se sociálně-konstruktivistickou teorií a podobně jako Berger s Luckmannem dochází k závěru, že sociálně sdílené jazykové znaky (slova) jsou ve vztahu k referentům arbitrární, tj. sociálně utvářené a sociálně přetvářené. Hall tedy de facto popírá, že význam samotný existuje v reálném světě referentů a naopak se přiklání k názoru, že jsou to sociální aktéři, kteří k vytváření významů využívají dostupných symbolických forem.¹⁶ Svět referentů tudíž sám o sobě nedisponuje žádným sémantickým naplněním. Přisuzování smyslů a významů (tzv. kategorizace) se děje až pomocí označování (signifikance) – procesu výsostně sociální povahy. Procedura signifikance vede ke vzniku tzv. mentálních reprezentací, které absorbují (či lépe řečeno vytvářejí) komplexitu reálného světa a redukují jej na systém významových kategorií a stereotypů¹⁷ (Hall, 1997; Berger, Luckmann 1999).

Z Hallova příspěvku vyplývá pro náš výzkum důležitý poznatek – významy existují jako kulturně determinovaný soubor představ, kategorií a stereotypů, které podléhají proměnám v čase v závislosti na aktuální dějinné situaci. Dějinně determinované významové kategorie poté promlouvají do způsobů, jakými se informuje o konkrétních referentech (v našem případě státech a národech) vč. obecných očekávání, která jsou s těmito způsoby prezentací spojena.

¹⁶Podobnou myšlenku doplněnou o konsekvenci potenciál ztuhlil do jedné věty americký sociolog W. I. Thomas: „Jestliže situaci definujeme jako reálnou, stává se reálnou ve svých důsledcích.“

¹⁷O stereotypizaci bude ve vztahu k záměrům našeho výzkumu pojednáno později.

3.2 Diskurs

K pojmu diskurs lze v sociálních vědách přistupovat různými způsoby. V rámci předkládaného výzkumného záměru se budeme držet definice, která vychází z konceptuálního pojetí Michaela Foucaulta (2002). Foucault chápal tento termín jako nástroj produkce sociálních významů. V jeho pojetí se diskurs stává prostředkem k definování a reglementaci oblastí lidského působení. Sílu diskursu/ů (diskursivních polí) Foucault zkoumal na fenoménech sexuality, normality nebo šílenství, avšak ústřední pojem, jenž dle Foucaulta souvisí s diskursivními praktikami, je jazyk, skrze nějž dochází k institucionalizaci a kategorizaci symbolického a tedy i reálného (žitého) světa. Diskurs je Foucaultem chápán jako jazyková (či výroková) stránka institucionalizované řeči. Tato jazyková stránka může pro jednotlivé diferencované oblasti vědění nabývat rozličných podob, tzn., že jedinec se pohybuje v prostoru, v němž je vystaven množství diskursivních polí. Pro různé oblasti (subsystémy, témata atp.) společnosti platí v konkrétním čase odlišná diskursivní pravidla. Stručně řečeno, diskurs dle Foucaulta definuje nejen relevantní téma/témata pro danou oblast vědění, ale také adekvátní způsob, jakým by předmětná oblast měla být artikulována. Jestliže z hlediska panujících diskursivních praktik nedochází k souladu mezi tématem (oblastí zájmu), obsahem a formou, může dojít ke snaze o vytěsnění takového „příspěvku“, neboť neodpovídá obecně sdílenému a přijímanému diskursu (Foucault, 2002).

Své obecně laděné teze Foucault (1994) vysvětluje na příkladu provázanosti času, tématu a výrazových prostředků. Upozorňuje, že např. komunistická propaganda používala jazykových prostředků na Západě zcela nepoužívaných a nepoužitelných. Teze Michela Foucaulta tak vhodně „doplňuje“ teorie Bergera, Luckmanna a Halla, neboť všichni zmínění autoři upřednostňují sociálně-konstruktivistický přístup k realitě, považují symbolický svět ve vztahu ke světu referenčnímu za arbitrární a v souvislosti s percepcí prostředí zdůrazňují roli výrazových prostředků. Foucault však, více než ostatní zmínění autoři, ve své práci zdůrazňuje nutnost vymezení dějinného kontextu. Podle Foucaulta je totiž pro diskursivní analýzu pochopení konkrétních historických okolností zcela nezbytné. Kdybychom se pokusili o diskursivní analýzu bez patřičného vymezení a pochopení kontextu, v němž se konkrétní diskurs vytvářel, je velmi pravděpodobné, že by naše analýza trpěla deformací vlastního kontextu, tj. deformací aktuálního diskursu, jenž se dotýká diskursu minulosti, zdůrazňoval Foucault (2002).

Ansgar Nünning (2006) čerpající ve své práci z Foucaultových tezí nastoluje otázku, do jaké míry disponují média mocí utvářet diskurs a do jaké míry jsou naopak ony samy formovány jinými diskursy. Obě otázky jsou pro zaměření této práce klíčové.

3.3 Nastolování agendy

S první půlí Nünningovy otázky (do jaké míry disponují média mocí utvářet diskurs) souvisí termín agenda-setting (nastolování témat). Koncept v mediálních studiích zdomácněl v průběhu 70. let, zejména díky studii Maxwella McCombse a Donalda Shawa, kteří navázali na rozsáhlou diskusi o vlivu médií na jedince. Podstatu termínu vytváří omezená možnost médií referovat o dění okolo nás. Technické parametry média a vliv nespočtu dalších proměnných a diskursů „nutí“ média informovat o realitě reduktivním pohledem. Jinými slovy, média informují pouze o nepatrném výseku reality a činí jej tak v očích recipientů významnějším. „Média nejsou schopna přesvědčovat lidi, co si mají myslet, ale spíše určují oblasti a témata, o kterých by měli přemýšlet“, zní snad nejreprodukovatější věta související s termínem agenda-setting (Škodová 2008: 16).

Základní teze agenda-setting tedy vychází z předpokladu, že média ovlivňují veřejné mínění tím, že „servírují“ recipientům témata a podněty, o kterých by měli přemýšlet, diskutovat atp. Mezi základní koncepty nastolování agendy patří *framing* (zarámování) tématu a *gatekeeping* (proces výběru informací vpuštěných do médií). Proces gatekeepingu a framingu se odehrává na úrovni redaktorů a redakcí (tvůrců mediálních obsahů) a ve své podstatě zdůrazňuje také vliv prostředí na výběr agendy (Škodová 2008). Jádrem konceptu agenda-setting tak spočívá v recipročním vlivu médií na okolí (a naopak). Pokud bychom se vyjádřili v termínech diskursů, mohli bychom na základě výzkumů z oblasti agenda-setting říci, že mediální diskurs a diskurs jiné oblasti (např. politiky) existují ve vzájemné (reciproční) provázanosti. Tento poznatek se pro účely naší práce jeví jako velice podstatný a bude s ním dále pracováno.

3.4 Ideologie a diskurs

Teoretické poznatky o vzájemné provázanosti mocensko-ideologického aparátu (politického diskursu) a médií (mediálního diskursu) systematizoval ve své práci John B. Thompson (1990). Thomson se zaměřuje na relace mezi mocenským aparátem a symbolickými formami a sleduje způsoby, jimiž může být význam symbolických prostředků využíván ve prospěch mocenských struktur. Ideologii Thompson chápe jako systematizovanou (do jisté míry koherentní) množinu symbolických forem, které v určitém historicko-sociálním kontextu umožňují ustavit a následně udržovat vztahy dominance.

Thompson své pojetí ideologie dále rozvíjí, přičemž čerpá z Marxových tezí, ovšem na rozdíl od Marxe zdůrazňuje, že ideologie nemusí být ze své podstaty klamná či falešná.¹⁸ Také Thompson sice připouští, že ideologie disponuje schopností záměrně dezinterpretovat a

¹⁸ Marx chápal ideologii jako falešné vědomí vládnoucí třídy, které slouží k ovládnutí mas.

zatemňovat realitu, „avšak jedná se pouze o potenciální možnost a nikoli nevyhnutelnou součást ideologie jako takové“ (Thompson 1990: 56-57). Inherentní součástí ideologie, podtrhuje Thompson, je schopnost vytvářet institucionalizovaný prostor, jemuž dominují specifická (často implicitní) pravidla, očekávání, způsoby chování a myšlení. Ideologie se tak často projevuje ve způsobu tzv. zdravého uvažování (*common sense*), který přísluší danému socio-historickému prostoru. Antonio Gramsci v této souvislosti hovoří o hegemonii. Termín Gramsci používá ve spojitosti se snahou vládnoucích vrstev udržet stávající rozložení moci ve společnosti nenásilným způsobem, tj. prostřednictvím společenského konsensu. Stálost hegemonie (její legitimita) je vystavěna nikoli na explicitně donucujících mechanismech, ale na bázi většinového souhlasu (Harrington 2006). Podobně, i když v jiných termínech, se vyjadřuje také Karl Mannheim – proponent sociologie vědění. Vědění¹⁹ představuje dle Mannheima způsoby myšlení a vnímání, které jsou inherentní určitému společenskému zasazení. Způsobům vědění (myšlení, vnímání, kategorizaci atp.) přisuzuje Mannheim ideologické konotace. V každé epoše tedy existují specifické způsoby sociálního vědomí determinující lidské chování, tzn., že každá epocha umožňuje vzestup specifických ideologií jakožto autentických způsobů vědění a dominance (Mannheim 1991).

3.5 Mody operandi ideologie a jejich vliv na budování symbolického světa

John Thompson ve své práci konceptualizuje způsoby, jimiž stávající symbolické prostředky využívají vlastní aparát k udržování a reprodukci vztahů dominance, tj. k udržování a reprodukci stávajících diskursivních pravidel. Thompsonova klasifikace (tzv. mody operandi) shrnuje způsoby, kterými „symbolický svět“ bojuje (slovy Bergera s Luckamannem) proti „hrozbě kacírství“ (1999: 106). Jednotlivé mechanismy si dále rozebereme podrobněji.

Legitimizace (*legitimation*)

Vztahy dominance udržuje legitimizace tím, že je interpretuje jako „hodné podpory“. Legitimizace interpretuje sociální (institucionalizovaný) řád způsobem, který jej činí intersubjektivně dostupným a subjektivně věrohodným (viz kap. 2.1). Základní funkce legitimizace spočívá v integraci existujících významů (existujících způsobů vědění). Způsoby integrace významů mohou být dále podporovány tvorbou okolních (spřízněných) významových celků. Tímto způsobem tedy dochází ke stvrzování symbolických světů, neboť jim legitimizace vtiskává normativní charakter (Thompson 1990).

¹⁹ Všimněme si podobnosti s Bergerovými a Luckmannovými tezemi.

Thompson s odkazem na Maxe Webera identifikuje tři základní strategie legitimizace: racionalizaci, univerzalizaci a narativizaci. *Racionalizace* reprezentuje strategii, která na základě výrokové logiky kombinuje argumenty ospravedlňující vztahy dominance. Je však třeba upozornit na fakt, že pro různá historická období platí různé způsoby „racionalizace“. Např. středověká scholastická argumentace by pro současníka pravděpodobně představovala poněkud „iracionální“ způsob zdůvodňování. *Univerzalizace* (zobecnění) představuje taktiku, pomocí níž jsou zájmy určité skupiny prezentovány jako zájmy celé společnosti. *Narativizace* jako třetí způsob legitimizace, využívá k udržování struktur dominance příběhů (ať už psaných či ústně tradovaných) – nositelů nadčasových tradic. Tato strategie začleňuje současnost do časového kontinua a posiluje tak pocit odvěké přítomnosti a neměnnosti symbolických výseku reality.

Disimulace (*dissimulation*)

Struktury dominance mohou být udržovány a reprodukovány také pomocí mechanismů záměrného popírání skutečnosti. Thompson tento „modus operandi“ rozděluje na strategie *přemístění, eufemizace a tropy*. Přemístění odkazuje k situaci, kdy jsou symbolické prostředky vážící se k určité sémantické kategorii použity k označení jiné sémantické kategorie (jedince, věci, skupiny osob...). Tím dochází k přesunutí hodnotových implikací (ať už negativních nebo pozitivních) z jedné kategorie na druhou. Se strategií přemístění typicky pracuje ideologická propaganda, která často poměrně volně pracuje se sémantickým naplněním pojmů jako „svoboda“, „demokracie“ atp. Eufemizací dochází ke zmírnění či zatemnění negativního jevu. Typický příklad může představovat použití jiného (měkčího) pojmu v souvislosti s jevem, který je obecně považován za nepřijatelný. Třetí strategii spadající do oblasti disimulace představují tzv. tropy neboli obrazná použití symbolických forem. Tropy lze dále rozdělit na metaforu (vztah dominance je upevňován na základě podobnosti), metonymii (dominantní význam je reprodukován skrze věcnou souvislost) a synekdochu (význam je reprodukován přenesením podobnosti mezi částí a celkem).

Unifikace (*unification*)

Dominantní ideologie a diskursivní pravidla mohou společnost sjednocovat pomocí obecných symbolických reprezentací. Daná kategorie pracuje s určitými kolektivními představami, které se váží ke sdílenému symbolickému universu. Jestliže stávající symbolický řád čelí napadení, dominující diskursivní pravidla mobilizují sdílené *vědění* a snaží se jej podpořit společným základem – symboly, jež reprezentují (či mají za úkol reprezentovat) vztahy dominance. Ideologie tak prostřednictvím unifikace „zabraňuje“ jedincům opustit symbolický svět dominantního diskursu tím, že opoziční či alternativní výklady reality interpretuje jako něco cizorodého, co existuje vně stávajícího pořádku.

Účelům unifikace slouží dvě základní strategie – *standardizace* a *symbolizace jednoty*. Náplní standardizace je vytvořit tzv. standardní interpretační rámec neboli typizované (společensky široce sdílené) kategorie normality. Za standardizovanou kategorií můžeme považovat např. národ, rodinu atp. Standardizace může být dále posilována pomocí symbolů jednoty – státní hymna, vlajka, znak, deklarace atp. Unifikace se tedy snaží diferencovanou populaci ukázat jako symbolicky jednolitý celek a podpořit tak dominující principy, ideologie a diskursy.

Fragmentace (*fragmentation*)

Fragmentace na rozdíl od unifikace zdůrazňuje rozdílnosti a nekompatibilitu těch skupin, které se pro ohrožení většinově sdíleného symbolického světa jeví jako podstatné. Rozdílnosti mezi sociálně definovanými skupinami nejsou tedy zmírňovány, ale zvýrazňovány. Takové skupiny bývají nálepkovány jako deviantní či nepřátelské a jejich status je ve jménu panujících poměrů problematizován. Fragmentaci slouží dvě strategie – *diferenciace* a *vyloučení „jiných“*. Diferenciace zviditelňuje rozdíly, poukazuje na animozity a rozděluje skupiny na základě sociálně (tj. arbitrárně) konstruovaných charakteristik. Strategie vyloučení „jiného“ funguje na principu konstrukce „nepřítele“, který představuje ohrožení pro stávající symbolický řád. „Vnitřní“ skupina symbolického světa je poté stmelena existencí vnějšího ohrožení, čímž dochází k posílení prvků dominance.

Zvěčnění (*reification*)

Poslední z modů operandi je tzv. zvěčnění (reifikace) – proces zastírající sociálně-historický původ panujícího řádu. Dominantní symbolické universum je prezentováno jako trvalé a přirozené (Thompson 1990). O reifikaci se zmiňují i Berger s Luckmannem, když hovoří o schopnosti sociálního řádu vštípit jedincům způsob chápání, který vnímá jevy vytvořené člověkem, jako kdyby se jednalo o skutečnosti, s jejichž vznikem nemá člověk nic společného. Takto reifikované chápání institucionálního řádu složí jako korektiv zabraňující vytvářet nedialektické pojetí vztahu mezi tím, co lidé dělají a tím jak myslí (Berger, Luckmann 1999).

Reifikaci rozděluje dále Thompson (1990) na *naturalizaci* a *zvěčnění*. Naturalizace je způsob interpretace, který činí ze sociálně konstruovaného světa svět naturalizovaný (přirozený) a z podstaty nevyhnutelný. Zvěčnění poté zobrazuje sociální řád jako ahistorický, neměnný a permanentní.

3.6 Stereotyp, stereotypizace a „imago gentem“

Důležitý pojem související s *unifikací*, *fragmentací* a *reifikací* představuje stereotyp. Každodenní intersubjektivní realita obsahuje typizační schémata, na jejichž základě jedinci percipují širokou škálu sociálních podnětů. Jednou z forem typizací je stereotyp vyznačující se rigiditou při nakládání s kategoriemi. Dle Michaela Pickeringa (2001) vykresluje stereotyp určitou sociální skupinu jako vnitřně homogenní, zdůrazňuje (posiluje) určitý atribut, který dekontextualizuje a následně jej přisuzuje sociální skupině jako celku. Mechanismus stereotypizace tedy kombinuje jak prvky *unifikace*, tak strategie *fragmentace*, přičemž jeho reprodukce (a životnost) závisí také na „taktice“ *legitimizace* a *reifikace*.

V souvislosti s postihnutím pojmu stereotyp a vzhledem k zaměření této práce je na místě zmínit teze Petra Rákose (2001). Ve své studii o „národních povahách“ pracuje Rákos s pojmem *imago* – celkovou (stereotypizovanou) představou, kterou si příslušníci jedněch národů vytvářejí o národech jiných. Imago lze rozdělit na několik „podobrazů“ – *imago loci* (obraz místa), *imago regionis* (obraz kraje), *imago urbis* (obraz města) a *imago historiae* (obraz dějin). Posledně zmíněný *imago historiae* nás v souvislosti s výzkumným záměrem bude zajímat nejvíce, neboť podklady pro analýzu čerpáme z politicky zaměřených periodik.²⁰ Rákos popisuje „obraz dějin“ národa jako „vžitou představu nebo spíše více méně ucelené soubory vžitých představ o národních dějinách, o ‚smyslu národních dějin‘, opřené o události, o historické dění, o konstelace a situace dávající tušit ‚typologii‘ toho kterého národa.“ (Rákos 2001: 24) Imago historiae lze dále dělit na obraz poslání národa, obraz budoucích věků či obraz národní předurčenosti a smyslu národních dějin. Vzhledem k poměrně specifické dějinné situaci třetí republiky se tedy nabízí nahlédnout onu konstrukci *imago historiae* Sovětského svazu tak, jak se objevovala na stránkách vybraných politických týdeníků.

3.7 Kritická diskursivní analýza

Již jsme zmínili, že termín diskurs (v kontextu této práce) vychází z pojetí Michella Foucaulta. Diskurs (diskursivní pořádek) je tedy de facto konstruovaný mocenský prostor vtělený do institucionálního pořádku, jemuž dominují ideologie. Diskurs můžeme chápat jako nedílnou součást ideologií, jako jejich „reprodukční orgány“ (dovolíme-li si užít biologismu), bez nichž by se ideologie v institucionálním pořádku nemohla šířit.

Kritická diskursivní analýza (KDA) představuje nástroj zkoumání diskursu/ů v různých historicko-sociálních kontextech. Cílem KDA je popsat a analyticky postihnout ideologické užití

²⁰Stereotypy týkající se prvních tří imaginů lze dle Rákose najít spíše v krásné literatuře, cestopisech či poezii.

jazyka (výrazových prostředků) a (částečně) tak rozkrýt mocenské vztahy stojící „za textem“ samotným. V ideálním případě by KDA měla výzkumníkovy pomoci sledovat, jakým způsobem jsou prostřednictvím diskursů mocenské vztahy dominance uskutečňovány, sjednávány a reprodukovány. Neoddělitelnou součástí KDA je tudíž koncentrace na relace mezi médii a politickými zájmy (Fairclough 2001, 2010).

. Stejně jako existuje v sociálních vědách množství přístupů k pojmu diskurs, existuje také více metodologických přístupů ke kritické diskursivní analýze. Pro účely naší práce se opřeme o metodologické pojetí Normana Fairclougha (2001) a zejména o analytická doporučení Paula Jamese Geeho (2005). Fairclough rozděluje KDA do tří fází: *deskriptivní* (popisná, textová), *interpretační* (diskursivní) a *explanační* (vysvětlující, sociální).

Deskriptivní fáze se zaměřuje na lexikální (slovní, výrazovou) a stylistickou, případně syntaktickou stránku textu. Jednou z možností deskriptivní analýzy představuje dílčí přístup, při němž se výzkumník nezaměřuje pouze na jednotlivé stránky deskripce, ale zahrnuje do této fáze také potenciální výrazové prostředky, které v textu samotném využity nebyly. Daný přístup částečně nahrazuje možnost komparace dvou a více textů vážících se k témuž tématu. Výrazové prostředky textu jsou zkoumány z hlediska zkušenostních, relačních a expresivních hodnot a jejich vzájemného propojení. Deskriptivní fáze se tedy odehrává na úrovni textu, proto jí Hilary Jenks (1997) nazývá *textovou analýzou* (text analysis).

V druhé (interpretační) fázi KDA analyzuje výzkumník předmětné texty ve vztahu k situačnímu kontextu, v němž text vznikl. Sémantický obsah zkoumané matérie (jeho hodnotové implikace) existuje pouze jakožto součást struktur ideové dominance (nebo také tzv. *common sense*). V této části KDA se výzkumník zaměřuje na diskursivní procesy, které se odehrávají „za textem“ samotným a jejichž relevance se dotýká obsahu sledovaného materiálu (téma, účel – „What’s going on?“), souvisejících subjektů („Kdo je zúčastněn?“ - „Who’s involved?“) a jejich vztahů (relations) k textu.

Poslední, explanační fáze (také zvaná *sociální analýza*-viz Jenks) rozkrývá relace mezi textem a širším ideologicky dominantním společenským rámcem. Předpoklad této analytické fáze vychází ze sociálně-konstruktivistických tezí – diskursy (nositelé významů a hodnot) se stávají součástí institucionálního pořádku a tudíž existují jako součást mocenských vztahů. Explanační etapa tedy sleduje, jakým způsobem dochází ke konstrukci diskursivních pořádků (k jakým mocenským a ideologickým tlakům v analyzovaném výseku reality dochází a jak se tato skutečnost projevuje v mediálních výstupech). Jednodušeji řečeno, jakým způsobem dochází k ovlivňování diskursivní praxe prostřednictvím sociálně konstruovaného *vědění* platného v určité

době a zároveň jak je toto vědění reprodukováno pomocí diskursivní praxe (Fairclough 2001, 2010; Jenks 1997).

Dané tři fáze, i když odlišně pojmenované a rozčleněné, identifikuje ve své práci rovněž James P. Gee (2005), který vytvořil konkrétní návod, jak v rámci diskursivní analýzy pracovat s textem, abychom byli schopni postihnout ideologické konotace zkoumaného materiálu. Geeho metodický návod vymezuje sedm diskursivních pilířů, pomocí nichž jsou konstruovány explicitní i implicitní významy obsažené v textu. Jedná se o konstruování **důležitosti, děje, identit, vztahů, názorů a souvislostí**.

Vytváření důležitosti (*Building Significance*) souvisí se stupněm významnosti (či naopak bezvýznamnosti), která je připisována určité sémantické kategorii (věci, události, situaci, osobě, národu atp.). Fakt, že dané situaci, události, věci atp. věnujeme pozornost, již svědčí o jistém stupni důležitosti. Podstatný je také způsob, jakým o předmětném referentu hovoříme. Gee navrhuje pro tuto kategorii otázky typu: „Jakým způsobem je formulována míra důležitosti/nedůležitosti událostí, osob, věcí, jichž se sdělení týká?“, „Jak jsou hodnoceny předměty výpovědi?“, případně „Jaké významy jsou spojovány s událostmi, osobami, věcmi, jichž se sdělení týká?“ (Gee 2005: 110)

Konstruování děje (*Building Activities*) se týká způsobů, jakými popisujeme to, co jsme dělali, děláme nebo hodláme dělat. Není však nezbytně nutné, aby se jednalo o fyzickou aktivitu. Konstruování děje se v tomto smyslu týká také užívání tzv. performativních sloves (příkazů, návrhů, doporučení atp.). Otázky, které s danou kategorií souvisí: „Jaká ‚aktivita‘ v textu dominuje?“, „Jaké činnosti a komponenty vytvářejí ‚aktivitu‘ sdělení?“ (Gee 2005: 111)

Vytváření identit (*Building Identities*) odkazuje ke stylizaci do určitých rolí/charakteristik. Jazyk může vytvářet sémantická spojení, kterými řečník/pisatel jednak může stylizovat do určité role sám sebe a jednak může konstruovat role, charakteristiky nebo pozice, náležející tématu jeho promluvy. V této části analýzy by se výzkumník měl tázat následovně: „Jaké role/identity/pozice vytváří jazyk promluvy/textu?“, „Které z nich jsou považovány za významné a které nikoli?“, „Jakým způsobem jsou tyto role/charakteristiky/pozice legitimizovány (upevňovány) či delegitimizovány (vytěsňovány)?“ (Gee 2005: 111-112)

Čtvrtým pilířem, na němž je možné diskursivní analýzu stavět, představuje vytváření vztahů (*Building Relationships*). V zásadě se jedná o konstrukci postojů k osobám, skupinám, událostem či institucím. Možné otázky k dané kategorii zní: „O jakých sociálních vztazích text pojednává?“, „Které z těchto vztahů jsou považovány za významné a které nikoli?“, „Jakým způsobem jsou komunikované vztahy upevňovány, případně marginalizovány?“ (tamtéž)

Texty mohou rovněž vyjadřovat názory a postoje k určitým sociálním jevům. Tuto skutečnost Gee konceptualizuje pomocí kategorie vytváření názorů/politik (*Building Politics*). Výzkumník by se v takovém případě měl zaměřit na způsob, jak text pojednává o dílčích sociálních jevech a jakým způsobem tak činí. „Jaké sociální jevy (např. rasová otázka) se v textu objevují?“, „Kterým sociálním jevům je věnován zvýšený zájem?“, „Které jsou naopak opomíjeny?“, „Jakým způsobem je sociální jev hodnocen?“ (Gee 2005: 112).

Jazyk může být používán také za účelem vytváření či popírání souvislostí mezi určitými jevy – tzv. konstrukce souvislostí (*Building Connections*). Tato dimenze diskursivní analýzy se zaměřuje na způsoby, kterými text ustavuje mezi jevy vzájemné spojitosti a které možné souvislosti narušuje či boří: „Jak předmětný text spojuje, případně rozpojuje komunikované jevy?“, „Jakých argumentů k tomuto účelu využívá?“ (tamtéž)

Gee však upozorňuje na skutečnost, že výzkumník se nezbytně nemusí zaměřit na veškeré jím navržené dimenze. Naopak je dle něj mnohdy prospěšnější, zaměří-li se badatel hlouběji pouze na některé dimenze, v závislosti na výběru tématu. Současně je na místě upozornit, že se Geeho „vzorové otázky“ u jím navržených dimenzí nezdá překrývají, což může po praktické stránce implikovat nikoli zcela zřejmé hranice mezi jednotlivými kategoriemi.

Závěrečnou fází výzkumu by dle Geeho měla představovat identifikace tzv. **diskursivních modelů** (*discourse models*), jež v zásadě představují koherentní prototypické způsoby výpovědi o realitě. Neboli opakující se, v textech sedimentované způsoby sémantického rámcování, které popisují předmětný výsek sociální skutečnosti. Ustavené a úspěšně etablované diskursivní modely vytvářejí hranice normality a jsou považovány za „samozřejmé“.

4. Návrh výzkumu

Tuto kapitolu věnujeme vymezení výzkumného tématu, představíme základní a vedlejší výzkumné otázky, definujeme zkoumaný materiál a budeme reflektovat zvolenou metodu výzkumu.

4.1 Téma a cíl výzkumu

Předmětem zájmu této práce je přiblížit, jakým způsobem byl ve vybraných médiích konstruován mediální obraz SSSR s přihlédnutím k mezinárodně-politické a ideologicko-sociální tématice. Téma mediální prezentace Sovětského svazu jsme se tedy vzhledem k přílišné obecnosti rozhodli vymežit (zúžit) prostřednictvím dvou tematických celků zaměřených na budování **mezinárodně-politického obrazu** na straně jedné a konstruování **obrazu sovětského režimu (vč. ideologie marxismu-leninismu)** na straně druhé.²¹ Časově je práce ohraničena koncem II. světové války a únorovým převzetím moci Komunistickou stranou Československa. Do analýzy zahrneme dva týdeníky Komunistické strany Československa (KSČ) a dva týdeníky Československé strany lidové (ČSL)²².

Cílem práce je popsat, jakým způsobem se ve zvolených komunistických a lidoveckých týdenících utvářely vybrané aspekty mediálního obrazu SSSR. Dílčí cíl práce poté představuje snaha postihnout, jakým způsobem se širší politicko-společenská situace třetí republiky promítala do partikulárního mediálního diskursu o SSSR.²³ Rovněž se pokusíme popsat mediální diskurs, který se utvářel v souvislosti s konstrukcí obrazu SSSR mezi komunistickými a lidoveckými týdeníky navzájem. Dílem je tedy práce koncipována jako komparace komunistických a lidoveckých diskursivních praktik, které se vztahují k mediální prezentaci zvolených aspektů obrazu Sovětského svazu.

V souvislosti se zaměřením výzkumu nás bude zajímat, jak (a zdali vůbec) se obraz SSSR v předestřené období proměňoval a jak se tzv. diskurs o SSSR v analyzovaných týdenících lišil. Jako výzkumný nástroj využijeme postupů kritické diskursivní analýzy, přičemž současně jsme považovali za nezbytné kontextualizovat analyzovanou materii (viz kapitola 2). Bližší historiografické zaměření na období mezi léty 1945 – 1948, relevantní politickou situaci v Československu a její vztah k Sovětskému svazu by mělo (ve vztahu k výzkumné části) sloužit

²¹ *Mezinárodně-politický obraz*, který budeme blíže „operacionalizovat“ prostřednictvím podotázek (viz odd. 4.3) se vztahuje ke konstrukci vztahů mezi Sovětským svazem a Československem a dále zejména k artikulaci vztahů mezi SSSR, USA a VB.

Obraz sovětského režimu (vč. marxisticko-leninské nauky) se zaměří na obsah související se socialistickým zřízením SSSR a významy, které týdeníky budují ve spojitosti s marxismem-leninismem (podrobněji viz odd. 4.3).

²² Podrobněji o vybraných periodikách viz odd. 4.6.

²³ Byť s vědomím limitů být v této práci zcela naplněna.

jako možné vodítko pro identifikaci specifických diskursivních strategií, které ovlivňovaly způsoby konstrukce obrazu SSSR v předestřeném období.

Hlavní výzkumná zní: **Jakým způsobem byl ve vybraných týdenících konstruován mediální obraz SSSR mezi květnem 1945 a únorem 1948?**²⁴

4.2 Vedlejší výzkumné otázky

1. Jakým způsobem byl zobrazován Sovětský svaz jakožto aktér mezinárodně-politických vztahů?²⁵
 - 1.1 Jaké vztahy (my vs. oni, unifikace atp.) jsou konstruovány mezi SSSR a ČSR?
 - 1.2 Jaká pozice je Sovětskému svazu ve vztahu k ČSR připisována a skrze jaké charakteristiky/role je tak činěno?
 - 1.3 Jaké vztahy jsou vytvářeny mezi SSSR a dalšími významnými mezinárodními aktéry (např. USA či Velkou Británií)?
 - 1.4 Jaké charakteristiky/role připisované SSSR vyjadřují poměr mezi ním a USA/VB (případně dalšími významňovanými aktéry)?
 - 1.5 Které ze zjištěných typů mezinárodních vztahů souvisejících se SSSR přetrvávají po celou dobu sledovaného období? Které jsou nahrazovány?

²⁴Odpověď na hlavní výzkumnou otázku jsme se rozhodli hledat prostřednictvím dvou podotázek (dále rozvětvených), které jsou zaměřeny na mezinárodně-politickou tematiku na straně jedné (otázka 1) a téma sovětského režimu a marxismu-leninismu na straně druhé (otázka 2). Zaměření první a druhé výzkumné podotázky reflektuje konceptualizaci dvojího obrazu SSSR (viz odd. 4.1), kterou jsme provedli za účelem užšího vymezení zkoumané problematiky. Třetí výzkumná podotázka vychází z tezí Jamese P. Geeho. Její snahou je identifikace dominantních diskursivních modelů (tzv. prototypických výpovědí „normality“) vytvářených v souvislosti s mediální prezentací SSSR.

²⁵Otázka č. 1 (vč. podotázek) zkoumá pozici připisovanou Sovětskému svazu ve dvou tematických rovinách. První z nich vytváří rovina konstruování československo-sovětských vztahů, druhou rovina širších mezinárodních vztahů, kde lze předpokládat mediální těžiště důležitosti připisované vztahům tzv. Velké trojky. Otázka se rovněž snaží reflektovat možný diskursivní posun v průběhu sledovaného období (1.5). Způsob formulace podotázek reflektuje dvě východiska – provedenou historickou kontextualizaci (kap. 2) a tzv. „návodné otázky“ formulované J. P. Geem (odd. 3.7). Zatímco na základě historických souvislostí jsme zvolili co možná nejvíce signifikantní předmět výzkumu, Geeho „návodné otázky“ nám poskytly vodítko pro způsob formulace podotázek.

2. Jakým způsobem týdeníky pojednávaly o sovětském socialistickém zřízení a marxismu-leninismu?²⁶
 - 2.1 Jaké charakteristiky jsou připisovány socialistickému zřízení SSSR?
 - 2.2 Jaké charakteristiky jsou připisovány sovětskému člověku?
 - 2.3 Jakým způsobem je pojednáváno o marxismu-leninismu?
 - 2.4 Které charakteristiky související s obrazem sovětského socialismu a marxismu-leninismu se v průběhu sledovaného období ukazují jako perzistentní, a které podléhají proměnám?

3. Jaké diskursivní modely se objevují ve spojitosti s konstrukcí obrazu Sovětského svazu?²⁷
 - 3.1 Jaké diskursivní modely jsou společné komunistickým i lidoveckým týdeníkům?
 - 3.2 Jaké specifické diskursivní modely se objevují jen v komunistických a jaké jen v lidoveckých týdenících?
 - 3.3 Promlouvají diskursivní modely do vzájemných mediálně artikulovaných stanovisek mezi komunistickými a lidoveckými týdeníky? Jestliže ano, jakým způsobem?

Na základě položených otázek, poučení (byť schematicky) o specifických historických okolnostech třetí republiky, se pomocí diskursivní analýzy pokusíme postihnout, jakým způsobem ideologie (ve svém širším pojetí viz odd. 2.4) využívá jazyk k mediální konstrukci a

²⁶Otázka č. 2 se zaměřuje na mediální agendu související s obrazem sovětského (socialistického) režimu. Jedním z cílů této otázky je rovněž identifikovat základní charakteristiky připisované sovětskému člověku. S vědomím jisté „nelibozvučnosti“ termínu „sovětský člověk“ (v úvahu přichází např. označení „ruský člověk“), považujeme toto označení za věcně vhodné, neboť odráží multietnickou povahu SSSR. Označení sovětský člověk také implikuje existenci určité vazby na společenskou strukturu (režim) SSSR. Daná vazba by se dle našeho soudu mohla v textech vyskytovat. Podotázku zaměřenou na marxismus-leninismus jsme začlenili na základě prostudovaných historiografických publikací (např. Heywood 2005 nebo Kaplan 2002), které kladou významné pojetí mezi socialistické zřízení Sovětského svazu a marxismus-leninismus, jenž ve vztahu k sovětskému zřízení fungoval jako zastřešující „státní filozofie.“ O vztahu mezi sovětskou státní ideologií (marxismem-leninismem) a jejím vlivem na strukturaci sovětské společnosti podrobněji viz např. Heywood (2005).

²⁷Při formulaci třetí otázky jsme vycházeli z tezí Jamese P. Geeho (2005). Pokusíme se o identifikaci dominantních diskursivních modelů specifických pro týdeníky komunistů a lidovců. V souvislosti s odlišným politickým zaměřením stranického tisku můžeme prozatím vyslovit předpoklad o domnělých rozdílných diskursivních modelech pro periodika KSC a ČSL. Na základě výše zmíněných odlišností mezi komunisty a lidovci tedy předpokládáme, že v rámci týdeníků docházelo ke snaze o prosazování určitých (do jisté míry) protikladných diskursivních modelů, v nichž se vedle stranických zájmů odrážela také širší společensko-historická situace. Podotázku 3.3 jsme se rozhodli začlenit na základě historiografické literatury (např. Bystrov 2006, či Drápala 2000), která zmiňuje mediální střety mezi komunistickým a lidoveckým tiskem.

legitimizaci (či delegitimizaci) obrazu SSSR (tzv. „whos-doing-what“ – Gee 2011:42). Otázky se rovněž snaží reflektovat zjištěné a výše popsané historické skutečnosti.

4.4 Analytické rozdělení sledovaného období

Abychom byli schopni zachytit případný diskursivní posun související s mediálním obrazem SSSR, rozdělíme si pro analytické účely sledované období let 1945 až 1948 do několika časových úseků. Rozhodnutí rozdělit výzkumnou materii do úseků nás vedlo jisté obecnější historické povědomí o sledovaném období, na jehož základě a s vědomím možné prediktivní nepřesnosti, jsme se přiklonili ke třem časovým úsekům, které by nám mohly usnadnit analýzu možného diskursivního posunu. Rozdělení sledovaného období na menší časové jednotky doporučuje rovněž James P. Gee (2005).

První období ohraničuje konec II. světové války (v praxi ovšem první poválečné číslo periodik) na straně jedné a volby do Ústavodárného shromáždění ČSR 1946 na straně druhé. Jedná se tedy o období od června 1945 do 26. května 1946. Počáteční rok poválečného vývoje (a to i v souvislosti se SSSR) charakterizovala spíše snaha o konsolidaci poměrů. Polemiky na politické scéně se vyskytovaly (v porovnání s dobou po volbách) v menší míře. S vědomím jisté metodické neortodoxnosti si dovolíme predikovat, že v tomto počátečním období se mediální obraz Sovětského svazu v komunistických a lidoveckých periodikách co do vyznění nelišil. Předpokládáme, že svůj díl diskursivní orientace sehrála v daném období rovněž aureola Sovětů coby osvoboditelů.

Hranice druhého období tvoří červen 1946 (tj. povolební doba) a 10. červenec 1947 (tj. odřeknutí československé účasti na Marshallově plánu). Jak na domácí, tak na zahraniční politické úrovni docházelo v tomto časovém úseku k postupné, avšak stále zřetelnější polarizaci. Můžeme tedy (opět nezávazně) předpokládat, že diskursivní obraz SSSR bude (stejně jako vztahy mezi politickými stranami) nabývat, ve srovnání s obdobím předchozím, výraznějších „dichotomických“ kontur.

Třetí analytický úsek zasadíme mezi odmítnutí Marshallova plánu a únorový převrat 1948. Dané období je sice z časového hlediska nejkratší (červenec 1947 až únor 1948), avšak z hlediska domácí i zahraniční politické situace se jedná o dobu poměrně vyostřené „soutěživosti“. Na domácím poli se jednalo zejména o kauzu s Demokratickou stranou²⁸ nebo tzv. krčmanskou

²⁸Komunisté v podzimních měsících zahájili diskreditační kampaň proti Demokratické straně. Obviňovali její příslušníky z napojení na tzv. luďáky (bývalé i skryté klerofašisty) a banderovce. Na přelomu roku 1947/48 se podle podobného scénáře pokusili zdiskreditovat rovněž ČSNS.

aféru²⁹. Mezinárodní situaci udal směr Marshallův plán a následné ustavení Informbyra³⁰, které upevnilo souručenství komunistických stran středo a východoevropských států. Předpokládáme tudíž, že se tato polarizace mohla promítnout také do podoby diskursivních modelů, které komunisté a lidovci aplikovali v souvislosti s mediální konstrukcí obrazu Sovětského svazu.

4.5 Metoda výzkumu a její reflexe

Metodou výzkumu práce je kvalitativní diskursivní analýza (KDA). Termínu diskurs rozumíme jako specifickému historicko-sociálně determinovanému způsobu výpovědi, jenž vymezuje a pojmenovává výseky sociální reality. Záměrem naší práce je odhalit zdánlivě skryté mechanismy a postupy, které konstruují mediální obraz prostřednictvím mocensko-ideologických vztahů. Pro tyto účely využijeme metodu KDA, kterou podrobíme rozboru podle návodu inspirovaným Jamesem P. Geem (2005) – zaměříme se na rovinu utváření diskursivní(ch) *důležitosti, vztahů, identit/charakteristik a názorů*. Po prvotní provedené sondáži výzkumného materiálu jsme zjistili, že v textech vytvářené *souvislosti a děje* tvoří integrální (a pro analýzu podstatnou) součást budování vztahů a identit. Oddíly zaměřené na *vytváření souvislostí a děje* jsme se proto po zvážení (mnohvrstevnaté) povahy zkoumaného materiálu rozhodli neaplikovat samostatně. K danému kroku jsme se odhodlali, neboť se domníváme, že zvolený postup nám umožní plastičtěji analyticky postihnout výzkumný záměr.³¹

Také je třeba připustit, že zvolená metoda aplikace KDA si neklade za cíl striktně sledovat veškeré lingvistické charakteristiky, které konceptualizuje Norman Fairclough (2011). Cílem analýzy tak, jak byla definována pro účely této práce, je především pátrat po sémantických vzorcích (či diskursivních modelech), které se ve zkoumaných textech vyskytují, tzn. pátrat po tom, jaké „sedimentované obsahy“ (ať již čistě komunistické, pouze lidovecké či společné) se objevují v rámci dané periody. Rovněž je třeba připustit, že při takto metodologicky pojatém výzkumu nezbytně dochází ke ztrátám informací, které se vyskytují mimo výseč definovanou výzkumnou otázkou a dále informací, jež bychom při jistém zjednodušení (a vzhledem k výzkumnému záměru) mohli nazvat redundantními.

Při snaze popsat ideologické implikace konstruované v textech budeme využívat konceptuálních nástrojů J. B. Thompsna.

²⁹V září 1947 tři nekomunističtí ministři Petr Zenkl, Jan Masaryk a Prokop Drtina obdrželi poštovní balíčky s výbušninami. I když ani jedna z výbušnin neexplodovala, následovala opatření, díky nimž mohla KSČ (prostřednictvím SNB) ministry pohodlně sledovat. Později vyšlo najevo, že akci naplánovalo ministerstvo vnitra včele s komunistou Václavem Noskem (Dvořáková 2000).

³⁰Informační byro komunistických a dělnických stran.

³¹Gee (2005) v této souvislosti připouští, že není nezbytné, aby výzkumník s jeho kategoriemi nakládal rigidně. Jistou prostupnost mezi kategoriemi připouští např. i formulace „návodných“ otázek, které se v několika případech opakují v takřka totožném znění pro více než jednu kategorii.

Poslední poznámka se týká v textu hojně užívaných termínů „mediální obraz SSSR“ a „mediální diskurz o SSSR“. Ačkoli termín „obraz“ může evokovat spíše staticnost a obrat „diskurz“ poukazuje spíše na dynamičnost sémantických struktur, v podstatě spolu oba termíny úzce souvisí. Při sensitivnější míře náhledu by vztah mezi oběma termíny bylo možné pojednat prostřednictvím analogie obrazu tvořeného z dílčích diskursivních motivů. Jednotlivé aspekty diskursu/ů tak mohou být vnímány jako součást širšího mediálního obrazu, jenž se proměňuje právě v závislosti na sémantické dynamičnosti a fluiditě jednotlivých diskursů.

4.6 Definování výzkumného materiálu

Pro výzkumné účely práce jsme se rozhodli využít čtyř politických týdeníků, neboť články v nich obsažené slibují více publicistiky na úkor zpravodajství. Podle obecně přijímaného žurnalistického pravidla je publicistika spojená s názorem, stanoviskem a subjektivním přístupem k informacím, zatímco zpravodajství by mělo stát zejména na objektivně ověřitelných informacích a faktech bez hodnotících soudů. Publicistické články tudíž lépe zrcadlí možná kontrastní stanoviska a implikace spojené s diskursem o SSSR. Ze všech politicky determinovaných týdeníků jsme zvolili dva „exponenty“ Komunistické strany Československa – *Tvorbu a Nedělní noviny* a dvě politické revue Československé strany lidové – *Obzory* a *Vývoj*. Primárně však budeme vycházet zejména z *Tvorby* (KSC) a *Obzorů* (lidová strana). Oba týdeníky označované za ústřední kulturně-politické revue příslušných stran totiž ve své době platily za nejviditelnější a nejvýznamnější politické týdeníky.³² Obě periodika se také nikoli ojedinele dostávala do vzájemných střetů (srov. Bystrov 2006).

V menší míře budou výstupy práce vycházet také z článků *Nedělních novin* (KSC) a *Vývoje* (ČSL) – dvou stranických periodik, které však v rámci obou stran nesehrály tak zásadní roli jako *Tvorba* a *Obzory*. Důležitý faktor pro primární akcentaci článků *Tvorby* a *Obzorů* představuje skutečnost, že týdeníky vycházely souběžně po celé sledované období, zatímco o výstupy *Nedělních novin* a *Vývoje* se opírat po celé období nemůžeme. Vývoj začal vycházet v září 1946 a *Nedělní noviny* změnily před polovinou roku 1947 svoji publicistickou orientaci.³³ Jak *Vývoj* tak *Nedělní noviny* budou tedy spíše sloužit jako nástroj analýzy konzistentnosti diskursu v rámci komunistických a lidoveckých týdeníků.

Výzkumný materiál budou tvořit všechna čísla příslušných týdeníků, která byla vydána mezi červnem 1945 a únorem 1948 s výjimkou vydání *Nedělních novin*, která vyšla po březnu roku 1947 (podrobnější zdůvodnění viz charakteristika periodika).

³² Jak *Tvorba*, tak *Obzory* vycházely v nákladu přesahujícím 100 tis. kusů. Náklad *Obzorů* však postupně klesal a v druhé polovině roku 1947 sestoupil pod 50 tis. výtisků (Slovník české literatury, online).

³³Podrobněji viz charakteristika týdeníku.

Na základě kvalitativní výběrové techniky zahrneme do výzkumu publicistické články (úvodníky, fejetony, sloupky, komentáře, reportáže, rozhovory) ve zvolených týdenících pojednávající o vztazích ČSR - SSSR a širší mezinárodně politické situaci (poměry mezi SSSR, USA a VB), dále články artikulující téma sovětského socialismu, marxismu-leninismu a příspěvky související s vytvářením typologie Sověta. Součástí analýzy se stanou taktéž relevantní dopisy čtenářů (včetně odezvy redakce), které mohou dokreslovat a tříbit názorovou linii periodika. Pakliže se v týdenících vyskytne článek převzatý ze zahraničního tisku podstatný pro téma naší práce, bude rovněž zahrnut do analýzy, neboť jej lze považovat za střípek dokreslující politiku toho kterého periodika.

Tab. 1 Počet článků zahrnutých do analýzy

	Celkový počet vydaných čísel červen 1945- únor 1948	Počet čísel zahrnutých do analýzy	Počet článků zahrnutých do analýzy
Tvorba (KSC)	129	129	36
Nedělní noviny (KSC)	112	65	8
Obzory (ČSL)	127	127	32
Vývoj (ČSL)	71	71	12
Celkem	439	392	88

Krátce si nyní shrneme základní informace o analyzovaných týdenících.

Tvorba (KSC)

Kulturněpolitický týdeník navazující na stejnojmenný list, který vycházel v letech 1925 až 1938, nejdříve za redakčního vedení Františka Xavera Šaldy, od sklonku 20. let pak především pod vedením Julia Fučíka. Pod hlavičkou ÚV KSC (v rámci nakladatelství Svoboda) týdeník vycházel od roku 1945 do roku 1952, kdy bylo vydávání Tvorby ve spojitosti s vnitrostranickými čistkami KSC zastaveno. Od roku 1957 začal týdeník znovu vycházet s cílem posílit „ideologický boj“ po potlačení maďarského reformního úsilí a roku 1962 revue v souvislosti s liberalizačními tendencemi znovu zaniká, aby byla v roce 1969 opět oživena k podpoře „konsolidace“ politických poměrů.

V letech 1945-1948 redakci vedl Stanislav K. Neumann (fakticky se ovšem na práci redakce nepodílel) a Gustav Bareš.³⁴ V období 1945-1952 Tvorba prosazovala stalinské pojetí umění jako prostředků propagandy a politického boje. Větší část listu ovšem zaujímaly politické

³⁴ V redakčním kruhu dále zasedali Ladislav Štoll a Jiří Taufer.

statí – komentáře k mezinárodním vztahům a ideologickým otázkám (Slovník české literatury-dále jen SČL).

Týdeník stavěl na pravidelné struktuře. Stěžejní část revue zaujímaly články z domova a ze světa, dále rubriky *Kultura*, *Čtenáři nám píší* a okénko *Hlasy od pramene* glosující komentáře z tisku. V Úvodníku prvního poválečného čísla si redakce klade za cíl: „boj proti fašismu, nacismu a reakci“ (...), „bránit Sovětský svaz jako jedinou pravdu pro zmoudření světa a poučovat náš lid o jeho velikosti a nezbytnosti pro lidstvo“ a do třetice „seznamovati nejširší veřejnost s marxisticko-stalinovskou naukou.“³⁵ V průběhu let 1945 – 1948 náklad vzrostl z deseti ke sto tisícům výtisků.

Nedělní noviny (KSČ)

Nedělní noviny začaly vycházet v září 1945. Týdeník vydával Ústřední výbor KSČ, tisk zajišťovalo nakladatelství Svoboda. Post šéfredaktora zastával Josef Rybák. Spolu s ním v redakci působil Karel Marek a Karel Vyhnálek. Od počátku se zaměřovaly na odlehčenou populárně-naučnou tematiku, vedle níž zaujímaly své místo rovněž politické komentáře. Na rozdíl od Tvroby představovaly spíše tzv. lehčí čtení s bohatou obrázkovou přílohou. V průběhu prvního půl roku se postupně profilovala ustálená struktura zaměřená na politická a společenská témata z domova i ze zahraničí. Politicko-naučné zaměření novin se mění v druhé polovině roku 1947. Periodikum se přejmenovává na *Haló nedělní noviny* s podtitulem „oddech pro každého“ a stává se titulem zaměřujícím se na volnočasové aktivity nejširší populace (sport, domácí práce, kutilství, román na pokračování atp.). Komentářům k politickým a společenským otázkám se již na stránkách týdeníku nedostávalo místo.

Obzory (ČSL)

Týdeník pro politiku a kulturu vycházel od srpna 1945 do února 1948, kdy bylo jeho vydávání na návrh Ministerstva informací zastaveno. Časopis vydával prostřednictvím nakladatelství Lidová demokracie, spol. s r.o. Výkonný výbor Československé strany lidové. Na pozici šéfredaktora zprvu působil Pavel Tigríd, kterého na konci roku 1946 vystřídal Ivo Ducháček.³⁶ V úvodníku prvního čísla hlásí „redakční kruh“ záměr „...vésti svůj list pod štítem čtyř idejí (...), zasvětime svůj list pravdě, demokracii, svobodě a víře.“³⁷ Podstatu deníku tvořila publicistika ze světa i z domova, a kritické články dotýkající se politických a sociálních poměrů v Československu a Evropě. List se opíral o ustálenou obsahovou skladbu. Počáteční stany byly

³⁵ Tvorba, roč. XIV., č. 1/1945, s. 2.

³⁶ Redakční kruh tvořili: B. Chudoba, H. Koželuhová, J. Strakoš.

³⁷ Obzory, roč. 1. č. 1/1945., s. 1.

věnovány drobným (většinou zkratkami signovaným) zprávám, poznámkám a komentářům. Následovala rubrika zaměřená na obsáhlejší politické stati - *Co se děje ve světě* a oddíl přinášející informace z rozličných oblastí kulturního dění - *Kultura ve světě i u nás*, který doplňovala recenzní rubrika *Knihy - Film - Divadlo - Rozhlas - Hudba týdne*. Závěrečné stránky patřily citátům z tisku a literatury, s nimiž redakce sympatizovala - *Soublasíme!* a ironizujícímu okénku *Tak se píše...* zaměřenému na bezděčnou jazykovou komiku objevující se v periodickém tisku.

Přihlášení se ke „svobodě“ v úvodníku prvního čísla redakce v praxi naplňovala snahou o názorovou pluralitu, proto stálé místo zaujímal rubrika *Z dopisů redakci*, kde se list nebránil zveřejňovat ani názory k časopisu kritické. Obzory publikovaly i články spřízněných zahraničních titulů. Od roku 1947 spolupracovaly zejména s britským zpravodajským listem *The Manchester Guardian*. Počátkem roku 1946 Obzory vycházely v počtech přesahujících sto tisíc výtisků, avšak jejich náklad postupně klesal až na konečných 45 tisíc exemplářů koncem roku 1947 (SČL, Drápala 2000).

Vývoj (ČSL)

Obdobné zaměření včetně (do značné míry) totožného autorského zázemí jako Obzory měl i Vývoj – obrázkový a informační týdeník, vydávaný rovněž v nakladatelství Lidová demokracie, spol. s r.o. Týdeník vycházel od září 1946 do února 1948, post šéfredaktora zastával od jeho vzniku až do zastavení činnosti Pavel Tigríd, v redakci působil mj. také Jiří Kovtun. Časopis se zaměřoval zejména na mladé čtenáře. Redakce usilovala o názorovou pestrost a zábavnost, těžiště publicistiky bylo soustředěno na krátké komentáře a zpravodajství z nejrůznějších oblastí domácího i světového dění. Mezi pravidelné rubriky patřily *Československo, Zabraní, Mládež - studentstvo, O lidech a věcech, Knihy a umění, Divadlo a film, Výchova a školství, Náboženství, Hospodářství a práce, Věda a technika, Sport, Žena a móda*. V pozdějších měsících roku 1947 nabývaly na důležitosti politické komentáře (tamtéž).

5. Mediální obraz SSSR

Následující kapitola analyzuje vybrané aspekty mediálního obrazu Sovětského svazu tak, jak byly konstruovány prostřednictvím zvolených komunistických a lidoveckých týdeníků v období tzv. třetí republiky.

5.1 Mediální obraz SSSR od konce II. světové války do květnových voleb 1946

5.1.1 Vytváření důležitosti

Míra důležitosti, kterou komunistické a lidovecké týdeníky v prvotním poválečném období připisovaly mediální prezentaci Sovětského svazu, byla vysoká. Vezmeme-li v úvahu konceptualizaci dvojího obrazu SSSR (viz oddíl 4.1), zaměřovaly se komunistické týdeníky zejména na obraz sovětského režimu a mezinárodně-politická témata omezovaly jednoznačně ve prospěch vztahů mezi ČSR a SSSR, lidovci naopak preferovali mezinárodně-politickou tematiku zasazenou nejen do binárního poměru mezi Československem a Sovětským svazem, ale věnovali také nemalou pozornost širší mezinárodní situaci, tj. vztahům tzv. Velké trojky.

Tuto disproporci zdařile ilustrují deklaratorní věty, které se objevují na stránkách Tvorby a Obzorů. Tvorba hned v úvodníku prvního poválečného čísla prohlašuje: „*Je (...) předním úkolem Tvorby bránit Sovětský svaz jako jedinou platformu pro zmoudření světa a poučovat náš lid o jeho velikosti a nezbytnosti pro lidstvo.*“³⁸ Také Obzory ovšem přikládaly roli SSSR dějinně významnou úlohu a prohlašovaly: „*Budeme ze všech svých sil spojení a přátelství s SSSR podporovati a prohlubovati.*“³⁹

Srovnáme-li věty, je patrné, že oba týdeníky vyjadřují k Sovětskému svazu kladný poměr. Nicméně zaprvé je třeba upozornit na odlišné („obsahové“) zacílení obou prohlášení, které velmi dobře vyjadřuje onu zmíněnou disproporci mezi obrazem sovětského režimu, jenž převládá v komunistických periodikách a mezinárodně-politickým obrazem převažujícím v lidoveckých týdenících. Za druhé je namístě upozornit na poněkud odlišné ideologické implikace spojené s oběma prohlášeními. Jestliže Tvorba hovoří o SSSR jako o „platformě“, tj. *bázi* či *základně*, cílí tak „dovnitř“ hranic Sovětského svazu, odkud čerpá podklady a inspiraci pro zlepšení nejen československých poměrů, ale (a to je pro další vytváření důležitosti SSSR v komunistických týdenících příznačné) rovněž poměrů celosvětových („zmoudření světa“). Jedná se tedy o zřejmou deklaraci ideové blízkosti, která se posléze promítla i do zaměření mediální agendy komunistických periodik. Signifikance Sovětského svazu je tak v podání komunistických týdeníků budována prostřednictvím ideologické afiliace, která SSSR chápe jako jakýsi předvoj světového

³⁸Pokročili jsme a pokračujeme in Tvorba, roč. XIV, č. 1/1945, s. 2.

³⁹O co usilujeme a co odmítáme in Obzory, roč. I., č. 14/1945, s. 215.

pokroku.⁴⁰ Deklarace Obzorů hovoří o *spojenectví a přátelství* se SSSR, tj. směřuje „vně“ sovětských hranic, což se dále poměrně věrně odráží ve snaze postihnout spíše mezinárodně-politický obraz SSSR.

Ideologické implikace spojené s oběma větami vyznívají také odlišné. V deklaraci Tvorby lze sledovat hned několik motivů Thompsonových modů operandi, které opět můžeme považovat za budoucí předzvěst mediální strategie komunistických týdeníků. Předně se jedná o *univerzalizaci* sovětského modelu správného světového vývoje („jediná platforma pro zmoudření světa“). Další motiv představuje anticipativní „vyloučení jiných“, kteří by snad chtěli SSSR mediálně napadat či (řeceno v souladu s teorií sociálního konstruktivismu) vytvářet odlišnou interpretaci předmětného výseku reality: „Předním úkolem Tvorby je bránit Sovětský svaz jako jedinou správnou platformu...“, což (mimo jiné) zahrnuje obranu jediné specifické interpretace této „platformy“. Deklarace Obzorů naznačuje na prvky „unifikace“ směřujících k „symbolizaci jednoty“ („podporovati spojenectví a přátelství se SSSR“), avšak na rozdíl od deklarace Tvorby není prohlášení Obzorů striktně vymezené, a i když vyznívá poměrně jednoznačně, neobsahuje stopy ideologické afiliace k vnitřním poměrům SSSR, což se pro další budování mediálního obrazu Sovětského svazu v lidoveckých týdenících jeví jako příznačné.

Výše zmíněná a v komunistických týdenících zřetelně budovaná „dějinně nezastupitelná úloha SSSR“ je v Obzorech poměrně jednoznačně omezena na válečnou a osvobozovací aktivitu Sovětského svazu: „*Po celou dobu války československý lid tajně u svých přijímačů sledoval výkony Rudé armády a s jejími úspěchy či nezday silila nebo slábla naděje i na vysvobození jeho.*“⁴¹ Důležitost SSSR nabývá tedy zřejmých kontur i v lidoveckém podání, avšak míra její obecnosti je omezena ve prospěch minulých (tj. osvobozovacích) činů a budoucích (tj. spojeneckých) závazků mezi ČSR a SSSR.

Přestože komunistické a lidovecké týdeníky rozsahem a tematikou upřednostňují v prvním sledovaném období jeden ze dvou mediálních obrazů SSSR, neznamená to, že by témata mezinárodní (v případě komunistů) a látka ideologická (v případě lidovců) zcela absentovala. Pouze budovaná míra důležitosti určitých tematických okruhů vyznívá pro komunistické a lidovecké týdeníky odlišně. Můžeme tedy říci, že v počátečním poválečném období v komunistických týdenících dochází ke zvýznamňování témat spojených se sovětskými vnitřními poměry na úkor tematiky mezinárodní (a vice versa platí pro týdeníky lidovců).

Zaměření Obzorů na mezinárodně-politickou tematiku skýtá ještě jedno opodstatnění, a to nedostatek „interních“ informací o sovětských poměrech, které by byly psány z pozic československých dopisovatelů či přímých informátorů: „*Stále se v projevech mluví o stycích a přátelství*

⁴⁰Podrobněji viz Vytváření názorů.

⁴¹*Rozloučení s armádou hrdinů* in Obzory, roč. I., č. 12/1945, s. 178.

s SSSR, ale chtějí-li noviny otisknout článek o některém sovětském problému, reportáž o životě tamějších lidí, kursivku o Moskvě, nenajde se nikdo, kdo by něco o poválečném Rusku s našeho (tj. československého) hlediska mohl napsat.⁴² V jiném článku reagují Obzory na dopis čtenáře, který si stěžuje na nedostatek informačních článků o sovětských poměrech, podobně: „*To je pravda* (uznávají Obzory). *Není to však výsledkem nějaké politické zaujatosti, nýbrž prosté skutečnosti, že je obromá nouze o společensko-informační materiál, týkající se Sovětů.*“⁴³ Jestliže tedy Obzory přinášejí článek o vnitřní situaci v SSSR, jedná se většinou o článek převzatý ze zahraničních novin (převážně z The Times či New Manchester Guardian). Obdobně přetiskuje články také Tvorba (v menší míře i Nedělní noviny) ze sovětských novin (např. Izvěstija).⁴⁴ Přístup Obzorů k mediální agendě vnitřních sovětských poměrů implicitně vypovídá o míře důležitosti tohoto tématu, avšak současně dobře vykresluje mediální politiku týdeníku. Raději než aby Obzory přinášely častokrát opakované „obecné fráze“⁴⁵, uchylují se k publikaci nižšího penza informací většinou přetištěného.⁴⁶

5.1.2 Vytváření vztahů

Vztahy ČSR a SSSR

V historiografickém nástinu (kapitola 2) jsme zmínili spojenecké vazby ČSR a SSSR v době třetí republiky. Tato skutečnost se výrazným způsobem promítla i do budování mediálního obrazu sovětsko-československých vztahů. Mediální obraz sovětsko-československých vztahů je v prvním sledovaném období budován na jednom dominantním tématu – osvoboditelské *vděčnosti*. Spojenecké vztahy mezi SSSR a ČSR nejsou explicitně ani jedním z analyzovaných týdeníků zpochybnovány. Pojmu *vztah* se nejčastěji dostává sémantického naplnění skrze termíny „láska“, „vděčnost“ a „obdiv“ (československého lidu k SSSR): „*Vzblížíme proto s velikou láskou k Sovětskému svazu a Rudé armádě, osvoboditelce*“⁴⁷, „...*proto Sovětskému svazu a Rudé armádě patří láska a vděčnost Československa a všech národů svobodné Evropy*“⁴⁸, „*Provází je (sovětské vojáky) vděk a přání všebo našeho lidu, aby Sovětský svaz šel vstříc šťastnému zítřku.*“⁴⁹

⁴²Naši novináři do ciziny in Obzory, roč. I., č. 9/1945, s. 131.

⁴³Co víme o SSSR in Obzory, roč. I., č. 15/1945, s. 222.

⁴⁴Tento „nedostatek informací o sovětských poměrech“ komunistické týdeníky překlenují vysokou mírou obecnosti článků, které se vyznačují převahou zobecňujících obrátů na úkor konkrétně cílených postřehů, př.: „Sovětská vlast je silná svým blízkým vztahem k lidu“ nebo „Je základním zákonem sovětského budování, že celá tato výstavba se všemi svými plody, slouží ku prospěchu lidu.“

⁴⁵O co usilujeme a co odmítáme in Obzory, roč. I., č. 14/1945, s. 215.

⁴⁶V jistém smyslu může být takto pojatá snaha Obzorů považována za alibismus, který ospravedlňuje otiskování článků ze západního tisku. Tato domněnka nicméně nemůže být na základě diskursivní analýzy spolehlivě zodpovězena. Je také třeba říci, že dané tvrzení navíc zahrnuje předpoklad *negativity* spojované se západním tiskem a tudíž se svým způsobem jedná o předpoklad blízký komunistické mediální pozici.

⁴⁷28 let Rudé armády in Nedělní noviny, č. 8/1945, s. 1.

⁴⁸Rudá armáda osvoboditelka in Tvorba, roč. XIV., č. 2/1945, s. 25.

⁴⁹Rozloučení s armádou hrdinů in Obzory, roč. I., č. 12/1945, s. 178.

Daný obraz „nejužšího spojení“⁵⁰ je nejčastěji legitimizován za pomoci modu *narativizace*. Narativní postupy, či lépe řečeno postup, neboť de facto dochází k opakování totožného narativního vzorce, formuje určitá časová kontextualizace, která vtiskává budovaným vztahům mezi ČSR a SSSR charakter kontinuity (byť omezené). Společné prvky narativního vzorce vytváří v komunistických i lidoveckých týdenících několik uzlových bodů – *mnichovská zrada, sovětské válečné a osvoboditelské úsilí a slovanská vzájemnost*. Všechny zmíněné body se objevují ve vzájemném propojení a společně vytvářejí politický a strukturují (širší) mentální poměr Československa a Čechoslováků k Sovětskému svazu. „Spojenecké“, „vřelé“ a „přátelské“ vazby k SSSR jsou (vedle narativizace) legitimizovány jednak *racionalizací* a (jejím zdánlivým protikladem) *naturalizací*.

Racionalizační modus zastupuje historická zkušenost mnichovské zrady: „*Chamberlain a Daladier nešli do války, protože jim přes dané slovo Československo připadalo jako příliš vzdálená země, jejíž poblčení nezdálo se obrožovat životní zájmy západních velmocí.*“⁵¹ „*Každému bylo jasné, že Francie nutně přijmout Československo německo-anglo-francouzské ultimátum, fakticky porušuje své závazky o pomoci Československu.*“⁵² Odlišná pozice je připisována historické úloze předválečného SSSR: „*Sovětský svaz byl jediným státem, který zůstal věren svým mezinárodním závazkům vůči Československu.*“⁵³ (...) „*V kritických dnech byl SSSR i nadále ochoten poskytnout podporu Československu, bude-li si to jeho vláda přát. Později odmítl uznati přivtělení Čech k Německé říši.*“⁵⁴ Vedle historicky selhavšího spojení - Francie (jehož v mnichovských událostech podporovala Británie) vystupuje v naráčích také Sovětský svaz, „jediný stát, který zůstal věren...“ Vřelé spojení se SSSR je tak „racionalizováno“ pomocí „narativizace“ pro Československo bolestného historického milníku. V příkrém kontrastu k Francii a Británii, je Sovětský svaz ukazován jako země, která se za Československo byla ochotna postavit až do osudného podepsání Mnichovské smlouvy.

Druhý uzlový bod vztahu k SSSR představuje *sovětské válečné a osvoboditelské úsilí*. Dané téma zapadá do budovaného schématu historické kontinuity. Sovětský svaz jakožto „jediný věrný stát“ pokračoval ve své „protifašistické“ mezinárodní linii a za „*obromněho úsilí (...)* Rudá armáda osvobozovala jeden kraj za druhým. Mrazem a borkem, dnem a nocí, pohybovala se masa sovětského vojska směrem na západ. Byla to slavná osvobozovací válka, při níž mohli sovětské vojáci vracet osvobozeným krajům svobodu.“⁵⁵ (...) „*A jednotky Rudé armády opravdu v hodině dvanácté přispěchaly na pomoc hlavnímu městu republiky Praze.*“⁵⁶ Narativizace a adorace osvoboditelského úsilí představuje mezi týdeníky nejsilnější jednotící prvek. Nabývá silného citového náboje, objevují se výrazy jako „ohromné

⁵⁰Viz např. *O co usilujeme a co odmítáme* in *Obzory*, roč. I., č. 14/1945, s. 214.

⁵¹*Válka šestiletá* in *Obzory* č. 2/1945, s. 21.

⁵²*Zrada a věrnost* in *Tvorba* č. 13/1946, s. 200.

⁵³*Válka šestiletá* in *Obzory* č. 2/1945, s. 21.

⁵⁴*Zrada a věrnost* in *Tvorba* č. 13/1946, s. 201-202.

⁵⁵*Válka šestiletá* in *Obzory* č. 2/1945, s. 22

⁵⁶*Rozloučení s armádou hrdinů* in *Obzory*, roč. I., č. 12/1945, s. 178.

úsilí, armáda hrdinů, obětavost, nejskvělejší příklad statečnosti, nadlidské vypjetí“. Právě skrze podobné, emocionálně saturované narace, upozorňuje Thompson, se utváří struktury dominance nejsnáze. I když jejich časová stopa bývá mnohdy poměrně krátkodobá⁵⁷ (Thompson, 1990).

Třetím bodem budování vztahu k SSSR představuje téma *slovanské vzájemnosti*. Slovanská vzájemnost či také „příbuznost“⁵⁸, jak je nezřídka poměr mezi SSSR a ČSR dobově označován, představuje v jistém smyslu snahu o „naturalizaci“ vztahu k Sovětskému svazu. Otázka tzv. východní poválečné orientace se v podání zejména komunistických týdeníků stává z historicky situovaného hlediska irelevantní, neboť je jí přisuzován charakter samozřejmosti a nevyhnutelnosti: „*Může však naše zařazení do slovanského celku⁵⁹ být vůbec pojímáno jako ‚orientace‘? Chceme-li si na tuto otázku odpovědět, je především důležité si uvědomit (...), že vědomí slovanské sounáležitosti a soudržnosti přesahuje příbuznost jen jazykovou. (...) Trvalá je tu sociálně psychická konstanta tohoto vědomí sounáležitosti. Vědomí slovanské sounáležitosti přesahuje tedy každou dočasnou situaci a je již tím pravým protikladem orientace, zjevu samou podstatou dočasného.*“⁶⁰ Slovanská vzájemnost (příbuznost) je tak v podání Tvorby „vyňata“ z determinující dočasnosti a její prapůvod je *zvěčněním* přenesen do svého druhu „bezčasovosti“ či „časové odvěkosti“. Daná argumentace tudíž „naturalizuje“ vztahy mezi SSSR a ČSR, odpírá jim sociálně-konstruktivistický původ a činí je z podstaty přirozené.

Obzory hovoří v podobném (reifikací prodchnutém) duchu o „*dávných sympatiích širokých vrstev našeho lidu k SSSR*“⁶¹ a dále prohlašují: „*Československo je spojencem Ruska - je to přirozené a nevyhnutelné. Tato politika není jen diktována politickými úvahami, nýbrž i slovanským příbuzenstvím.*“⁶² Nicméně na rozdíl od komunistických týdeníků se na jejich stránkách objevují i články, které „rozbíjejí“ onu bezproblémovou a jednolitou vazbu ČSR na Sovětský svaz, jak ji představují Tvorba a Nedělní noviny. Spíše však než snaha o nabourání spojeneckého a přátelského obrazu, se jedná o dílčí kritické postřehy upozorňující na nepoměr mezi vágními prohlášeními a jejich praktickým naplňováním: „*Je opravdu zajímavý nepoměr mezi množstvím článků, projevů, ujišťování a slibů týkajících se našich styků se Sovětským svazem a množstvím práce skutečně vykonané. Svaz přátel SSSR a organizace jemu podobné omezují se dosud na nejpovrchnější možnou informaci, a pokud bylo uspořádáno několik*

⁵⁷Všimněme si rovněž, že narativizace osvoboditelského úsilí SSSR obsahuje prvky aktivity („sovětská armáda vrací svobodu...“ atd.). Lze tedy hovořit o vytváření děje, který však významným způsobem souvisí s budováním československo-sovětských vztahů.

⁵⁸Viz např. *O poměru k SSSR a západním státům* in Obzory, roč. I, č. 11/1945, s. 164

⁵⁹Ve vyjádření „slovanský celek“ si povšimněme přítomnosti modu „unifikace“, který zvýznamňuje jistý společný rys středo a východoevropských národů, když o nich hovoří jako o celku. V jiných článcích můžeme v podobném smyslu nalézt též označení „slovanská rodina“.

⁶⁰*K otázce také zvané orientace* in Tvorba, roč. XIV, č. 10/1946, s. 149.

⁶¹*SSSR a ČSR* in Obzory, roč. I, č. 11/1945, s. 161.

⁶²*O poměru k SSSR a západním státům* in Obzory, roč. I, č. 11/1945, s. 164.

odborných přednášek, stalo se tak na podkladě informací předválečných.⁶³ Explicitně tedy nekritizují samotné sémantické zarámování sovětsko-československých vztahů, nýbrž hodnotí jejich praktickou náplň.

Vztahy SSSR, USA a VB

Širší mezinárodně-politický obraz Sovětského svazu se ve sledovaném období omezuje na vztahy tzv. Velké trojky. Jak již bylo předestřeno, komunistické týdeníky širším mezinárodně-politickým vztahům SSSR věnují (v porovnání s lidoveckými periodiky) nižší pozornost. Podívejme se nejdříve na motivy, které jsou společné pro obě strany. Jedná se o jistou míru napětí přiřkládanou vztahům (po)válečných spojenců (SSSR, USA, VB), jež však podléhá snaze o „eufemizaci“ a následnému včlenění do preferovaného schématu spojenecké spolupráce. Toto napětí je v textech přítomno nejčastěji prostřednictvím tzv. blíže nespecifikovaných *beztvárných nepřátel míru*: „Spolupráce a důvěra mezi velmocemi zasadila těžkou ránu těm nepřátelům míru, kteří se v poslední době mimořádně aktivizovali.“⁶⁴ Výsledky problematické Londýnské konference mocností jsou v tisku „disimulovány“ jednak právě prostřednictvím *beztvárných nepřátel míru* – odpovědnost za neúspěch je přičítána „nepojmenovaným aktérům“ a jednak je na základě následné, již úspěšné Moskevské konference předchozím událostem připisován status „*nezdařeného intermezja*“⁶⁵, které však „*zásadu jednomyslnosti mezi spojeneckými mocnostmi neobrozilo,*“ neboť „*zvítězila myšlenka spolupráce.*“⁶⁶ Jak komunistické, tak lidovecké týdeníky hovoří o tzv. Velké trojce⁶⁷ jako o „spojencích“ a opakovaně proklamují, že důležitým předpokladem zachování míru je spolupráce mocností: „*Bez spolupráce Sovětského svazu, Anglie a Spojených států amerických není možné vytvořit pevný a trvalý poválečný řád. Zásada jednomyslnosti velkých spojeneckých mocností, nesmí se stát předmětem pochybností.*“⁶⁸

Ještě patrnější je tato snaha v článcích přetištěných ze sovětského tisku (př. Izvěstija): „*Vztahy mezi Ruskem a Amerikou byly vždy nezměnitelně přátelské; podíváme-li se blíže na velmi nebezpečná pro Spojené státy léta vnitřních občanských bojů, tu vidíme, že Rusko bylo jediným ze všech velkých států, jenž zaujal příkře odmítavé stanovisko proti Napoleonovi III., který podporoval jižní otrokáře v jejich zuřivém boji.*“⁶⁹ Ve vyjádření můžeme opět sledovat snahu o konstrukci časového kontinua rusko-amerického

⁶³Kulturní styky se SSSR in *Obzory*, roč. I, č. 11/1945, s. 170.

⁶⁴Komentář k moskevské konferenci in *Tvorba*, roč. XIV, č. 2/1946, s. 23.

⁶⁵Optimismus na přelomu dvou let in *Tvorba*, roč. XIV, č. 3/1946, s. 35.

⁶⁶Komentář k moskevské konferenci in *Tvorba*, roč. XIV, č. 2/1946, s. 23.

⁶⁷Samotný obrat Velká trojka vyjadřuje *unifikální* potenciál, neboť všechny tři země zahrnuje do jednoho společného „tělesa“.

⁶⁸Komentář k moskevské konferenci in *Tvorba*, roč. XIV, č. 2/1946, s. 23.

⁶⁹Rusko-americké styky in *Obzory*, roč. II, č. 13/1946, s. 212.

přátelství. Komunistické týdeníky, které nezdědka odkazují právě na sovětská periodika, tuto koncepci *disimulovaného* napětí přebírají.

V článcích je patrný ještě jeden „živý“ element – unifikovat aktéry Velké trojky zvýznamňováním společného nepřítele – fašistického agresora (jak je dobově označována Třetí říše): „*Má spolupráce tří mocností smysl v poválečné době?*“ (ptá se Tvorba) „*Samozeřejmě má! Toto opodstatnění spočívá především v tom, že se nesmí připustit vzkrášení fašistických agresorů (...) a konečně v tom, že mezinárodní vztahy se musí zakládat na spolupráci a jednotě velkých demokratických států.*“⁷⁰ Motiv fašistického ohrožení vytváří silný jednotící argument, neboť obsahuje hned dvojí modus operandi. Za prvé poukazuje na vnějšího nepřítele, který však ve vyjádřeních týdeníků představuje spíše jakousi fluidní ideovou substanci (byť spojenou s určitým národem), než konkrétní jasně diferencovanou a identifikovanou skupinu protivníků. Za druhé je modus *unifikace* racionalizován prostřednictvím válečného úsilí „*neboť pouze spoluprací vedoucích mocností protifašistické koalice bylo umožněno vítězství.*“⁷¹ Můžeme tedy sledovat princip dvojího (vzájemně se intenzifikujícího) působení módů – na straně jedné stále živé a zvýznamňované nebezpečí fašismu (identifikace vnějšího ohrožení), na straně druhé spojenecký základ úspěšných válečných dohod, jejichž pokračování se jeví jako jediný možný *racionální* způsob poválečné spolupráce ve jménu zachování míru a zabránění opětovnému oživení fašistických myšlenek. Jedná se tedy o poměrně koherentní argumentační kruh.

Poněkud jiná perspektiva se nám naskytne, zahrneme-li do analýzy články Obzorů přetištěné ze západního, zejména britského tisku (či články ze západního tisku volně reprodukované a komentované). Dané články rozšiřují obraz mezinárodně-politických vztahů o nový kontext „západního pohledu“. Co je však v těchto článcích pro vytváření mezinárodně-politického obrazu SSSR podstatné, je skutečnost absence snahy disimulovat vzájemné neshody mezi SSSR, USA a VB. Již v prvním analyzovaném období tak můžeme na stránkách Obzorů pozorovat mezinárodní polarizaci⁷²: „*Je tedy (...) zřejmo, že zatímco se mocnosti dohadují o řešení problémů, které se týkají všech, každá ze zúčastněných mocností tyto problémy řeší via facti. Dává se tudíž vývoj nejhorší možnou cestou jednostranných řešení, smluv a politických tabů, které možnost celosvětové spolupráce už předem vylučují.*“⁷³ Již koncem roku 1945 Obzory identifikují utváření mocenských bloků a až prorocky před touto cestou varují: „*Obzory od prvopočátku poukazovaly na nebezpečí, které hrozí Evropě z těchto pokusů o rozdělení evropské pevniny na dva či více zájmových bloků. Zvítězí-li mocenské zájmy nad*

⁷⁰Komentář k moskevské konferenci in Tvorba, roč. XIV, č. 2/1946, s. 23.

⁷¹O tématu sovětské demokracie podrobněji viz dále. *Otevřený list Britům* in Obzory, roč. I, č. 4/1945, s. 59.

⁷²Nabízí se ovšem otázka, zdali se v podání těchto článků nejedná naopak jen o snahu legitimizovat a spoluutvářet napětí mezi mocnostmi. Vzhledem k historickým událostem, které následovaly se zdá, že dané hledisko se zdá mnohem blíže skutečnosti, nežli snaha prosazovat unifikovaný a eufemizovaný obraz spojeneckých vztahů, který však v prvním období v týdenících převládal.

⁷³*Bloky nebo spolupráce?* in Obzory, roč. I č. 9/1945, s. 137.

*zájmem evropského společenství národů, pak bude dříve, než se nadějeme Evropa rozdělena do dvou velkých bloků, východního a západního, téměř hermeticky od sebe oddělených čínskou řídí intrik, podezření, a bouřevnaté přípravy ke vojenské obraně před možným výpadem té či oné strany.*⁷⁴

Poměrně konzistentní obraz mezinárodně-politických vztahů mocností je tak v Obzorech částečně narušován (relativizován) a tudíž i delegitimizován. Nadto Obzory přinášejí řadu článků, které rozšiřují poměrně úzký a jednostranně zaměřený kontext budování vztahů konstruovaný Tvorbou a Nedělními novinami. Širší kontextualizace spojeneckých mezinárodně-politických vztahů na stránkách Obzorů (ač se jedná pouze o část článků většinou převzatých ze západního tisku) rozrušuje krátce po válce jinak homogenní a unifikovaný obraz spojeneckého soužití Velké trojky. Na rozdíl od mainstreamového obrazu, představuje (omezený) způsob odlišné názorové kontextualizace, která však narušuje mediální struktury dominance, a jak si dále ukážeme, bude mít vliv na mediálně prezentovaná stanoviska mezi komunistickými a lidoveckými týdeníky.

5.1.3 Vytváření charakteristik/identit

Identitu (či charakteristiku) připisovanou Sovětskému svazu vytvářela především snaha popsat aspekty sovětského socialistického zřízení. Vedle tohoto dominujícího tématu můžeme v komunistických týdenících sledovat konstrukci jisté typologie sovětského občana, která úzce souvisí se způsobem mediální konstrukce sovětského socialistického režimu. Za pozornost rovněž stojí fakt, že v lidoveckých týdenících se pokus o zachycení typologie Sověta omezuje maximálně na několik slov ná vyjádření a patrně souvisí s celkově reduktivnějším přístupem k tématům vnitřních sovětských poměrů. Otázka pojetí sovětského socialismu a mediálního přístupu k němu, představuje mezi komunistickými a lidoveckými týdeníky oblast divergence (i když nikoli ve všech dále diskutovaných aspektech). Zatímco komunistické týdeníky konstruují *ideálně typický*⁷⁵ obraz sovětského socialismu, tj. poměrně nekonkrétní, paušalizovaný obraz, jehož atributem je vymezení se vůči západním společnostem, lidovci budují onen abstraktní obraz sovětského společenského zřízení zdola, tj. na základě dílčích, konkrétně směřovaných článků reportážního charakteru.

Obraz sovětského socialismu je utvářen dvěma konstantami – „přítomností“ (stavem) a snahou „budovat lepší společnost“ (dějem). Charakter sovětského „přítomného“ socialismu prezentovaný v komunistických týdenících vytváří obraz společnosti centralizované,

⁷⁴tamtéž, s. 138.

⁷⁵Výraz *ideálně-typický* chápeme jako konstrukt vztahující se ke skutečnosti, avšak současně nemající s realitou mnoho společného. Jde o jistý obecný vzorec charakteristik (např. psané principy), které však realitu bezvýtku neodrážejí, pouze ji v jistém slova smyslu reprezentují. Otázkou tedy zůstává, do jaké míry je tato reprezentace věrná skutečnosti. (Z jistého hlediska je tedy nutné připustit, že i tato práce nese rysy ideálně-typického konstruktů.)

rovnostářské, demokratické a multietnické, kde „jednotlivci bohatnou ve prospěch celku.“⁷⁶ Centralizaci zastupuje plánované hospodářství, které (na rozdíl od obtížně předvídatelných krizí kapitalistického hospodářství) vykazuje „předvídatelnost a prokazatelný růst.“⁷⁷ „Přítomný“ sovětský socialismus je spojován s typem hospodářské výroby „s bedlivým zkoumáním a využitím všech návrhů dělnictva (...) ve prospěch všech.“⁷⁸ Charakter sovětského hospodářství nejčastěji racionalizuje zdůrazňování jeho ideálně-typických rysů, které však vystupují proti konkrétním nezdarům kapitalismu, čímž nabývají reálnějších (racionálnějších) kontur.

Element sovětského demokratismu prezentují v komunistických týdenících principy vepsané do sovětské ústavy. Sovětský demokratismus je tak legitimizován především prostřednictvím práva sovětských občanů na práci: „Zeptejte se kteréhokoli sovětského člověka, jakým způsobem mu stát zaručuje právo na práci. Pokerčí udiveně rameny, neboť neví, co to znamená hledat a neobdržet práci. V SSSR má každý práci přiměřenou svým zálibám a nadání.“⁷⁹ Dle Tvorby se demokracie v SSSR dále zajišťuje „tím, že se pracujícím a jejich organizacím ponechávají tiskárny, zásoby papíru, veřejné budovy, ulice, dopravní prostředky a jiné hmotné podmínky, nevyhnutelné k jejímu uskutečnění.“⁸⁰ Charakter sovětské demokracie, jak jej představují komunistické týdeníky, *metonymicky* (disimulativně) symbolizuje hmotné zajištění Sovětů a sovětských podniků. Jestliže tedy komunisté hovoří o sovětské demokracii, přisuzují jí především hmotně-zajišťující charakter, který skýtá samozřejmý prostor pro rozvoj demokratických a svobodných vzorců jednání. V této souvislosti lze upozornit na implicitním použití argumentů marxistické filozofie, která postuluje poměr mezi hmotným a duchovním (tj. mezi základnou a nástavbou) jako vztah prvotní a druhotné příčiny.⁸¹

Obraz „přítomného“ socialismu SSSR v Obzorech, na rozdíl od Tvorby a Nedělních novin, vytvářejí konkrétněji zaměřené články, které onu ideálně-typickou koncepci komunistických týdeníků narušují. Články vyjadřující se ke stavu hospodářství Sovětského svazu delegitimizují komunistický obraz několika způsoby. Za prvé upozorňují, že také SSSR, stejně jako západní země, čelí poválečným hospodářským obtížím: „Bylo by nesprávné si myslet, že nesnáze návratu do mírových poměrů jsou vyhrazeny jenom západním mocnostem s hospodářstvím víceméně kapitalistickým.“ (Obzory reagují na komunistické zvýznamňování hospodářských obtíží západních zemí.) „Také Sovětský svaz má mnoho problémů tohoto druhu. Sovětský svaz žádal velké úvěry ve Velké Británii a Spojených státech, ale je málo pravděpodobné, že jich dosáhne.“⁸²

⁷⁶Jak je spravován průmysl v SSSR in Tvorba, roč. XIV, č. 10/1945, s. 151.

⁷⁷tamtéž.

⁷⁸Dva hlavní rysy sovětské pětiletky in Tvorba, roč. XV, č. 20/1946, s. 309.

⁷⁹Stalinova ústava a sovětská demokracie in Tvorba, roč. XV, č. 6/1946, s. 85.

⁸⁰tamtéž

⁸¹Podrobněji bude na téma sovětské demokracie pojednáno v oddíle Vytváření názorů.

⁸²Sovětské problémy in Obzory roč. I, č. 16/1945, s. 244.

Za druhé přináší informace o míře sovětské společenské nerovnosti. Na základě stati moskevského dopisovatele deníku Le Monde, ukazují dvojakost sovětského přidělového systému/prodeje: „*Stát, který v Sovětském svazu všechno řídí, zavedl přidělové hospodářství, ale přitom ponechal i volný prodej. U nezbytných věcí ponechal nízké ceny, ale jinak provozuje černý obchod, z něhož má zisk jen stát sám. (...) Každý sovětský občan musí být zapsán v určitém obchodě ‚magazínu‘, který prodává jen svým zapsaným zákazníkům a na lístky. Ceny stanovené státem, jsou tam velice nízké. (...) Vedle toho jsou v Moskvě státní obchody s potravinami tzv. ‚gastrodomy‘ s neuvěřitelně bohatým výběrem potravin všeho druhu. Ceny stanovené státem jsou 10 až 20krát vyšší nežli ceny na přidělové lístky. (...) Stát nemaje dost potravin, ani zboží dává lacino jen to, co je nezbytné.*“⁸³ Článek, který lze dot řetice zmínit, jako „opoziční“ přináší informace o nízké výkonnosti sovětského hospodářství a výrazně vyšších platových rozdílech mezi sovětskými vedoucími a dělnickými profesemi, v porovnání s jejich americkými protějšky.⁸⁴

Ze zmíněných úryvků tedy vyplývá, že na rozdíl od komunistických týdeníků, které zdůrazňují rovnostářský a dělnicky orientovaný charakter sovětského hospodářství, poukazují Obzory na vysoké platové rozdíly, tj. nerovnost a na část státem organizovaného hospodářství, která je těmto nerovnostem přizpůsobena (tzv. gastrodomy). Objevuje se tudíž mediální divergence opět nesoucí své důsledky ve výměně názorů mezi Tvorbou a Obzory (viz oddíl Vytváření diskursivních modelů). V Obzorech vytvářený charakter sovětského socialismu tak z hlediska jeho srovnání s komunistickými týdeníky, vyznívá jako opoziční, tj. vůči snahám komunistů delegitimizující.

Další rys sovětského socialismu (nyní již společný pro komunisty i lidovce) prezentuje obraz mnohonárodnostní, z etnického hlediska rovnostářské, společnosti: „*Zásady rovnosti, bratrství a družby národů se staly tělem a krví pracujících SSSR všech národností.*“⁸⁵ Vidíme, že i přes mnohonárodnostní složení Sovětského svazu jsou národy ukázkovou metaforou „pokrevně“ unifikovány do společného „pracujícího těla“. „*Kromě Rusů (pokračuje článek) Ukrajinci, Bělorusové, Arméni, Ažerbajdžané, Gruzínci, Uzbeci, Kazaši, Turkmenci, Kalmyci, Kyrgízi, Karelci, Tádžici a všichni synové dalších národů SSSR (...) jsou vychováni ideály svobody, družby a bratrství národů.*“⁸⁶ Obraz fungujícího multietnického soužití národů SSSR se objevuje (téměř ve všech případech) jako protipól nacistické snahy taxonomizovat národy na základě nadřazenosti jedněch nad druhými. Povšimněme si prisuzování dvojího etnického charakteru SSSR – na jedné straně země „*mnoha*

⁸³ *Život v Moskvě* in Obzory, roč. II, č. 8/1946, s. 113-114.

⁸⁴ Výňatek z článku: „Překvapuje však, jak v zemi hlásající se k socialismu z této nezbytnosti sovětských příjmů, udělali ctnost. (...) Řídíce se Stalinovým výrokem, že ‚klíčem k průmyslové výkonnosti je nerovnost důchodů‘, velebili tuto nerovnost a útočili na hospodářskou rovnost, zesměšňujíce ji jako ‚buržoazní reakci‘. *Platy v sovětském průmyslu* in Obzory, roč. II, č. 13/1946, s. 197.

⁸⁵ *Stalinova ústava a sovětská demokracie* in Tvorba, roč. XV, č. 6/1946, s. 85

⁸⁶ Tamtéž. Povšimněme si pasivizace („národy jsou vychováni ideály svobody, družby a bratrství“). Opět tedy v této souvislosti můžeme upozornit na konstruování děje, který SSSR charakterizuje jako zemi, kde jsou si všechny národy rovny.

*národů*⁸⁷ označovaná též jako „*kosmopolitní*“⁸⁸, na straně druhé - zjevně nepoměrně častějším - „*mocnost slovanská*“.⁸⁹ Zvýznamňovaná míra etnické diverzity připisovaná SSSR závisí na kontextu, s nímž týdeníky pracují. V případě potřeby legitimizovat vztahy mezi ČSR a SSSR zdůrazňují slovanskou stránku, chtějí-li však vyzdvihnout pokrokový a z principu (tj. univerzálně) správný charakter Sovětského svazu, odkazují na mnohonárodnostní diverzitu, jež Sovětský svaz explicitně diferencuje od hitlerovského Německa: „...*právě proto tak odbodlaně drtila Rudá armáda hitlerovskou armádu, nositelku nenávisti k člověku, otrávenou pohrdáním a nenávistí ke všem neněmeckým národům.*“⁹⁰

Druhou konstantu sovětského socialismu objevující se však pouze v komunistických týdenících konstruuje „děj“ obrácený do budoucnosti. Socialismus je v takovém případě ukázán jako proces „*budovatelského nadšení*“⁹¹ či „*budovatelského úsilí*“.⁹² V Tvorbě tento budovatelský „děj“ opět vystupuje v opozici vůči Spojeným státům: „*Americký průmysl nemohl se udržet na onom vysokém stupni výroby, na který se vyšvihl v době války, neboť nenašel náhrady za ztracený odbyt zbraní (...) a jeho vnitřní trh je nyní ještě více podlamován. (...) V Sovětském svazu děje se naopak přechod organizovaně a plánovitě. Nová pětiletka obhvacuje všechny oblasti hospodářského života a ještě více než dosud zajišťuje nový a mocný hospodářský vzestup. (...) Průmysl bude nadále vzrůstat ve všech republikách. Bude obnoven tam, kde byl ve válce zničen a bude se přenášet i do těch krajů, kde jej dosud nebylo.*“⁹³ Užití sloves připisuje americkému hospodářství negativní rysy (průmysl se „nemohl udržet, nenašel náhrady, je podlamován“). Naopak aplikace pozitivních sloves v případě sovětského socialistického hospodářství („zajišťuje vzestup, bude vzrůstat, bude obnoven, bude se přenášet do krajů“) zdůrazňuje jeho funkční předpoklady pro budoucí rozvoj země a konsekvantně též nadřazenost nad kapitalistickými strukturami. V důsledku tedy máme opět co dočinění s módem *racionalizace* sovětského zřízení, které se (na rozdíl od hospodářství Spojených států) vyznačuje trvalým vzestupem.

S obrazem sovětského socialistického zřízení úzce souvisí též komunistickými týdeníky vytvářená typologie sovětského člověka. Charakter sovětského člověka budují ve sledovaném období především narace stylizující roli Sověta do pozice „mravně uvědomělého bojovníka“. Ať už v doslovném smyslu, tj. jakožto vojáka Rudé armády, kterého (na rozdíl od „*neuvědomělého, mravně tak nízko stojícího vojáka německého*“)⁹⁴ „*předurčila k vítězství vysoká mravní síla, jeho morálka, jeho*

⁸⁷Viz např. *Volby podle sovětského práva* in Tvorba, roč. XV. č. 15/1946, s. 228.

⁸⁸Viz např. *Rekonstrukce v Sovětském svazu* in Obzory, roč. II, č. 4/1945, s. 59.

⁸⁹*SSSR a ČSR* in Obzory, roč. I, č. 11/1945, s. 161.

⁹⁰tamtéž

⁹¹Viz např. *Triumf člověka* in Nedělní noviny, č. 11/1945, s. 5.

⁹²Viz např. *Rekonstrukce v Sovětském svazu* in Obzory, roč. II, č. 4/1945, s. 59.

⁹³*Dva hlavní rysy sovětské pětiletky* in Tvorba, roč. XV, č. 20/1946, s. 309.

⁹⁴*28 let Rudé armády* in Tvorba, roč. XV, č. 8/1946, s. 121.

*láska ke vlasti, jeho ethika*⁹⁵, nebo přeneseně používaná charakteristika Sověta-bojovníka související s jeho prací. Můžeme tak číst příběhy o revolucionářích sovětské práce – Stachanovcích, kteří jako „*milionová, stále rostoucí armáda ručí za to, že tento plán (třetí pětiletka) bude více než splněn.*“⁹⁶ V jiném článku: „*Každý člověk – mistr, konstruktér, vědec, každá továrna i kolchoz – zápasili ve smrtelném souboji, obětavě bojovali svou prací a myšlenkou.*“⁹⁷ Identita Sověta-bojovníka se v člancích objevuje nejčastěji, což patrně souvisí s dozvuky války a válečné rétoriky, která *přemístěním* sémantických hodnotových implikací spojených původně s vojákem-bojovníkem, zobecňovala jeho atributy na všechny pracující v zázemí, čímž posilovala národní jednotu (motiv unifikace za účelem posílení morálky).

Druhým budovaným charakterovým rysem Sověta je jeho smysl pro kolektivitu. Sovět-člověk je v takovém případě zaměňován se sovětským lidem a naopak. Dobrý příklad můžeme nalézt v jednom z článků popisujících konfrontaci západních novinářů se sovětskými vojáky. Článek nejdříve popisuje, s jakými obtížemi se potýkají západní novináři při popisu „ruského charakteru“: „*Rozumějte (obrací se na ruského vojáka vyznamenaného v boji), náš čtenář je zvyklý myslet konkrétně, mimořádné vojenské činy může provádět jen jednotlivá, neobyčejná osobnost.*“ Ruský voják však oponuje: „*Když má ten zjev však tak hromadný ráz, lze těžko hovořit o hrdinství v obvyklém slova smyslu. Nu tak pište o hrdinství lidu*“, dodá. (...) „*Ale nás právě zajímá osobnost*“, odvěti novináři. „*Pište tedy o jednom člověku*“, namítne voják. „*Vaši lidé postupují ve svých jednáních poněkud příliš všeobecně, nemyslíte? Ano, ale tohle to je přece zvláštnost ruského člověka*“, ukončí rozhovor voják.⁹⁸ Voják-hrdina v podstatě přenáší své osobní zásluhy na sovětský lid jako takový. Jemu připisované charakterové rysy tedy přenáší mezi sebou samým, sovětským lidem a zase zpět. Pokud se vyjádříme v řeči Thompsonových módů, jedná se o použití tropu, konkrétněji *synekdochy*, při níž dochází k reprodukci významu přenesením podobnosti mezi částí a celkem.

Metaforicky vyjádřený kolektivní charakter sovětské společnosti, který současně eufemizuje západem problematizovaný způsob vlády jedné strany, lze nalézt také v Obzorech: „*Západ často nepřiznává komentuje to, že v Rusku existuje pouze vládní a komunistický tisk a že není kritiky vlády. Nechápe však při tom, že Rusové pojmají národ jako velkou rodinu s otcem v čele.*“⁹⁹ V podání Obzorů se setkáváme s metaforickým vyjádřením kolektivního charakteru sovětské společnosti, která sovětskou autokracii (byť pouze implicitně vyjádřenou) popisuje jako „velkou rodinu s otcem v čele“. Jedná se tedy o zřejmou *eufemizaci* skutečnosti, která tuto autokratickou povahu *legitimizuje*,

⁹⁵tamtéž

⁹⁶Revolucionáři socialistické práce in Nedělní noviny, č. 2/1945, s. 3.

⁹⁷Triumf člověka in Nedělní noviny, č. 11/1945, s. 5.

⁹⁸Ruská duše in Nedělní noviny, č. 12/1946, s. 12.

⁹⁹Rusko a západ in Obzory, roč. II, č. 7/1946, s. 99.

nebot' jí přisuzuje prvky rodiny – tj. společenského útvaru obecně rozšířeného a všem důvěrně známého.

5.1.3 Vytváření názorů

Nejčastější a mediálně nejzřetelněji prezentované názory související se Sovětským svazem se dotýkají možné míry zobecnění sovětského společenského vývoje. Dílčí témata, na kterých se nejprůzračněji profilují názory komunistických a lidoveckých týdeníků vytváří otázka sovětské demokracie a přístup k marxisticko-leninské filozofii. Jinými slovy týdeníky „nastolují“ otázky, nakolik mohou o tehdejší SSSR hovořit jako o demokracii a jakým způsobem chápat marxismus-leninismus.¹⁰⁰ Při snaze týdeníků vypořádat se s těmito pomyslnými otázkami můžeme poměrně úspěšně sledovat širší ideové zázemí jednotlivých periodik.

S problematikou sovětské demokracie úzce souvisí jisté povědomí o „svébytnosti“ vnitřních poměrů SSSR. Zatímco komunisté (jak bylo naznačeno v předchozím oddíle) spojují sovětské vnitřní poměry s vyšší (pokrokovou) formou státního zřízení: „*V Sovětském svazu již neexistují vykořisťovatelské třídy a tudíž ani vykořisťování člověka člověkem. (...) Ústava Sovětského svazu vyhlásila taková občanská práva, o jakých pracující vrstvy jiných států dosud jenom sně*“,¹⁰¹ lidovci poukazují v této souvislosti spíše na „odlišnost“ či „zvláštnost“ sovětských poměrů: „*Všechny zjevy vyplývají ze zvláštního rázu sovětského vnitřního režimu, z koncentrované tajemnosti jeho výkonných orgánů, z jeho kardinálního dogmatu jedné strany*.“¹⁰²

Od odlišného koncepčního pojetí „svébytnosti“ sovětského zřízení se následně odvíjí argumentační způsob pojetí sovětské demokracie. Komunistické týdeníky stavějící na teleologickém paradigmatu marxistické filozofie, poukazují na vývojově vyšší stupeň demokracie v SSSR: „*Sovětská ústava je nejdemokratičtější ústavou na světě. (...) Nejmodernějšími metodami se (...) projevila moc sovětské demokracie*.“¹⁰³ Vedle již zmíněného předpokladu hmotně-zabezpečujícího charakteru sovětského zřízení¹⁰⁴, od něž se „samovolně“ odvíjí také demokratické principy SSSR, existuje v pojetí komunistických týdeníků „svébytná“ tvář sovětské demokracie, jakožto vyšší stupeň státní správy, který je sice odlišný od západního (tj. i československého) pojetí demokracie, avšak současně toto pojetí převyšuje. Dané premisy Tvorba ukazuje např. na způsobu volebního práva (povšimněme si opět vymežujícího charakteru argumentace): „*Volební mechanismus buržoasních států je často takový, že formální rovné právo se často porušuje. (...) Všeobecnost volebního práva je podle sovětského zákona pravá, skutečná, protože sovětský volební zákon nezná omezení, které existuje*

¹⁰⁰Zájem o otázku demokracie v SSSR podnítilo konání voleb do Nejvyššího sovětu v únoru 1946.

¹⁰¹*Stalinova ústava a sovětská demokracie* in Tvorba, roč. XV, č. 6/1946, s. 85.

¹⁰²*Nepochopení západního člověka* in Obzory, roč. I., č. 6/1945, s. 81.

¹⁰³*Stalinova ústava a sovětská demokracie* in Tvorba, roč. XV, č. 6/1946, s. 85.

¹⁰⁴Viz oddíl Budování identit.

v buržoazních státech. Každý volič si vybere na hlasovacím lístku svobodně podle svého přání kandidáta a odevzdá svůj lístek v izolované místnosti, kde je vyloučena možnost porušení tajnosti. O tom, co je „tajné“ hlasování v některých buržoazních zemích, možno soudit třeba z toho, že se vyskytují na př. v Japonsku takováto oznámení: „hledám 100 hlasů za 50 jenů.“¹⁰⁵ Zatímco sovětské volební právo je označováno za „pravé a skutečné“, buržoazní (kapitalistické) volby podléhají „omezením“ či přímo „kupčení s hlasy.“ Tvorba tudíž vytváří dojem nadřazenosti sovětské demokracie nad demokracií kapitalistických států, což odráží základní axiom komunistických týdeníků o principiálně pokrokovém charakteru SSSR.

Jiným článkem se Tvorba vyrovnává s námitkou zpochybňující demokratičnost parlamentních voleb v SSSR, neboť (dle argumentace protistrany¹⁰⁶) sovětský parlament díky existenci jediné strany neplní „nejvyšší instanci ve státě“, jelikož „podléhá vlivu jediné strany.“¹⁰⁷ Tvorba argumentuje následovně: „Podle této logiky ani naše PNS není demokratickým orgánem, jakmile se usnáší na něčem, na čem se před tím dohodly strany Národní fronty. (...) Nebylo parlamentem také Národní shromáždění první republiky, které se usnášelo vždy podle předchozích usnesení koalice. (...) Jaká to byla demokracie, jaký parlament, když selhal v nejvážnějším možném okamžiku v dějinách národa (myšleny události Mnichova). Takovým orgánem ovšem Nejvyšší sovět není a nebude.“¹⁰⁸

Ve dvou předešlých úryvcích můžeme sledovat nejčastější mediální strategie, které komunistické týdeníky využívají k vytváření názorů. Na jedné straně kontrastní pojetí argumentace, jež přemísťuje významnou část výkladu k negativně (či problematicky) pojatým aspektům západních (buržoazních) společností, na straně druhé poměrně obecné (ideálně-typické) vývody odkazující povětšinou k jednotlivým článkům sovětské ústavy.¹⁰⁹ Důraz komunistických týdeníků na hmotně-zabezpečující charakter sovětského zřízení a ideálně-typické aspekty sovětské ústavy umožňují Tvorbě hovořit o SSSR jako o demokracii, aniž by se zabývala pojmem jako takovým. Skutečnost jisté odlišnosti sovětské demokracie je dále legitimizována prostřednictvím teleologie dějinného vývoje směřujícího k pokrokově vyššímu typu (komunistické) společnosti.

V lidoveckých Obzorech je otázka sovětské demokracie diskutována nikoli srovnáváním západního a sovětského zřízení, ale prostřednictvím poukazování na jistou ambivalenci sovětských vnitřních struktur. Obzory sice jednak upozorňují „že v Rusku existuje pouze vládní a komunistický tisk (...) a že idea oficiální opozice je ruské tradici naprosto cizí“¹¹⁰ nebo, že „vláda (v SSSR)

¹⁰⁵Volby podle sovětského a buržoazního práva in Tvorba roč. XV., č. 15/1946, s. 228.

¹⁰⁶Dr. Jana Slavíka.

¹⁰⁷Jaký parlament není parlamentem in Tvorba, roč. XV, č. 8/1946, s. 127.

¹⁰⁸tamtéž

¹⁰⁹Viz např. článek Volby podle sovětského a buržoazního práva in Tvorba.

¹¹⁰Rusko a západ in Obzory, roč. II, č. 7/1946, s. 99.

*pomocí censora formuje ducha generace a kontroluje knihy předkládané veřejnosti*¹¹¹, nicméně současně dané výroky Obzory samy *eufemizují*, když např. prohlašují: „*Kritika se v SSSR přece provádí a vedou se pravidelné diskuse. Politbyro komunistické strany přikládá ucho k zemi, a jakmile státní aparát nějak selbává, okamžitě zorganizuje veřejné diskuse o tomto předmětu.*“¹¹² „*Diskuse probíhají svobodně a na vysoké úrovni. Kritika státního aparátu je rozšířená a její oblas nalézáme na stránkách tisku, který často poukazuje na nedostatky veřejné správy. (...) Ačkoli se zde kandidáti (do Nejvyššího sovětu) nepředstihují ve volebních programech, budí tyto schůze značnou pozornost mezi lidem a velmi živě se na nich debatuje o kvalifikacích jednotlivých kandidátů. (...) Rozsáblá diskuse před rozhodnutím je pro Sověty charakteristická.*“¹¹³

Na rozdíl od komunistického pojetí „vývojově vyšší demokracie“ odkazuje lidovecký přístup (poněkud konkrétněji) k aspektu „svobodných diskuzí“, jejichž existence (extrapolací) *racionalizuje* reálná rozhodnutí sovětského aparátu a současně *eufemizuje* (nezamlčovanou) skutečnost existence jedné strany, cenzury atp. v Sovětském svazu. Druhý podstatný rozdíl vytváří u Obzorů vzhledem ke komunistickému pojetí sovětské demokracie absence teleologie marxistického učení. Jestliže Obzory hovoří o „*jiném typu sovětské demokracie*“¹¹⁴, současně dodávají: „*Tyto metody, uplatňované na cizí národy, na jejich právo svobodně mysliti a mluvit, musí selhati. Neslouží také oprávněným zájmům ruským.*“¹¹⁵ Ač tedy Obzory (přes jisté skutečnosti) neodpírají „osobitému“ zřízení SSSR demokratický element, neznámá to, že by sovětské vnitřní principy považovaly za široce zobecnitelné či vývojově nadřazené (jak činí komunisté).

Ještě výrazněji se komunisty aplikované teleologické prizma ukazuje při snaze charakterizovat „státní filozofii SSSR“, marxismus-leninismus (nebo také vědecký socialismus): „*Velká část lidí dosud přemýšlí na úrovni Wattova parního stroje. Jinak by nebylo možné, aby byly na světě dosud lidé, kteří by chtěli starými poučkami a překonanými filosofickými směry, odbytými a odsouzenými celým osudem lidstva držet krok s vývojem a stavět tyto mylné představy proti nejmodernější společenské nauce jakou je marxismus-leninismus.*“¹¹⁶ Schéma historického vývoje směřujícího k určitému cíli (vývojově vyšší společnosti) komunistické týdeníky používají jako nejelementárnější a nejobecnější způsob *racionalizace* správného vývoje v SSSR resp. v samotném Československu. V jistých intencích můžeme rovněž hovořit o *naturalizaci* společenského vývoje, neboť schéma marxisticko-leninské filozofie (alespoň v podání komunistických týdeníků) nezná vývojových výjimek. Dějinný smysl směřuje k jediné spravedlivé (komunistické) společnosti a marxismus-leninismus tvoří způsob, jak zbavit lidstvo ilusivního vnímání a pomoci tak pokroku: „*A přece toto učení je tak jasné a srozumitelné*

¹¹¹*Sovětská byrokracie* in Obzory, roč. II, č. 7/1946, s. 99.

¹¹²tamtéž

¹¹³Rekonstrukce v Sovětském svazu in Obzory, roč., s. 58-59.

¹¹⁴tamtéž

¹¹⁵*Nepochopení západního člověka* in Obzory, roč. I., č. 6/1945, s. 82.

¹¹⁶*Krok s vývojem* in Nedělní noviny, č 9/1946, s.1.

všem, protože jediné dává člověku nezkraslený pohled do složité hospodářské soustavy, ve které žijeme. Jedině toto učení zabraňuje lidem, aby žili v iluzích. Příklad: Sovětský svaz. Bylo by možno, aby tento světadíl se stal tak silným a rozhodným činitelem, kdyby se neopíral o tuto nauku? Kdyby byl se spokojil s tím, že ke budování nové společnosti není třeba vědeckých základů?¹¹⁷

Jak ukazuje citace výše, další významný prvek *racionalizující* sovětské zřízení, je status vědy přikládáný marxisticko-leninské nauce. V takovém případě je marxismus-leninismus komunistickými týdeníky aplikován na různá odvětví, vždy podle obdobné osnovy. Ve svém důsledku tak marxismus-leninismus vytváří vědeckou disciplínu aplikovatelnou na kteroukoli část společnosti. Uveďme příklad „sovětské válečné vědy“¹¹⁸: „*Sovětská válečná věda spočívala na jednotném světovém názoru (...) uplatňujícím tvořivou metodu marxismu-leninismu i na oblast vojenského umění. V této vědeckosti, v tvořivých metodách marxismu-leninismu spočívala především převaha sovětské vojenské strategie nad fašismem.*“¹¹⁹ „Stání filozofie SSSR“¹²⁰ je tedy komunistickými týdeníky *racionalizována* prostřednictvím vědeckého statusu a skrze schéma teleologie dějinného vývoje, který marxismus-leninismus objasnil a vědeckými metodami umožňuje aplikovat v praxi.

Otázka marxismu-leninismu v Obzorech je sice diskutována zřídka (ve sledovaném období dvěma články), názory lidovců lze i přesto shrnout poměrně jednoznačně. Vedle pochopitelného odmítání materialistické koncepce: „*Není třeba vykládat, že pro křesťana je materialismus naprosto nepřijatelný*“¹²¹ lidovci důsledně označují marxismus-leninismus jako nauku, nikoli jako vědu. Přikládají marxismu-leninismu tedy status „učení“ či „disciplíny“, nikoli však vědy aplikovatelné v praxi. Při své snaze vymezit se vůči této nauce nezpochybňují tudíž „praktickou“ stránku marxisticko-leninského učení, nýbrž její teoretickou podstatu: „... a i kdybychom připustili, že SSSR, podle marxistů nejdokonalší politický celek, má též nejlepší způsoby výroby a nejlepší nástroje, neujde nám, že právě změny výrobních nástrojů nejsou přece vůbec přírodní podmínkou, nýbrž naopak vzepřením proti přírodním podmínkám.“¹²² Obzory naráží na základní poučku marxismu-leninismu o změně společenského řádu skrze prvotní příčinu - materiální podmínky. Článek pokračuje: „*A jak potom rozumět světovým dějinám? Když někteří členové prvobytně-pospolné společnosti přecházeli od kamenných nástrojů k železným‘ praví Stalin ,nevěděli ovšem, k jakým společenským důsledkům povede tato novota.‘ Je přechod od jednéh nástrojů k druhým opravdu bezděčný a neuvědomělý? A i kdyby tomu tak bylo, jak to, že členové dnes odumírajícího kapitalistického řádu – aspoň ti marxističtí – si toto uvědomují a*

¹¹⁷tamtéž

¹¹⁸Viz název článku *Sovětská válečná věda* in Tvorba, s. 119.

¹¹⁹tamtéž

¹²⁰Označení pro marxismus-leninismus, viz např. Heywood (2005).

¹²¹K filozofii dialektického materialismu in Obzory, roč. II, č. 14/1946, s. 217.

¹²²*Knihy týdně* in Obzory, roč. I, č. 8/1945, s. 127.

*vědí, že povede k rádu socialistickému? Jak to, že dnes se ‚myslíci hmota‘ chová jinak, než dříve? Byla snad tenkrát nemocna? Či je dnes nemocna? Ale hmota je přece vždycky normální, vždycky sama sebou!*¹²³

Obzory se tedy vymezují zejména vůči základnímu postulátu marxismu-leninismu o „prvenství hmoty nad duchem“, tzn. implicitně tak ve svém důsledku *delegimitizují* koncepci jednosměrného světového pokroku. Současně sebe samy v této souvislosti vnímají jako „heretiky“ stojící proti většinovému názoru, čímž naznačují, že jejich mínění považují za marginální (ba přímo kacírské): „*Dnes se všechny tyto poučky marxismu-leninismu zdají nenabraditelné, a proto je nejhorší heresí pochybovat o jejich pravdivosti, ukazovat vůbec na jejich slabiny. Odvažme se přesto této herese.*“¹²⁴ Pro komunistické týdeníky je naopak příznačné, že základní premisu marxismu neotvírají a zdůrazňují onen obecný pokrokově-vědecký charakter učení.

5.1.5 Identifikace diskursivních modelů

Než přistoupíme k identifikaci diskursivních vzorců souvisejících s mediálním obrazem Sovětského svazu v prvním analyzovaném období, pokusíme se zodpovědět vedlejší výzkumné otázky, které by nám následně měly poskytnout vodítka pro rozeznání specifických diskursivních modelů.

1. Jakým způsobem byl zobrazován Sovětský svaz jakožto aktér mezinárodně-politických vztahů?

1.1 Jaké vztahy (my vs. oni, unifikace atp.) jsou konstruovány mezi SSSR a ČSR?

Mediálně vytvářené vztahy mezi Sovětským svazem a Československem jsou v prvním sledovaném období ve všech analyzovaných týdenících vzácně jednotné. Unifikovaný obraz československo-sovětského spojení nabývá podobu „nejužšího přátelství“ či „příbuzenství.“ Spojenecký svazek a jeho důležitost pro ČSR není žádným z týdeníků explicitně zpochybňována. Důležitost spojeneckých vazeb je posilována prostřednictvím motivu *vděčnosti* Čechoslováků za osvobození. Československo-sovětské spojenecké vazby jsou tak ve své nejelementárnější rovině zobrazovány jako „neotřesitelné“ nebo „samozřejmé“ a je jim připisován status „budoucí odvěkosti.“

¹²³tamtéž

¹²⁴K *filozofii dialektického materialismu* in Obzory, roč. II, č. 14/1946, s. 217.

1.2 Jaká pozice je Sovětskému svazu ve vztahu k ČSR připisována a skrze jaké charakteristiky/role je tak činěno?

Pozice SSSR vůči ČSR nabývá v týdencích komunistů a lidovců (z jistého hlediska) odlišné podoby. Komunisté připisují postavení Sovětského svazu vůči Československu nadřazenou pozici, která společně s jejich teleologickými postuláty vytváří ze SSSR příkladnou zemi hodnou (nejen) československého následování. Lidovci vnímají pozici Sovětského svazu vůči Československu jako rovnocennou. Spojenecké vazby sice lidovecká periodika „chtějí prohlubovati“, nicméně současně tyto vazby považují za „partnerské“ s vědomím „zvláštnosti sovětských poměrů“, které jsou stěží aplikovatelné na jiné země, Československo nevyjímaje.

Pozice SSSR jako spojence však skýtá řadu charakteristik, které v mediálním diskursu převládají a jsou společné komunistům i lidovcům. Patrně nejvíce skloňovanou charakteristikou spojovanou se SSSR je jeho „slovanská podstata“, která ve vztahu k Československu nabývá *unifikační* potenciál. Společně s osvoboditelskou (dějnotvornou) rolí vytváří slovanský charakter připisovaný SSSR nejvýznamnější způsob *legitimizace* sovětsko-československých vztahů.

1.3 Jaké vztahy jsou vytvářeny mezi SSSR a dalšími významnými mezinárodními aktéry (např. USA či Velkou Británií)?

Vztahy konstruované mezi SSSR a dalšími válečnými spojenci (USA a VB) jsou v prvotním poválečném období zobrazovány jako „spojenecké“. Motiv unifikovat Sovětský svaz s jeho bývalými válečnými soupeřnými strukturuje především stále zvýznamňované téma dřívějšího společného nepřítele a jistá (i když často pouze latentní) obava z vypuknutí nového ozbrojeného konfliktu. Zásada „spojenecké jednomyslnosti“ se stává důležitým a všemi týdeníky proklamovaným aspektem budoucího světového vývoje. Vedle tohoto dominantního obrazu „spojenecké jednomyslnosti“ však v Obzorech můžeme identifikovat také (marginální) hledisko, které již v prvním analyzovaném období poukazuje na zřejmé neshody, jež se objevují mezi SSSR, USA a VB. Toto (často ze západního tisku přebírané) hledisko sice nepopírá „nutnost poválečné spolupráce“, avšak v jistém smyslu narušuje obraz „spojenecké jednomyslnosti“, k jehož sémantickým implikacím se týdeníky často uchylují, aby „terapeuticky“ včlenily mezinárodní vztahy do preferované roviny spolupráce.

1.4 Jaké charakteristiky/role připisované SSSR vyjadřují poměr mezi ním a USA/VB (případně dalšími z významnými aktéry)?

Charakteristiku vyjadřující vztah mezi SSSR a USA/VB ztělesňuje mocenské postavení všech aktérů tzv. Velké trojky. SSSR jako mocnost představuje sílu celosvětového charakteru, bez jejíhož přispění by jednak nemohlo být poraženo nacistické Německo (nezpochybňované zásluhy) a bez jejíž vůle nemohou zbylé dvě mocnosti nastolit trvalý světový mír (mediálně prezentovaná skutečnost, která však platí rovněž vice versa pro USA a VB). Sovětský svaz tak vystupuje na mezinárodně-politickém poli jako významná dějnotvorná autorita, která se dostupnými prostředky snaží udržet poválečné spojenectví mocností protinacistické koalice. Případný podíl na neúspěšných jednáních (např. rokování Londýnské konference) se týdeníky snaží odejmout od konkrétních aktérů, aby zabránily nežádoucím nařknutím, která by rozdělovala SSSR, USA a VB na správné a špatné.

2. Jakým způsobem týdeníky pojednávaly o marxismu-leninismu a sovětském režimu?

2.1 Jaké charakteristiky jsou připisovány socialistickému zřízení SSSR?

Předně je třeba zmínit, že socialistická podstata Sovětského svazu je v komunistických a lidoveckých týdenících pojímána odlišně. Komunistické chápání Sovětského svazu jako „celosvětového předvoje“ spojuje socialismus sovětského typu s vývojově vyšším typem pokrokové společnosti, který skýtá takové způsoby organizace, „o kterých se pracujícím jiných zemí ani nesnilo“. Budovaný obraz sovětského socialismu komunistické týdeníky vymezují vůči západním společnostem, čímž primárně poukazují nikoli na odlišný typ státního uspořádání, ale na vývojově vyšší (vyspělejší, modernější) způsob sovětské státní správy, která svým občanům zaručuje „etnickou a materiální rovnost“, „osobní svobodu“ a „nárok na práci“.

Na rozdíl od komunistické charakteristiky lidovci přinášejí některé profilové prvky sovětského socialismu, které onen obraz „vyššího typu společnosti“ narušují. Lidovci předkládaný obraz sovětského zřízení na jedné straně vyjadřuje problematika praktického fungování (např. nedostatek potravin či vysoké platové rozdíly) na straně druhé snaha vypořádat se (na ideové úrovni) s jistou „svébytností“ sovětských poměrů. Tato snaha se poté promítá do svého druhu charakterové ambivalence připisované sovětskému zřízení. Na jedné straně tak veškeré poměry v SSSR „řídí jediná strana“ a „idea opozice je SSSR naprosto cizí“, na straně druhé „zde (v SSSR) probíhá diskuze svobodně a na vysoké úrovni.“

2.2 Jaké charakteristiky jsou připisovány sovětskému člověku?

Identita Sověta je konstruována v úzké návaznosti na socialistické uspořádání Sovětského svazu. Sovět je v komunistických týdenících ukazován jako „obětavý, mravně uvědomělý bojovník“, ať už válčí proti „fašistickému agresorovi“ nebo zápolí na „frontě práce“ v zázemí. Obraz Sověta charakterizuje jeho láska k vlasti a smysl pro kolektivitu. Vyjádření smyslu pro kolektivní identitu je znázorněno záměnou hrdinských činů jedince za hrdinské činy celé společnosti. Válečné hrdinství jediného Sověta je tak připisováno celému sovětskému lidu (a naopak).

2.3 Jakým způsobem je pojednáváno o tématu marxismu-leninismu?

Téma marxismu-leninismu nejzřetelněji uvozuje základní ideové rozdíly mezi komunistickými a lidoveckými týdeníky. Komunistické pojetí sovětské státní filozofie (či ideologie) vychází z učení samotného marxismu-leninismu. O marxismu-leninismu tedy komunisté pojednávají takřkajíc z emického hlediska, což v mediální praxi znamená, že nemají potřebu otevírat základní postuláty teoretického přístupu, a poněkud samozřejmě zvýznamňují „obecně platný pokrokový charakter této vědecké disciplíny.“ „Vědecký“, „pokrokový“ a „moderní“ charakter marxisticko-leninského učení slouží poté v případě komunistických periodik jako legitimizační rámec obecně správného (pro svět prospěšného) společenského vývoje podle vzoru Sovětského svazu. Lidovecké týdeníky naopak vnímají marxismus-leninismus jako jeden z mnoha myšlenkových směrů, který však (z důvodu pro křesťany nepřijatelného upřednostňování hmoty nad duchem) považují „za bludný a překonaný.“¹²⁵

(Otázky 1.5 a 2.4 dotýkající se diskursivních proměn budeme schopni zodpovědět až na konci třetího analyzovaného období.)

Nyní se pokusíme o identifikaci diskursivních modelů, které by vyjadřovaly významy mediálně asociované se Sovětským svazem. Jednotlivé modely budeme představovat sestupně, tj. začneme u modelů mediálně nejzřetelnějších. První diskursivní model vytváří obraz **„sovětské spojenecké příbuznosti“**. Sovětský svaz jakožto „přítel“ či „příbuzný“ vystupuje jako vítěz nad nacistickým Německem a šířitel svobody (nejen) pro československý lid. Jeden z hlavních atributů tohoto modelu vyjadřuje „slovanská podstata“ SSSR, která významově intenzifikuje vazby ČSR na Sovětský svaz. Ze sémantického hlediska se tento model se vyznačuje silným emotivním nábojem a v důsledku vyjadřuje pevné přesvědčení o správnosti československo-sovětského spojení.

¹²⁵O *co usilujeme a co odmítáme* in *Obzory*, roč. I., č. 14/1945, s. 215.

Model „**sovětské nadřazenosti**“ prezentuje SSSR v pozici „vyspělejší společnosti“, která slouží světu, jako „předvoj budoucího pokroku.“ Termín *nadřazenost* nicméně v analyzovaných textech nenalezneme, neboť by krátce po válce (patrně) implikoval spojitost s koncepcí rasové nadřazenosti sloužící účelům nacistické ideologie. „Sovětská nadřazenost“ je však pojímána jako nadřazenost nikoli z biologického, ale ze sociálně-politického hlediska. Nadřazená (vývojově pokročilejší) je tedy struktura společenské organizace SSSR.

Třetí identifikovaný model představuje „**sovětskou ochotu spolupracovat**“. Model se vztahuje ke konstrukci obrazu spolupracujících mocností tzv. Velké trojky a představuje Sovětský svaz jako zemi, která lpí na poválečné spolupráci válečných spojenců. Tento model ovšem není pouze jednostranný, tzn., nevztahuje se jen na SSSR, ale zahrnuje také USA a VB.

Model „**sovětské hegemonie**“ naopak ukazuje SSSR jako zemi, která vytváří okolo svých západních hranic vlastní zájmovou sféru. V souvislosti s tímto modelem je však třeba poukázat na vytváření obdobné západní sféry. Daný model v jistém smyslu vystupuje jako protiklad „sovětské ochoty spolupracovat“, avšak v prvním analyzovaném období představuje marginální hledisko.

Další identifikovaný model představuje motiv „**sovětské nedokonalosti**.“ SSSR znázorňuje jako stát s vnitřními obtížemi a sociálními nerovnostmi, „odlišnou“ strukturou řízení společnosti a „svébytnými“ pravidly demokracie, které není žádoucí přenášet na jiné národy.

Poslední dva identifikované modely se dotýkají ideologické názorové podstaty komunistů a lidovců. Ideologie je v tomto případě míněna ve své užší podobě, tj. jako postuláty určitých sociálních skupin, vycházející z jejich rudimentární obecné názorové linie. Ve vztahu k Sovětskému svazu se jedná o dva prakticky protikladné přístupy – „**model ideologické afiliace**“ a „**model ideologické distance**“. Zatímco „ideologická afiliace“ značí přichylnost k SSSR vystavěnou na nejzákladnější ideové podstatě skupiny, „ideologická distance“ naopak představuje názorový odstup od jistých (ideologicko-sociálních) stránek SSSR.

Na základě identifikace diskursivních modelů si nyní odpovíme na podotázky, které problematiku diskursivních modelů blíže vymezují.

3.1 Jaké diskursivní modely jsou společné komunistickým i lidoveckým týdeníkům?

V týdenících obou politických stran můžeme nalézt modely „**sovětské spojenecké příbuznosti**“ a „**sovětské ochoty spolupracovat**“. Diskursivní modely objevující se jak v komunistických, tak v lidoveckých týdenících vytvářejí ve svém důsledku „prototypické“ výpovědi normality, neboť se objevují v rámci všech analyzovaných periodik. Při jisté míře

zjednodušení tedy můžeme říci, že v prvním analyzovaném období tzv. konsensuální mediální obraz Sovětského svazu obsahoval prvky silné sovětsko-československé unifikace (důraz na spojení) a také snahu o unifikaci Sovětského svazu a bývalých válečných spojenců (USA a VB). Nelze nicméně zastřít, že snaha o unifikaci aktérů tzv. Velké trojky se odehrávala na pozadí jistého napětí, které v modelu „sovětské příbuznosti“ absentuje.

3.2 Jaké specifické diskursivní modely se objevují jen v komunistických a jaké jen v lidoveckých týdenících?

Zřetelný diskursivní model, který se v lidoveckých týdenících nevyskytuje, představuje model „sovětské nadřazenosti“ a „sovětské ideologické afilace“. Tyto modely zrcadlí přijetí základních ideových axiomů marxismu-leninismu, jež vnímají běh světových dějin jako vývoj směřující k určitému (pojmenovanému) cíli, kterým je vyšší forma (komunistické) společnosti. Pakliže bychom chtěli abstrahovat od dílčích diskursivních modelů, které se objevují v komunistických týdenících a pojmenovat obecnější (komunisty konstruovaný) „typus“, nabízí se model **„sovětské příkladnosti“**. Mezi charakteristické znaky tohoto modelu patří zvýznamňování nezbytnosti SSSR (pro ČSR či lidstvo jako celek), budování silné, až naturalizované afilace Československa k Sovětskému svazu a poválečná nutnost spolupráce tzv. Velké trojky.

Lidovci budované specifické modely zahrnují obraz „sovětské hegemonie“ a „sovětské nedokonalosti“ a „sovětské ideologické distance“. Pokud stejnou abstrakci provedenou u komunistických týdeníků učiníme i u lidovců, naskytne se nám model **„sovětské ambivalentnosti“** vyznačující se nejednoznačným charakterem. Na jedné straně obsahuje výrazné prvky československo-sovětského spojení a přátelství, zřetelný adorační poměr k Rudé armádě a snahu zobrazovat vztahy Velké trojky jako spojenecké, na straně druhé tento model nastoluje témata vnitřních sovětských obtíží a sovětské „odlišnosti“, která by neměla být bezhlavě aplikována na podmínky jiných zemí. Součástí lidoveckého modelu jsou rovněž náznaky polarizace „Západu“ a „Východu“. V souvislosti s touto významovou víceznačností se tedy nabízí označit lidovecký diskursivní model konstruovaný v prvním poválečném období jako „ambivalentní“.

5.1.6 Mediální spory mezi komunisty a lidovci

3.3 Promlouvají diskursivní modely do vzájemných mediálně artikulovaných stanovisek mezi komunistickými a lidoveckými týdeníky? Jestliže ano, jakým způsobem?

V jistých otázkách odlišný přístup k tématu SSSR nese své důsledky v podobě mediálních sporů mezi Tvorbou a Obzory. Uveďme nyní příklad, který Tvorbě poskytuje argumentační „municí“ a dobře ilustruje odlišné aspekty diskursivní strategie Obzorů: *„Stejně se to má i s pomluvami SSSR. Nejprve se zde ‚pozdraví u vrbiček‘, vzdá se čest Rudé armádě, aby se jí vzápětí plivlo do zad pomluvami, že Rudá armáda zůstává v Evropě, poněvadž doma nemá potravu. Tyto podlosti, ať původní či horlivě vyhledávané a překládané z cizího tisku, nepotřebují komentáře. Stejně tak velkopanský se Obzory vyslovují o ‚nízké životní úrovni ruského lidu‘. Ze všeho tobo je jasné, že účelem tobo všebo je šířit o SSSR, že je to stát hospodářsky slabí a že vyjídá Evropu. (...) V poměru k SSSR se tedy Obzory snaží navázat na t. zv. ‚kritické‘ stanovisko‘ t. zv. ‚objektivních pozorovatelů‘ SSSR, které začíná štváním a podkopáváním sympatií širokých vrstev k našemu spojenci a osvoboditeli.“*¹²⁶ V ofenzivní „výtce“ Obzorům můžeme dobře pozorovat, které diskursivní modely představují pro Tvorbu „pomluvy“ či „podlosti“, tj. *disimulace* skutečnosti. Především se jedná o nedostatek potravin v SSSR a „nízkou úroveň ruského lidu“, tedy významy související s modelem „sovětské nedokonalosti“. Kladný poměr k Rudé armádě (tzn. význam spadající do kategorie „sovětské přátelskosti-příbuznosti“) však Tvorba považuje za „zdravení u vrbiček“. Odhadovat, co přesně měl touto metaforou autor textu na mysli je obtížné, nicméně se snaží za použití tropu relativizovat vážnost stanoviska Obzorů v otázce československo-sovětského spojení, což ostatně zcela explicitně formuluje na konci vyjádření („podkopávat sympatie k našemu spojenci“).¹²⁷ Aby tedy Tvorba delegitimizovala lidovecký diskursivní model přesvědčivěji (tj. jako celek), relativizuje vážnost také těch aspektů modelu, které jsou totožné s modelem budovaným komunistickými týdeníky.

Reakce Obzorů na ofenzivní mediální strategii komunistického tisku¹²⁸ obsahují převahu defenzivních (apologetických) formulací, např.: *„Nemůžeme a nebudeme, jak píšete, štvát náš lid proti našim nejbližším přátelům na Východě. To ovšem neznamená (a to patrně po nás žádáte), že budeme nekritickými, bezpáteřními, podlézavými, frázovitými obdivovateli všebo sovětského.“* Současně se Obzory snaží přecházet „do protiútoků“ a formulují (podobně jako komunisté vůči Obzorům)

¹²⁶Za povšimnutí rovněž stojí použití zkratk „t. zv.“ a uvozovek v poměru ke slovům „kritické“ a „objektivních“. Dané sémantické znaky ovlivňují preferované čtení textu a v tomto konkrétním případě přemísťují běžně užívaný význam daných slov. *Temný obzor Obzorů* in Tvorba, roč. XVI, s. 283

¹²⁷Dnes se úsloví „zdravit u vrbiček“ používá jako metafora pro „donášení“ či „udávání“. Použití jí v tomto smyslu však autor zřejmě nezamýšlel.

¹²⁸Nejen Tvorby, ale rovněž např. Rudého práva viz např. článek *Kdo podrývá národní jednotu?* in Obzory, roč. I, č. 16/1945, s. 242.

stanovisko, které napadá diskursivní strategii Tvorby: „*Nezdá se vám, že toto vše svědčí proti vašemu obvinění a že taková přízviska zasluhují spíše ti, kdož nekriticky přijímají kdejaký nesmysl, jen když se hodí do jejich politického kotce a tak nakonec více škodí, než prospívají přátelství k Rusku?*“¹²⁹

Pro jinak defenzivní argumentační strategii Obzorů je tedy charakteristická jistá snaha upozorňovat na škodlivost komunisty budovaného diskursivního modelu. Ač je jejich argumentace od komunistické odlišná, směřuje k totožnému cíli, tzn. *delegitimizovat* komunisty vytvářený diskursivní model, který nese dle Obzorů stopy „nekritičnosti, podlézavosti a frázovitosti“, čímž ve svém důsledku přátelství k SSSR „více škodí, než prospívá.“¹³⁰

5.2 Mediální obraz SSSR od květnových voleb 1946 do odmítnutí Marshallova plánu (červenec 1947)

5.2.1 Vytváření důležitosti

V druhém analyzovaném období zůstává míra důležitosti připisovaná Sovětskému svazu na vysoké úrovni. Podstatný aspekt rámuující kontury obrazu SSSR představuje v daném období poměrně zřetelná preference zahraničně-politické tematiky, na úkor tematiky vnitřních sovětských poměrů. Tento aspekt významným způsobem převládal v lidoveckých týdenících již v minulém sledovaném období. Stále zřetelnější mezinárodní polarizace však (zřejmě) způsobila, že také komunistické týdeníky začaly v souvislosti se Sovětským svazem více upřednostňovat témata mezinárodně-politická. Nelze také přehlédnout, že měřítko signifikance přikládáné SSSR je v komunistických a lidoveckých týdenících opět budováno na poněkud odlišných základech.¹³¹

Komunistické týdeníky vycházející ze základních marxisticko-leninských postulátů i nadále předkládají teze o superiorním postavení Sovětského svazu vzhledem k Československu (stejně jako vůči celému světu): „*Nesmíme ani dnes zapomínat, že to bylo jediné přátelství (ČSR a SSSR), které tak čestně obstálo v moři mnichovské zrady. (...) Vždyť bez pomoci Sovětského svazu by nám nikdy nebylo umožněno odsunout Němce.*“¹³² „*Mnohému proto se možno učit a nutno se učit od Sovětského svazu. (...) A naše vděčnost a láska k Rudé armádě jen ještě vzroste a přejde na další generace, pokračující v tomto boji za lepší budoucnost všeho lidstva i našeho národa.*“¹³³

¹²⁹O *co usilujeme a co odmítáme* in Obzory, roč. I., č. 14/1945, s. 215.

¹³⁰tamtéž

¹³¹Existují i oblasti, kde je míra důležitosti připisovaná SSSR komunistickými i lidoveckými týdeníky budována na totožných sémantických kategoriích. Náležitý příklad představuje připisování velmocenského postavení Sovětskému svazu, z něhož pramení zodpovědnost (či přinejmenším část zodpovědnosti) za zachování míru ve světě. O této problematice bylo již pojednáno v předchozí kapitole.

¹³²*Stalin zakončil diskusi* in Tvorba, roč. XV, č. 40/1946, s. 390.

¹³³*Na okraj týdne* in Tvorba, roč. XVI, č. 9/1947, s. 165.

Lidovecké týdeníky, jak již bylo řečeno, se naopak drží konceptu nesporné důležitosti SSSR, nicméně důležitosti, která má podobu „rovnocenného partnerství“: „*Sovětský svaz nastoupil na místo Německa jako největší evropská mocnost.*“¹³⁴ „*Náš poměr k SSSR si ovšem představujeme jako skutečné přátelství a spojenectví, ke kterému je vždy třeba dvou a kde také my jsme jedním z partnerů.*“¹³⁵

Obdobná tvrzení se objevují již v předchozím analyzovaném období a de facto tedy potvrzují trvalý konceptní pojetí komunistických a lidoveckých týdeníků. V jistém smyslu slova „novinka“, do níž vstupují určitým směrem koncipovaná pojetí důležitosti SSSR, představuje stále více polarizovaná mezinárodní situace. V souvislosti se vrůstajícím mezinárodním napětím se ukazuje, že komunistická periodika začala zdůrazňovat (dříve spíše implicitně budovanou) roli SSSR jakožto země, která „*nejvíce přispěla k vítězství nad fašismem*“¹³⁶, s čímž úzce souvisí snaha o uměnění (či oslabení) válečné role USA a Británie: „*Mezinárodní reakce*¹³⁷ *a její přísluhovači se všemi prostředky snaží očernit Sovětský svaz a zmenšit jeho význam v minulé válce. Všelijakými výmysly se snaží dokázat, že prý nikoli Sovětský svaz zachránil svět před fašismem, nýbrž USA a Velká Británie.*“¹³⁸ (...) „*Sovětský svaz, přinesl největší příspěvek k vítězství nad Německem a plní povinnosti, které mu ukládá jeho mocenské postavení.*“¹³⁹ V návaznosti na zvýznamňování souvislostí minulých zásluh SSSR, komunisté přicházejí s podobnou koncepcí ve vztahu ke snahám o zachování míru: „*Bylo by chybou opominout zásluhy na cestě (...) k míru, které byly dosaženy jen díky úsilí sovětské politiky.*“ Snaha diskursivně diferencovat velké hráče na poli mezinárodních vztahů vystupuje během sledovaného období v komunistických týdenících stále zřetelněji.¹⁴⁰

Druhý aspekt, který v týdenících lidovců absentuje a na němž komunistické týdeníky budují důležitost Sovětského svazu, je slovanská vzájemnost posunutá do širších mezinárodně-politických souvislostí.¹⁴¹ Širší slovanská vzájemnost souvisí se stále zřejmější profilací sovětského mocenského prostoru, který většinou zahrnoval právě země spadající do kategorie slovanských národů. Příklad: „*Řečníci mohli hrdě poukázat na odvážný boj Slovanů proti cizímu imperialismu (...), na nesmírný význam Velké říjnové revoluce pro svobodu a demokracii ve světě a konečně na rozhodující podíl vítězství Slovanů nad fašismem. Slované národy ztratily v druhé světové válce na 15 milionů svých nejlepších dcer a synů a*

¹³⁴Mezi Ruskem a Británií in Obzory, roč. III, č. 20/1947 s. 20

¹³⁵Kam sním? in Vývoj, roč. I, č. 21/1946, s. 267.

¹³⁶Kdo zachránil svět před fašistickými zločinci in Tvorba, roč. XVI, č. 21/1947, s. 374.

¹³⁷Povšimněme si výrazů „reakce“ - v daném analyzovaném období jej komunistické týdeníky začaly užívat v hojně míře. Sémanticky termín úzce souvisí s jeho diskursivním antonymem - slovem „pokrok“. Dohromady poté vytvářejí legitimizační prostředek pro „černo-bílé“ vidění světa. Blíže o těchto sémantických kategoriích viz oddíl Vytváření vztahů a Vytváření identit.

¹³⁸tamtéž, s. 373.

¹³⁹Zabraniční politika Sovětského svazu in Tvorba, roč. XV, č. 45/1946, s. 709.

¹⁴⁰Více bude o tématu mezinárodní polarizace a diskursivních změnách v souvislosti s ní pojednáno v oddíle Vytváření vztahů.

¹⁴¹V minulé kapitole jsme slovanskou vzájemnost (příbuznost) identifikovali jak v komunistických, tak v lidoveckých týdenících. Jednalo se však o vzájemnost vztahující se téměř výlučně k československo-sovětským vztahům (nikoli k širší mezinárodně-politické situaci).

*přinesly tak pro vítězství oběti, které několikanásobně převyšují oběti všech ostatních spojeneckých národů. (...) Slované také nedopustí, aby je kdokoli oloupil o ovoce jejich úsilí. Zárukou toho je přimknutí k největšímu slovanskému státu – Sovětskému svazu, skutečné záštitě míru a bezpečnosti slovanských národů.*¹⁴² Komunistické týdeníky tedy přisuzují SSSR pozici „ochránce“ slovanských států, které (podobně jako jejich vzor - Sovětský svaz) nesou na porážce Německa „rozhodující podíl“ v podobě obětí, které „několikanásobně převyšují oběti všech ostatních spojeneckých národů.“ Legitimita sovětského prostoru a míra důležitosti SSSR v něm, je v tomto případě strukturována na principu „naturalizace souvislostí“ (slovanská vzájemnost) a rovněž na základě společné slovanské „predispozice“ k cestě socialistického vývoje, kterou metaforicky představuje obrat „ovoce úsilí“. Hegemonní mocenská politika Sovětského svazu je navíc v souvislosti s *naturalizovanou* slovanskou politikou interpretována jako „plnění povinnosti, které SSSR ukládá jeho postavení.“

V Obzorech a Vývoji tato snaha o širší slovanskou unifikaci pod záštitou Sovětského svazu zcela absentuje. Ač ani lidovecké týdeníky nepopírají vznikající sovětskou mocenskou sféru: „*Země střední a jihovýchodní Evropy se pokládají za výlučnou oblast sovětského vlivu*“¹⁴³ neznamená to, že by tuto sféru a vedoucí roli SSSR v ní měly dále zvýznamňovat a legitimizovat. Významová důležitost přikládána Sovětskému svazu je (podobně jako v předchozím období) konstruována zejména na základě poměru mezi ČSR a SSSR, který sémanticky transcenduje do širší mezinárodně-politické pozice: „*Neváháme znovu zdůraznit, že jsme a chceme být přáteli SSSR nikoli proto, že jeho vedení je v rukou komunistické strany, ale pro jeho postoj k nám v našich nejtěžších dobách, pro jeho přispění k našemu osvobození i pro záruky, které nám může poskytnout jen on.*“¹⁴⁴ Lidovci de facto „přecházejí“ důležitost jedné ze zásadních skutečností - vedení SSSR je v rukou strany, jejíž obdoba pro ně na domácí půdě představuje hlavního politického soupeře. *Přemísťují* (marginalizují) tuto skutečnost a naopak kladou do popředí „postoj SSSR k ČSR v nejtěžších dobách.“ Svým způsobem tak u lidovců dochází k potlačení stranické ideologie a do popředí vystupuje nacionální hledisko signifikance („pro jeho postoj k nám v nejtěžších dobách, (...) pro záruky, které nám může poskytnout jen on“). Významné je tu především poslední spojení („pro záruky, které nám může poskytnout jen on“) – lidovci dávají najevo, že SSSR vnímají jako hlavního garanta bezpečnosti pro Československo. Žádná jiná země není s to poskytnout ČSR větší záruky bezpečnosti než Sovětský svaz. Za zmínku stojí i obrat „za jeho přispění k našemu osvobození.“ Na rozdíl od Tvorby a Nedělních novin, lidovecké týdeníky nezvýznamňují sovětské válečné zásluhy na úkor zbylých spojenců, naopak i nadále kladou důraz na zásluhy

¹⁴²*Slované dali příklad* in Tvorba, roč. XVI, č. 51/1946, s. 826.

¹⁴³*Balkánské risotto, puče a senzace* in Obzory roč. III, č. 26/1947, s. 366.

¹⁴⁴*Úkoly a výsledky* in Vývoj roč. II, č. 21/1946, s. 268.

všech spojenců při porážce nacistického Německa: „*Nemá smyslu diskutovat o tom, která mocnost přispěla k vítězství největším dílem. (...) Všem mocnostem patří náš dík.*“¹⁴⁵

Komunisté tedy stavějí důležitost SSSR (mimo jiné) na pozici „vedoucí slovanské mocnosti“, která je „zárukou bezpečnosti všech slovanských národů“ a tudíž jistým způsobem *legitimizují* ustavování bloků prostřednictvím (slovanské) *unifikace* na straně jedné a souběžné *diferenciace* (Západu a Východu) na straně druhé.¹⁴⁶ Lidovci se naopak i přes nepopiratelné ustavování mocenských sfér snaží přikládat míru důležitosti jak Sovětskému svazu, jakožto zemi, která Československu poskytuje bezpečnostní záruky, tak také západním spojencům, kteří se podíleli na porážce Německa stejnou měrou. I přes spojeneckou afilaci k SSSR tedy (v jistých momentech) *unifikují* aktéry tzv. Velké trojky prostřednictvím totožných zásluh.

5.2.2 Vytváření vztahů

Vztahy ČSR a SSSR

Předně je třeba říci, že mediální prezentace československo-sovětských vztahů ustupuje širší mezinárodně-politické tématice. Při základní znalosti dobových souvislostí však tato skutečnost není překvapující.¹⁴⁷ Jisté sémantické změny (byť nikoli zásadního charakteru) můžeme nicméně pozorovat i při artikulaci československo-sovětského spojení a to zejména v podání lidoveckých týdeníků.

Pro komunistické týdeníky je v otázce československo-sovětských vztahů příznačná vysoká míra diskursivní kontinuity. I ve druhém sledovaném období dochází v Tvorbě a Nedělních novinách k připomínání zásadních souvislostí (Mnichov, osvobození, spojení, slovanská příbuznost), prostřednictvím kterých konstruují *naturalizovaný* (reifikovaný) obraz spojení, který na základě dílčích historických milníků nabývá *racionálních* kontur: „*Naše slovanská politika je postavena na slovanské vzájemnosti, ale též na správném poznání politické reality. Jaká je to realita? V první řadě Sovětský svaz, který vyšel z války jako jedna ze dvou rozhodujících mocností ve světě. První politická smlouva podepsaná novým Československem byla smlouva podepsaná se Sovětským svazem. Naše spojení s ním je nezměnitelné.*“¹⁴⁸ V úryvku můžeme pozorovat několik motivů, které se objevují již v předchozím období – poměr k SSSR je *legitimizován* slovanskou vzájemností (*naturalizující* módus), ale rovněž také skutečností velmocenského postavení SSSR a tedy i mírou garance, kterou Československu může poskytnout (*racionalizační* módus). Spolu s budováním souvislostí,

¹⁴⁵*Balkánské risotto, puče a senzace* in Obzory roč. III, č. 26/1947, s. 366.

¹⁴⁶Více o této problematice viz oddíl Vytváření vztahů.

¹⁴⁷Mezinárodně-politické klima v analyzovaném období určovaly zejména neshody v otázce uspořádání a odzbrojení Německa a především vyhlášení Trumanovy doktríny a Marshallova plánu.

¹⁴⁸*Spojení s Jugoslávií* in Tvorba, roč. XV, č. 30/1946 s. 465.

kteří spojení se Sovětským svazem ukazují ve světle časové kontinuity¹⁴⁹, vytvářejí komunistické týdeníky reifikované, do věčného horizontu budoucnosti směřující obraz československo-sovětského spojení. Jelikož se takto orientovaný obraz vyskytuje v téměř nezměněné podobě (vč. narativů) i v předchozím období, nebudeme se uchýlovat k podrobnější repetici.

V předchozím oddíle jsme zmínili, že spojenecký a přátelský poměr k SSSR přetrvává i ve vyjádřeních lidoveckých týdeníků: „Bylo již několikrát zdůrazněno, jaké je naše přátelství k Sovětskému svazu a netřeba je ani opakovat. Každý si může přečíst ve všech našich listech, že je hájíme a vždy jsme je hájili.“¹⁵⁰ Vyjádření o spojenecké garanci ze strany Sovětského svazu pro československý stát můžeme v lidoveckých týdenících nalézt v řadě článků, př.: „Opírajíce se důsledně o věrné přátelství a spojení s SSSR, který se tak vynikajícím způsobem zasadil o přijetí našich požadavků.“¹⁵¹ V jiném článku *Obzory* jako první bod československé zahraniční politiky zmiňují „zabezpečení naší republiky na generace smlouvou se slovanskou velmocí SSSR.“¹⁵² Interpretaci těchto výroků netřeba zdůlňavě vysvětlovat, neboť máme opět co dočinění s motivy československo-sovětské *unifikace* („věrné přátelství a spojení“ o které se Československo „může opřít“). V druhé citaci máme možnost pozorovat určitou „měkkčí“ podobu *reifikované* (zvěčnělé a zvěčnělé) podoby spojení („zabezpečení republiky na generace“). Nejedná se tedy o „nezměnitelné“ (věčné) spojení, ale o alianci takřkajíc „na dlouhou dobu.“ Případný budoucí horizont ukončení tohoto spojení tak v případě lidoveckého pojetí „transcenduje“ do vzdálené budoucnosti a obsahuje prvky obdobné *zvěcnění*.

Podobně jako v případě komunistických týdeníků, se i lidovecké revue v základním diskursivním rámci v otázce československo-sovětských vztahů neodchylují od koncepce budované v prvním analyzovaném období. Nicméně nelze přehlédnout, že v lidoveckých týdenících pozvolna mizí rétorika glorifikující Rudou armádu a rovněž ustupuje způsob narativního vyjadřování, který v minulém analyzovaném období legitimizoval obraz kontinuity československo-sovětského spojení.

Nový, či spíše výrazně posílený, prvek v mediální agendě lidoveckých týdeníků tvoří vyšší míra asertivity připisovaná československému postavení vůči SSSR. Lidovci se československou zahraniční politikou snaží osvobodit od bezpodmínečné závislosti na Sovětském svazu, aniž by to znamenalo, že by se dopouštěli „prohřešků“ proti spojení: „Musíme se snažit i o přátelské porozumění pro naše životní zájmy též ze strany Ameriky a Anglie. Bylo by špatnou službou sovětsko-

¹⁴⁹Body spojenecké kontinuity tvoří, podobně jako v předchozím období, např. připomínání československo-sovětské smlouvy z roku 1935, dále smlouvy z roku 1943, mnichovská zrada, osvobození atd.

¹⁵⁰*Kam sním?* in *Vývoj*, roč. I, č. 21/1946, s. 267.

¹⁵¹*Paříž a my* in *Obzory*, roč. II, č. 41/1946, s. 641.

¹⁵²...a co vlastně psaly in *Obzory*, roč. II, č. 43/1946, s. 739.

československému přátelství, kdybychom s rukama pobodlně složenýma do klína čekali, jak to za nás ve Velké Čtyřce¹⁵³ vyřídí SSSR. (...) Je potřeba též získat porozumění ze strany Francie, Ameriky a Anglie. A toho porozumění bychom nezískali, kdybychom ve své propagandě, ve svém tisku (...) pokračovali ve stranické pomlouvačné kampani všeho, co přichází ze Západu.“¹⁵⁴ Vedle spojení a přátelství se Sovětským svazem lidovecké týdeníky prosazují rovněž „přátelské porozumění pro naše životní zájmy“ ze strany USA a Británie. V jistém smyslu budují (ač implicitně) koncepci Československa, jako mostu mezi Východem a Západem. Na první místo sice kladou spojení mezi ČSR a SSSR, současně však vnímají jako důležité, aby stát usiloval o aktivistickou zahraniční politiku („bylo by špatnou službou, kdybychom čekali s rukama v klíně, jak to za nás vyřídí SSSR“).

I přes trvalý a nezpochybnovaný motiv československo-sovětské spojenecké *unifikace*, lidovci zdůrazňují rovněž potřebu usilovat o „přátelské porozumění“ se západními státy, čímž odmítají *legitimizovat* utváření mocenských sfér: „Naše základní spojení s SSSR nás přece nenutí do nepřátelsky zaujatého postoje k západu, nýbrž nám má být naopak pobídkou k prohlubování tradičních přátelství.“¹⁵⁵ Za pozornost stojí obrat „tradiční přátelství“ ve spojitosti se „západem“ – Obzory poukazují na existenci určitých („tradičních“) přátelských vztahů mezi ČSR a západními zeměmi (VB a Francií), čímž potlačují koncepci mnichovského traumatu. Vůbec je zapotřebí zmínit, že lidovecké týdeníky v druhém analyzovaném období upouštějí od narativizace „mnichovské zrady“. V předchozím odstavci vystupuje ještě jeden motiv, ke kterému je zapotřebí se vrátit. Svoji snahu o kladný poměr k Západu, aniž by utrpělo spojení se SSSR, lidovci ukotvují v (uvědomělé) opozici vůči komunistickému tisku: „porozumění (Západu) bychom nezískali, kdybychom pokračovali ve stranické pomlouvačné kampani všeho, co přichází ze Západu.“ Ač zde v souvislosti s národními zájmy používají tzv. inkluzivní plurál („kdybychom pokračovali v pomlouvačné kampani“), jejich vyjádření směřuje ke kritice komunistického tisku, tzn., že komunisty budovanou mediální strategií transponují do polohy „škodlivosti“ celonárodního významu.¹⁵⁶

Vztahy SSSR, USA a VB

Atmosféra napětí, která podkreslovala utváření širších mezinárodně-politických vztahů v předchozím období, se postupně proměňuje v mediální atmosféru „válečného nebezpečí“. Komunistické i lidovecké týdeníky artikuluje a zčásti rovněž uvozují nebezpečí válečného konfliktu např. titulky: „Válka bez konce“¹⁵⁷, „Vyslanec USA předpovídá válku“¹⁵⁸, „Válečná psychóza

¹⁵³Dobové označení pro tzv. Velkou trojku (SSSR, USA, VB) plus Francii.

¹⁵⁴*Paříž a my* in Obzory, roč. II, č. 41/1946, s. 641.

¹⁵⁵tamtéž

¹⁵⁶Podrobněji bude o mediálních názorech pro dané období pojednáno v oddíle Vytváření názorů.

¹⁵⁷In Obzory, roč. II, s. 375.

v USA¹⁵⁹ nebo „*Válka Sovětům?*“¹⁶⁰ Právě postupující neshody mezi aktéry tzv. Velké trojky a stále zřejmější profilace mocenských bloků, vytvářejí základní diskursivní rámec pro strukturaci „válečného napětí.“ Na rozdíl od předchozího období však dochází mezi komunistickými a lidoveckými týdeníky ke stále zřetelnějším rozporům ve způsobech interpretace tohoto procesu a role SSSR v něm.

Komunisté setrvávají u preferovaného diskursivního vzorce mezinárodní spolupráce ve jménu zachování míru i nadále: „*Bylo by omylem opominout velké pokroky na cestě ke spolupráci a k míru, které byly dosaženy jen díky úsilí sovětské politiky, všech přátel míru a opravdové demokracie.*“¹⁶¹ Podstatný je zde však fakt, že současně (jak naznačuje úryvek) začínají přibližně od konce roku 1946 poměrně jednoznačně aktéry tzv. Velké trojky *diferencovat* na „ty špatné“ a „toho dobrého“. „Pokroky byly dosaženy jen díky úsilí sovětské politiky“ – vyjádření, které přisuzuje roli SSSR v mírových jednáních jednoznačně exkluzivní zásluhy. Neméně důležitý prvek představuje druhá část věty: „...díky úsilí sovětské politiky, všech přátel míru a opravdové demokracie.“ Věta implikuje existenci určitých aktérů („přátel míru a skutečné demokracie“), kteří se na budování míru a spolupráce se SSSR podílejí. V jiném článku komunisté pojetí „přátel míru“ blíže specifikují: „*Sovětský svaz si svou spravedlivou a mezinárodní politikou získal řadu přátel. Jednak mezi slovanskými národy, jednak mezi socialistickou spravedlností nadšených demokratů.*“¹⁶²

Ještě zřetelněji se komunisty budovaná *diferenciace* mocností začne projevovat při pohledu na „druhou stranu mince“: „*Část roku probíhala ve znamení anglosaské diplomacie (...) vnútit světu přání anglo-amerického bloku. Tato politika, která se projevila protisovětskými provokacemi (...), odrazila se ve ztroskotání druhé konference zahraničních ministrů v Paříži. (...) Sovětský svaz musil často svým vetem zastavit návrhy, které zaváněly egoistickými potřebami amerického a anglického imperialismu. (...) Zdá se, že anglosaský zájem (...) za pomoci protinožců a koloniálních satelitů při vypjatém úsilí válečných štváčů a reakcionářů znemožní uzavřít první etapu míru.*“¹⁶³ Na straně jedné vystupují v podání komunistických týdeníků „přátelé míru a skutečné demokracie“, na straně druhé „váleční štváči a reakcionáři“ – jedná se o takřka ukázkový příklad *diferenčního* módu, který v souvislosti s *naturalizační* snahou o *unifikaci* sovětského bloku pod „lingvisticko-etnickým“ baldachýnem slovanské vzájemnosti, vytváří v důsledku široký *legitimizační* prostor pro ustavování antagonistických tendencí mezi Západem a Východem. Unifikovaný „egoistickými potřebami“ zapříčiněný postoj USA a VB komunisté označují termínem „anglosaský“ a v určitém smyslu tak budují předpoklad imperialistické politiky

¹⁵⁸In Obzory, roč. II, s. 577.

¹⁵⁹In Tvorba, roč. XV, s. 577

¹⁶⁰In Vývoj, roč. I, s. 110.

¹⁶¹*Budování míru* in Nedělní noviny, č. 51-5/1946 s. 1.

¹⁶²*Stalin zakončil diskusi* in Tvorba, roč. XV, č. 40/1946, s. 625.

¹⁶³*Budování míru* in Nedělní noviny, č. 51-5/1946 s. 1.

založené na etnickém původu. V tomto případě je však třeba připustit, že významnější snaha o interpretační diferenciaci mezi ustavujícími se bloky za pomoci termínů „anglosaský“ vs. „slovanský“ se na stránkách komunistických týdeníků nevyskytuje. Termín „anglosaský“ třeba vnímat primárně jako snahu zvýznamnit společnou mezinárodně-politickou linii Spojených států a Velké Británie. Komunisté tudíž nebudují obraz utváření bloků jako ustavování „anglosaského“ a „slovanského světa“, ale primárně jako koncentraci a střetávání „reakčních“ a „demokratických“ nebo také „pokrokových sil.“¹⁶⁴ Demokratické síly jsou sice *unifikovány* a *legitimizovány* prostřednictvím „slovanské vzájemnosti“, jedná se však o unifikaci směřovanou k posílení vnitřní koheze tohoto tělesa, nikoli k podpoře etnicko-rasového ustavování hranic, neboť i komunistické týdeníky připouštějí, že v USA a VB se vyskytují „pokroku“ nakloněné kruhy: „*Sovětský svaz si získal řadu přátel, mezi miliony nadšených demokratů i v dnešní Anglii a Spojených státech.*“¹⁶⁵

Za pozornost v kontextu taxonomizace mezinárodních sil na „reakční“ a „pokrokové“ rovněž stojí budování souvislostí. Nedělní noviny se např. snaží vypořádat s diskursivním „škraloupem“ v podobě německo-sovětského paktu z roku 1939, který narušuje budovanou kontinuitu předválečné, válečné a poválečné zahraniční politiky SSSR: „*Sovětský svaz uzavřel tu smlouvu s nejúblavnějším nepřitelem jen proto, že musil volit mezi dvěma zly a pochopitelně se rozhodl pro to, které v tehdejší situaci bylo relativně menší. (...) Reakce Francie a Anglie chtěla obrátit Hitlerův útok proti Sovětskému svazu. (...) A tak si Sovětský svaz pomohl – dal přednost menšímu zlu, které mu umožnilo učinit přípravy na neodvratné střetnutí s Německem.*“¹⁶⁶ Míru zodpovědnosti za pakt s nacistickým Německem Nedělní noviny *přemísťují* na „síly reakce“, které zamýšlely vehnat SSSR do války, čímž současně *racionalizují* sovětský postup a posilují historickou *diferenciaci* mezi mocnostmi.

Přístup lidoveckých týdeníků ke vzrůstajícím mezinárodně-politickým animozitám obnáší stylizaci do role „nestranného pozorovatele.“ Lidovci interpretují trend sílicího napětí, jako „*mocenskou politiku národního sobectví, která nemůže být světovému míru prospěšná.*“¹⁶⁷ Roli „sobců“ tedy připisují rovným dílem SSSR, USA i VB, přičemž dodávají: „*Molotov*¹⁶⁸ *má jistě mnoho důvodů ke stížnostem na některé tendence v politice západních velmocí, které zase naopak mají několik důvodných námitek proti politice Sovětského svazu.*“¹⁶⁹ Obzory tudíž přenášejí zodpovědnost na všechny zúčastněné mocnosti, nicméně, chceme-li předloženou citaci interpretovat senzitivnějším způsobem, vidíme, že „*Molotov má mnoho důvodů ke stížnostem*“, zatímco „*západní velmocí mají několik*

¹⁶⁴Viz např. *O základy trvalého míru* in Tvorba, roč. XV, č. 38/1946, s. 595-596.

¹⁶⁵*Stalin zakončil diskusi* in Tvorba, roč. XV, č. 40/1946, s. 625.

¹⁶⁶*Z dějin diplomacie* in Nedělní noviny, č. 39/1946 s. 6.

¹⁶⁷*Molotov obviňuje západní spojence* in Obzory, roč. II, 28/1946 s. 739.

¹⁶⁸Ministr zahraničí SSSR.

¹⁶⁹tamtéž

důvodných námitek.“ I když vyjádření ukládá zodpovědnost za napjatou mezinárodní situaci na bedra všem „participantům“, přesto vyznívá míra sovětských důvodů ke stížnostem jako oprávněnější. Také Vývoj volí ve svých vyjádřeních „neutrální“ stanovisko, když prohlašuje: „Pokud západ a východ na sebe poblíží s podezřením a strachem, nemůžeme připustit, aby tato podezření byla přikládána k zdrojům jedné strany.“¹⁷⁰ I přes probíhající reálnou diferenciaci válečných spojenců, interpretují lidovecké týdeníky tuto skutečnost prizmatem *unifikované* odpovědnosti všech zúčastněných aktérů.

Prízrak „Železné opony“ mezi Východem a Západem lidovci na jedné straně odsuzují: „Od počátku bojovali jsme proti schvalování mocenské politiky a účasti na ní. Poukazovali jsme na to, že nenávisť mezi národy nesmí být živena, poněvadž je to nejkratší cesta k nové katastrofě“¹⁷¹, na straně druhé je však stále zřejmější, čeho se lidovci skutečně obávají, totiž situace, kdy by se Československo mohlo ocitnout na východní straně Železné opony: „Znamená to, že svět bude rozdělen na část, jež bude hospodářsky spolupracovat a jebož hospodářská obnova bude poměrně rychlá, a část druhou, mnohem chudší, jež bude odkázána sama na sebe a kdy už nyní je v některých zemích hlad, bída a chaos.“¹⁷² Určit, kterou část Vývoj považuje za chudou a kterou za bohatou nedá mnoho práce určit, neboť ač tato skutečnost v článku explicitně nezaznívá, způsob vytváření souvislostí v lidoveckých týdenících vyznívá jednoznačně ve prospěch západního hospodářství: „Je nesporné, že Rusko potřebuje americký dolar, jako podklad svých financí“¹⁷³ nebo: „Rusko velmi potřebuje stroje, aby mohlo dokončit rekonstrukci, a kromě toho zajiště potřebuje různého zboží.“¹⁷⁴

Abychom byli schopni postoj lidoveckých týdeníků analyzovat, je nezbytné připomenout zásadní prvek, na němž stavějí důležitost SSSR, tj. spojenectví, avšak založené na „rovnocenném partnerství“. Pakliže by došlo k definitivnímu ustavení mocenských bloku (a Vývoj tímto způsobem nastalou situaci na konci sledovaného období skutečně interpretuje¹⁷⁵), ztratí Československo své postavení mezi Západem a Východem, čímž pozbude rovněž také „rovnocenného partnerství“ ve vztahu k Sovětskému svazu, neboť definitivním začleněním do jeho sféry „ztratí prostor k svobodě jednání.“¹⁷⁶ Vztahy utvářené mezi mocnostmi lidovci vnímají jako přímé ohrožení národních zájmů Československa. V kontradikci s komunistickými týdeníky navíc tzv. slovanské státy nezobrazují jako „pokrokové“ či „demokratické“, ale jako země, „kde komunistické strany (...) najednou přistoupily k rozhodným akcím proti svým politickým odpůrcům“ s cílem

¹⁷⁰Naděje in Vývoj, roč. II, č. 13/1947, s. 271.

¹⁷¹...a co to znamená? in Vývoj, roč. II, č. 28/1947, s. 613.

¹⁷²tamtéž, s. 613.

¹⁷³Rubl a dolar in Obzory, roč. III, č. 6/1947, s. 91

¹⁷⁴Obchodní styky s Ruskem in Obzory, roč. II, č. 39/1946, s. 580.

¹⁷⁵„Není už pochyb, že dojde k rozdělení evropského kontinentu. Dochází tedy právě v těchto dnech k tomu před čím po celá dvě léta představitelé i tisk ČSL.“ ...a co to znamená? in Vývoj, roč. II, č. 28/1947, s. 613.

¹⁷⁶Tamtéž, s. 614.

„rozdrčení opozice.“¹⁷⁷ Současně jim však v jistých ohledech pragmatický mediální poměr k SSSR zabraňuje mezi situací v jihovýchodní Evropě a přímým zájmem Moskvy na něm, vytvářet paralelu: „*J sme daleci tobo, abychom obviňovali SSSR z přímého vlivu na události v zemích střední a jihovýchodní Evropy, nemáme k tomu žádných důkazů.*“¹⁷⁸ Pozornějšímu pozorovateli nicméně neunikne určitý stín pochybnosti a to zejména ve spojení „přímý vliv“ a „nemáme k tomu žádných důkazů“. Dané obraty zčásti relativizují celý výrok, neboť vyjadřují (byť poměrně latentně) možnost, že se Sovětský svaz na těchto událostech podílel, ať už „nepřímo“ či „bez důkazů“, které by měla redakce k dispozici.

V případě lidoveckých týdeníků je na místě zdůraznit, že směr širších mezinárodně-politických vztahů mezi aktéry tzv. Velké trojky žádným způsobem *nelegitimizují*, naopak *iracionalizují* mezinárodní napětí, např. poukazováním na „sobeckost“ jednání aktérů.

5.2.3 Vytváření identit

Komunistické týdeníky vytvářejí identitu (charakteristiku) SSSR v úzké návaznosti na mezinárodně-politický obraz SSSR. Osou této budované identity Sovětského svazu je koncepce rozdělení světa na „reakční“ a „pokrokový.“ Do čela pokrokové části světa pasují SSSR, při němž se profiluje blok slovanských států, „kde je u moci sjednocený lid, který je již svoboden“ (viz motiv *symbolizace jednoty* v předchozím oddíle).¹⁷⁹ Pomyslný svorník mezi reakčními silami však nabývá poněkud rozostřených hranic. „Reakcí“ označují komunistické týdeníky ty státy či „síly“, které nějakým způsobem vystupují či v nedávné minulosti vystupovaly proti Sovětskému svazu, ať už na poli mezinárodní politiky, nebo např. v tisku. Přízvisko „reakční“ tedy přisuzují „*všem nepřítelům pokroku*“¹⁸⁰ od států, přes konkrétní osoby až po abstraktní ideologie. V tomto smyslu se tedy jedná o vytváření protivníka, tj. *diferenciaci (vyloučení jiných)* v nejširším možném smyslu, což naznačuje na snahu nárokovat si vyklad „pokroku“, případně interpretaci „sovětského socialismu“ jedním specifickým způsobem a to tím komunistickým.

Identitu (charakteristiku) sovětského socialismu komunistické týdeníky budují právě na základě zřetelného předpokladu rozdělení světa na část pokrokovou a část, která proti pokroku bojuje. Jedním z rysů komunisty vytvářeného obrazu sovětského socialismu v předešlém období představovala snaha o rámcové vymezení se vůči západním (buržoazním) společnostem. Tato snaha však ve druhém sledovaném období nabývá mnohem zřetelnějších kontur, neboť za prvé působí spolu s proměnou zobrazování širších zahraničně-politických vztahů synergickým efektem

¹⁷⁷ *Balkánské risotto, puče a senzace* in *Obzory* roč. III, č. 26/1947, s. 366.

¹⁷⁸ *tamtéž*

¹⁷⁹ *Naše místo v Evropě* in *Tvorba*, roč. II, č. 22/1946, s. 340.

¹⁸⁰ *Slované dali příklad* in *Tvorba*, roč. XV, č. 51-52/1946, s. 826.

a za druhé pro *racionalizaci* sovětského režimu používá poměrně jasných sémantických kategorií, které ve zhuštěné podobě vyjadřují poměr mezi „dobrem“ a „zlem“.

Pokusíme se nyní tuto jinak poměrně komplexní identitu připisovanou SSSR ve zhuštěné podobě podepřít výňatky z Tvorby¹⁸¹: „*Budovatelský rozmach Sovětského svazu se diametrálně liší od výkonů, jakých dosáhla např. Francie, Belgie, Holandsko. V čem je tento rozdíl? V tom, že v Sovětském svazu je u moci sjednocený lid, který pracuje pro sebe, lid, který odstranil staré formy vlády, jež sloužily vykořisťovatelům, lid, který je již svoboden od reakce.*“¹⁸² (...) „*Světová reakce, obávajíc se, že silné a pokrokové myšlenky, které zvítězily u slovanských národů, budou pronikat stále i do mas národů ostatních, bije již delší dobu na poplach, aby zkompromitovala Sovětský svaz před světovou veřejností.*“¹⁸³ V obou citacích je charakter SSSR (resp. s ním spřízněných „slovanských národů“) budován v opozici vůči „reakci“ a jejím obavám z rozšíření „pokrokové myšlenky.“ V úryvku zmíněný „budovatelský rozmach“ SSSR převyšuje hospodářský rozvoj ve jmenovaných západních státech a děje se tak právě díky tomu, že sovětský lid „je již svoboden od reakce.“ Řečí Thompsonových módů se jedná o koherentní intenzifikaci ideologické argumentace, která využívá prvky *racionalizace* – „sovětský budovatelský rozmach“, jenž na základě vytvářených souvislostí komunisté *narativizací* spojují se „svobodou od reakce“ a celý tento (narativně-racionalizující) koncept pokroku pomocí *unifikace* zobecňují na „slovanské národy“.

Vedle (již identifikované) snahy zobrazovat sovětský socialismus jako vyšší formu společnosti: „*Socialismus se ze staleté tužby pracujících lidu stal skutečností: sovětské národy (...) vybudovaly socialistickou společnost, v níž není vykořisťovatelů ani vykořisťovaných*“¹⁸⁴, se komunistické týdeníky blíže věnují procesu obnovy země, tzn., že téma sovětského socialismu zobrazují prostřednictvím vytváření děje.¹⁸⁵ „*Viděl jsem také (píše po návštěvě SSSR redaktor Tvorby), jak vstávají města a vesnice z popelů jako pták Fénix. Staví a obnovuje se skutečně tempem stachanovským. Stát, který vedl čtyři roky strašlivou válku a byl potom postižen velkou neúrodou, stát, který při tom nezištně pomáhal druhým – potřebnějším, se v rekordním čase zotavuje, roste a mohutní den ze dne.*“¹⁸⁶ Tyto děj vyjadřující narace opět vystupují vůči hospodářským obtížím západních zemí a v důsledku posilují (racionalizují) sovětské zřízení. Současně Sovětský svaz pasují do role „nezištného pomocníka“, který i přes

¹⁸¹Povšimněme si také v úryvku vytvářené souvislosti slovanské vzájemnosti, která je pro celkovou *legitimizaci* obrazu SSSR v komunistických týdenících velmi podstatná a vytváří jakýsi univerzální svorník, který prostupuje celkovým mediálním obrazem připisovaným Sovětskému svazu.

¹⁸²*Naše místo v Evropě* in Tvorba, roč. II, č. 22/1946, s. 340.

¹⁸³*Slované dali příklad* in Tvorba, roč. XV, č. 51-52/1946, s. 826.

¹⁸⁴tamtéž

¹⁸⁵V předchozím období jsme též identifikovali *děj* související se zobrazováním sovětského režimu v podobných konturách. V druhém období však dochází k novému úkazu – tzv. „přímých svědectví“ Čechoslováků, kteří navštívili SSSR.

¹⁸⁶*Viděl jsem sílu SSSR* in Tvorba, roč. XVI, č. 22/1947 s. 380.

některé vnitřní „*těžkosti objektivních příčin*“¹⁸⁷ (neúroda, válečná destrukce), poskytuje pomoc těm, kteří to potřebují více než SSSR sám. Celý obrázek poté díky metafoře o bájném Fénixovi nabývá až mytických rozměrů a pomáhá budovat aureolu příkladnosti (ba snad až „zázračnosti“) sovětského zřízení.

V podobném (až mytickém) smyslu komunistické týdeníky konstruují také identitu Sověta, když mu přisuzují charakter „tajemnosti“: „*Hlavně jsme však neznali a nepochopili sovětské Rusy* (cituje Tvorba Němce). *Byli a zůstanou záhadou. Nemluví o síle průmyslu. Mluví o lidech. Ruský člověk vždy zůstane záhadou pro cizince.*“¹⁸⁸

V jiném článku konstruují charakter Sověta v podobném smyslu, jako člověka, jehož „duše“ zůstává pro našince „záhadou“. Nedělní noviny přinášejí „autentický“ příběh o českém starci, který chtěl sovětského vojáka obdarovat a udělat z něj „boháče“. Ke starcovu překvapení voják tento dar odmítl, načež článek pokračuje: „*Ó vy Rusi ... Lidé nepochopitelné duše! Jak je možné zřít se bohatství, když je máte na dosah ruky. Ne, ne, tomu já prostě nerozumím. Zřít se bohatství...*“¹⁸⁹ Podobným způsobem komunistické týdeníky poukazují (ač nikoli přímo) na osobitý a současně ctnostný charakter sovětského člověka, který je pro „cizince“ či Čecha (Čechoslováka) s jiným typem výchovy a uvažování nepochopitelný. V jistém smyslu tedy můžeme hovořit o módu *diferenciace*, jež však neslouží k legitimizaci rozdílů, ale naopak podporuje představu o „novém typu člověka“. Plný význam takto orientované narativizace se však ukáže až v momentě vytváření souvislosti mezi charakterem Sověta a sovětským zřízením: „*Tuto skutečnost lze pochopit jedině tehdy, uvědomíme-li si (...), že vyšší společenský řád, než kterýkoli jiný, každý den vede sovětský lid výše a výše.*“¹⁹⁰ Koncepce komunistického tisku odkazující na charakter Sověta je vzhledem k celkovému obrazu identity SSSR vysoce koherentní. Sovětské socialistické zřízení jako „nejvyšší typ“ společenské organizace vychovává také „vyšší typ“ člověka, jehož charakterové rysy mohou „běžnému“ člověku připadat „nepochopitelné“. Důležité je, že ona „nepochopitelnost“ nabývá vysoce pozitivního hodnocení a tudíž v tomto ohledu budovaná *diferenciace* nevede k vytváření sémantických bariér, ale naopak ke konstrukci svého druhu „mytické adorace“.

Na rozdíl od komunistických týdeníků, které (jak jsme si ukázali) vytvářejí až „mytický“ narativ příkladnosti sovětského socialismu, se lidovecké revue drží snahy zobrazovat parametry sovětského zřízení v rovině reportérské publicistiky. Děje se tak výhradně prostřednictvím odkazů na západní a v menší míře také na sovětský tisk. Obraz sovětského režimu v lidoveckých týdenících charakterizuje snaha zobrazit tzv. autentické, „objektivní“ podmínky panující v SSSR: „*Objektivní pozorovatel posuzující hodnotu faktů, vidí však jen, že SSSR právě tak jako Spojené státy a jiné*

¹⁸⁷tamtéž

¹⁸⁸tamtéž

¹⁸⁹*Ruská duše* in Nedělní noviny, č. 32/1946, s. 12.

¹⁹⁰*Sovětská ofenzíva na frontě ideologie* in Tvorba, roč. II, č. 42/1946, s. 658.

*země prodělává krizi, která se jeví i ve vzestupu cen. (...) Po více než jednoroční zkušenosti vidíme, že obtíže byly v anglosaských zemích zveličovány a v Moskvě podceňovány. Stalin (...) prohlásil v předvolební řeči, že potravinové lístky budou brzy zrušeny a životní úroveň pracujících zvýšena stálým snižováním cen. (...) Sovětská vláda však nemohla provést tento program a byla jej nucena bod po bodu dementovat. Nemůže se již jednat o zrušení potravinových lístků a ceny potravin byly zdvojnásobeny v září.*¹⁹¹ Vedle zřejmé snahy racionalizovat výroky o sovětských hospodářských potížích prostřednictvím poukázání na stanovisko „objektivního pozorovatele“, úryvek formují dějové struktury, které obsahují záporně orientovaná slovesa, a tudíž v jistém ohledu představují protipól děje, který konstruují komunistické týdeníky: „Sovětská vláda nemohla provést a byla jej nucena dementovat“ atp. Negativní hodnocení vývoje sovětské hospodářské situace navíc lidovci *univerzalizují* prostřednictvím poukazování na obdobné potíže západních zemí („SSSR právě tak jako Spojené státy prodělává krizi“), čímž odmítají exkluzivitu sovětského socialismu ve věci úspěšného řešení poválečné hospodářské situace.

Podobně jako v předchozím analyzovaném období, se i nyní na stránkách Vývoje můžeme setkat se snahou poukazovat na nerovnosti vytvářené sovětským socialismem: „*Průměrný sovětský občan (...) začíná si nyní lépe žít, ale podle západních měřítek se mu ještě stále daleko nevede dobře. Někteří sovětské občané si však žijí zcela dobře. Jsou to vysocí státní úředníci, generálové, spisovatelé, umělci, vědci a jiní intelektuálové, kteří jsou sovětskou společností velice ceněni. Tyto osoby nejenže dostávají několika tisícové platy, zatímco průměrný dělník dostává pouze několik set platu, ale mají ještě jiné výhody jako zvláštní přiděl potravin, automobil s řidičem a lepší byt. Rozdíl mezi nejvyšší postavenými a ‚masami‘ obyvatelstva je někdy tak veliký, že někteří cizí diplomaté tvrdí, že Moskva je město nejenom tříd, ale i kast.*“¹⁹²

Týdeník Vývoj přináší v ocitovaném článku několik poznatků, které bychom vůči komunistickému pojetí „interní“ identity SSSR mohli opět interpretovat jako opoziční. Ač tak Vývoj činí prostřednictvím odkazu na článek korespondenta agentury AP, jedná se o zřetelnou snahu konstruovat obraz vnitřního fungování sovětské společnosti na základě odlišného diskursivního rámce, než v případě komunistických revue. Předně tímto postupem lidovci *delegitimizují* a *iracionalizují* komunistický model sovětské „vyšší společnosti“, neboť za prvé poukazují na horší hmotné podmínky sovětských občanů a za druhé přinášejí informace o vysoké míře společenské nerovnosti v Sovětském svazu, čímž popírají rovnostářsky orientovanou charakteristiku konstruovanou komunisty. Jako výrazný prvek tohoto úsilí vystupuje zejména *metaforické* (disimulativní) přirovnání sovětských společenských rozdílů ke kastovnímu systému, který je znám téměř absolutní společenskou vertikální imobilitou. Přesto je však třeba také upozornit, že se Vývoj tuto metaforu snaží částečně *relativizovat* odkazem na postoje „některých

¹⁹¹ *Poměry v SSSR* in *Obzory*, roč. II, 1946, s. 787.

¹⁹² *Život v Moskvě* in *Vývoj*, roč. II, č. 20/1947, s. 428.

cizích diplomatů“ pobývajících v Moskvě. Na druhou stranu, volnou reprodukcí této interpretace dává lidovecký týdeník poměrně zřetelně najevo, že komunisty konstruované „ideálně-typické“ pojetí sovětského zřízení, je mu cizí. Současně se lidovci svoji konstrukci sovětského socialismu snaží *racionalizovat* poukazováním na jimi pojednávané „objektivní“ stanovisko na straně jedné a svědectvím „přímo od zdroje“ na straně druhé.¹⁹³

Identitě Sověta se lidovecké týdeníky téměř nevěnují. Výjimku představuje jediný článek pojednávající o charakteru Sovětů (či Rusů) z britského pohledu: „*Rusové se dosud neprojevíli jako individualisté. Všechno posuzují ze socialistického hlediska. Velmi ctí zákony své země (...), málokdy pronášejí osobní názory, píšou osobní dopisy nebo jednají mimo instrukce. Větší důraz kladou na konflikt sil, než na konflikt osobností. (...) Můžete od nich očekávat neobvyklé věci.*“¹⁹⁴ Svým způsobem se jedná o *narativ* konotovaný stereotypními představami par excellence. Současně představuje v určitých momentech podobnou charakteristiku, kterou nabízí komunistické týdeníky. Zejména v oblasti „kolektivistické mentality“, či „socialistického nazírání“, které je Rusům přisuzováno, můžeme sledovat konstrukci paralely mezi sovětským socialismem a sovětskou (ruskou) mentalitou. Stejně tak poznámka o důležitosti „konfliktu sil“ (nikoli konfliktu osobností) naznačuje na koncepci blízkou marxismu-leninismu. Poslední výrok („můžete od nich očekávat neobvyklé věci“) poté zvýznamňuje „tajemnost“ a svého druhu „neuchopitelnost“ ruské mentality. Současně se jedná o výroky, které Sověty homogenizují a *diferencují* jako skupinu, avšak již zde chybí snaha postihnout onu odlišnost prostřednictvím „adorace“ sovětského charakteru, jak činí komunistické týdeníky. *Diferenciace* tudíž v této souvislosti nabývá hodnot, o nichž mluví Thompson (1990), tj. zviditelňuje rozdíly a přispívá k utváření rozdílů mezi skupinami.

5.2.4 Vytváření názorů

Předchozí výklad zaměřený na druhé analyzované období se neobešel bez kontaktu s jistými aspekty názorové profilace komunistických a lidoveckých týdeníků. Zejména v případě komunistických revue jsme zaznamenali zřejmou intenzifikaci *diferencujícího* pojetí světových sil na „reakční“ a „pokrokové.“ Dané hledisko lze bez větších námitek považovat za diskursivní svorník komunistické konstrukce mediálního obrazu Sovětského svazu, který opanoval druhé sledované období. Podívejme se nyní poněkud blíže na názorové souvislosti přílehlé k tomuto diskursivnímu fenoménu. Komunisty aplikované hledisko, které svým způsobem *legitimizuje* „černobílé“ vidění světa, vychází ze základních postulátů marxismu-leninismu. Teleologie marxisticko-leninského učení, která byla v předešlém období zmiňována prostřednictvím

¹⁹³Vzhledem k tomu, že korespondentem je dopisovatel AP, lze samozřejmě proti neutralitě či objektivitě této interpretace vznést (alespoň z hlediska ideologických implikací) důvodné námítky.

¹⁹⁴*Pravopis ruského vojáka* in *Obzory*, roč. II, 1946, s. 709.

„vývojově pokročilejších“ významových kategorií, se ve druhém období na základě zřetelnější mezinárodní (a také domácí) polarizace radikalizuje, a nabývá jasnějších symbolických „zauzlení“ v podobě protikladných jednoslovných vyjádření. Již jsme uvedli, že komunisté považují marxismus-leninismus za vědu aplikovanou v praxi. Právě od tohoto předpokladu odvozují *racionální* (a racionalizační) základ svého *diferenciačního* axiomu.

Člověku (resp. sami sobě) do rukou vkládají „jedinečné“, na vědeckých předpokladech založené „objektivní“ poznání, které předchozím generacím chybělo a proto nebyly schopny účinně předvídat sociální vývoj, ani vysvětlit jeho příčiny: „*V dosavadních společenských systémech byl člověk objektem sil společenského vývoje v tom smyslu, že ačkoliv si s menší uvědomělostí tvořil vlastní dějiny, nedosahoval svými společenskými akcemi napřed pojaté cíle. Teprve vědecké poznání zákonitostí společenského vývoje umožňuje historickou plánovanou činnost. (...) Marxismus-leninismus není jen teorií společnosti, je teorií skutečnosti vůbec.*“¹⁹⁵ Emický výklad marxisticko-leninského učení tedy komunistickým redaktorům poskytuje *racionální*, na vědeckých základech postavenou argumentaci, která umožňuje „správným“ způsobem analyzovat minulost, přítomnost a rovněž anticipovat a tudíž i zcela cíleně utvářet budoucnost.

Přistoupíme-li na stanovisko komunistických týdeníků, ukazuje se jako logické (*racionální*), že Sovětský svaz, kde se „*nejuvědomělejší a nejpokrokovější část dělnické třídy semkla v pevnou stranickou organizaci ústředně řízenou, naplněnou nejpokrokovější socialistickou teorií,*“ (...) musí „*nalézt pro tento boj s reakcí co nejvíce spojenců, izolovati úplně a rozdrtit nepřítel.* (...) *Nepřátelé marxismu-leninismu totiž nechtějí čerpat z živoucí skutečnosti. Útočí na marxismus-leninismus, protože se nechce vzdát svých základních zásad, namířených proti tlejícímu kapitalismu a směřujících k vítězství socialismu.*“¹⁹⁶ Úryvek spojuje marxisticko-leninské učení s „živoucí skutečností“ – tj. s něčím co přesahuje status pouhé vědecké disciplíny. V pojetí komunistických týdeníků se marxismus-leninismus stává pojítkem mezi vědeckou teorií a „nejpokrokovější“ praxí, kterou tato teorie pomáhá uskutečňovat. Následovníci této vědecké teorie jsou *unifikováni* prostřednictvím *racionalizační* výrokové logiky jako ti „nejuvědomělejší a nejpokrokovější“, zatímco ostatní jsou *vyloučeni* označením za „reakci“, jež musí být „izolována a rozdrčena“, aby mohlo dojít „k vítězství socialismu.“

Tyto elementární postuláty nabývají v průběhu času stále patrnějších a surovějších kontur, a proto bývají nekomunistickými periodiky označovány za „totalitární.“ Tvorba se proto ve snaze *eufemizovat* podobná nařčení uchyluje k metaforickým vyjádřením, které však současně zahrnují i klíčovou koncepci „reakce“ a „pokroku“ a dále tak napomáhají *legitimizovat* komunistickou interpretaci světového vývoje a rozhodující úlohu SSSR v něm: „*Nepřátelé pokroku v cizině i u nás házejí špinavé sliny proti této jednotě, nazývajíce ji hanlivě totalitou. Ale ať žije totalita lásky k vlasti, nadšeného*

¹⁹⁵O *socialistické ideologii* in Obzory, roč. III, 1947, s. 181.

¹⁹⁶*Kompas ukázal správně* in Tvorba, XV, č. 36/1946 s. 561.

úsilí a velké sebeobětavosti. Může si někdo přát většího úspěchu, než že se všichni sjednotí v nadšené lásce k vlastní zemi, pokroku a demokracii? Nedosáhnou více ti, u kterých je rovná vůle a kteří najdou společnou cestu k rozkvětu vlastní země? Sovětský svaz (...) a vítězná Jugoslávie se zbavili reakčních příživníků a nadšeně budují, ve Francii (...) 200 majetných rodin podrželo vládu a sabotuje výstavbu. Jaké je naše zařazení v tomto procesu, do které skupiny patříme, ke které máme blíže?¹⁹⁷ Vyjádření za přispění „vědeckých“ marxisticko-leninských axiomů zřetelným způsobem *legitimizuje* rozdělení světa a s námitkou negativismu v podobě „totality“ se vypořádává metaforickou *narací* o „lásce totality“ k vlasti a pokroku, čímž *disimuluje* (přemístuje) nežádoucí sémantické implikace spojené s tímto termínem. V zásadě se jedná o spojitou argumentační tautologii, která obsahuje jak prvky „obraný“ (mód přemístění), tak také prvky „protiútok“ (mód narativní racionalizace o nadšeném budování v socialistických státech a oslabování výstavby nejen ve Francii).

Názory prezentované v lidoveckých týdenících se vůči marxismu-leninismu, stejně jako vůči socialismu, stávají (podobně jako v případě komunistických periodik) zřejmější a vyhraněnější. Podstatný prvek základní argumentační linie představuje u lidovců jejich „křesťanská etika“ a důraz na osobní svobody. Tyto názorové složky se ve zvýšené míře začínají vyskytovat právě až ve druhém analyzovaném období, kdy na stránkách komunistického tisku začalo postupně docházet k výrazné *diferenční* mediální strategii, která si za souběžné snahy o *vyloučení* jinak orientovaných mediálních stanovisek, nárokovala jediné správné hledisko interpretace sovětské skutečnosti. Se zřetelem k „ofenzivní“ strategii komunistického tisku proto lidovecký postup odkazující k elementům křesťanské nauky můžeme považovat za přimknutí k ideologickým kořenům evropské tradice (resp. ke kořenům evropské tradice, která je lidovci takto interpretována).

Co se marxismu-leninismu týče, trvá lidovecký názor prezentovaný již v minulém období. Lidovci jej považují za teorii, která je v základech mylná. Nový prvek nicméně představuje snaha zobrazit tzv. vědecký socialismus jako proud jdoucí proti „tisícileté evropské tradici“: „*Evropa a my jsme tyto these (marxismu-leninismu-pozn.) nepřijali, neboť jsme je pokládali za nespravedlivé. Měla být odevzdána tisíciletá křesťanská kultura a civilizace, zprětrhán její bohatý vývoj, utrženy obdivuhodné květy lidského ducha, oduševnělého vznešenými a věčnými křesťanskými pravdami a za to měla být přijata ‚výhoda‘ býtí proletářem v budoucí komunistické společnosti. To by jistě byla přinejmenším velmi nerovná výměna. V této úkloně před tisíciletou velkou minulostí trpí politika marx-leninismu méněcenností a churaví rozpory věřejší mezi teorií a dnešní praxí.*“¹⁹⁸ V lidovecké argumentaci můžeme pozorovat opačný trend, než v případě komunistů. Podstatnou součástí evropské tradice je „tisíciletá křesťanská kultura“, kterou lidovci pokládají za základ „lidského ducha, oduševnělého věčnými křesťanskými pravdami.“ Svým

¹⁹⁷Naše místo v Evropě in Tvorba, roč. II, č. 22/1946, s. 340.

¹⁹⁸Včera a dnes in Obzory, roč. II, 1946, s. 810.

způsobem tedy *zvětšují* křesťanskou tradici a přikládají jí nezastupitelnou úlohu v evropské minulosti i současnosti. Svůj názor se snaží *racionalizovat* poukázáním na široké (*univerzalizované*) odmítnutí tezí vědeckého socialismu („Evropa i my jsme tyto these odmítli“). V důsledku proti sobě stavějí „evropskou křesťanskou tradici“ (jako *standardizovanou* homogenní jednotku) a marxismus-leninismus (jako mylnou módní teorii). Své definitivní stanovisko na tzv. vědecký socialismus poté shrnují slovy: „*Obáváme se, že rozpadající se veřejší theorie a dnešní praxe marxismu vede ke zchudnutí širokých vrstev, k menší svobodě a k blabobytu poměrně nepatrného počtu lidí.*“¹⁹⁹ Lidovci tudíž mezi teorií a praxí marxismu-leninismu nespátřují konvergenční potenciál, ale jeho pravý opak, který vede k nezamýšleným (ba přímo protichůdným) společenským účinkům této teorie.

Svůj postoj vůči socialistickému zřízení vyjadřují lidovci rovněž za pomoci odkazu ke křesťanské nauce: „*Právě tato naše nesmrtelná duše nám zabraňuje, abychom se vzdali své lidské osobnosti a rozplynuli se v kolektivu jako pouhé kolečko socialistické státní mašinerie. Se stanoviska materialistického, bezvěreckého může ovšem socialistický stát být ideálem společnosti. Ne však se stanoviska křesťanského.*“²⁰⁰ Stejně jako komunisté, také lidovci využívají při své názorové profilaci obecnějšího ideologického zázemí ve své užší podobě (tj. křesťanství). Při snaze o „ovládnutí“ širšího ideologického prostoru (tzv. *common sense*) však neuvádějí ostré snahy o *diferenciaci* (vyločení) „druhé strany“, nýbrž uznávají, že i komunistická („materialistická, bezvěrecká“) stanoviska mohou být „pochopitelná“, čímž sice zčásti *delegitimizují* „materialistické“ hledisko, ale zároveň *relativizují* i svůj vlastní názor. Lidovecké názory stran marxismu-leninismu a (sovětského) socialismu proto nelze považovat za prostý protipól komunisty budované názorové *diferenciace*, neboť (jak si dále ukážeme) obsahuje také snahu o vzájemné porozumění (tj. prvek *unifikace*).

Tento prvek vystupuje nejvýrazněji ve snaze o uchopení revolučního procesu v Sovětském svazu. Obzory proces interpretují jako cestu sblížení Ruska (SSSR) s Evropou: „*Při nezaujatém, objektivnějším pohledu nemůže uniknout, že se národy Sovětského svazu právě svou revolucí a budovatelským elánem, který po ní následoval, naopak přiblížily západu. (...) Podle našeho soudu teprve sovětská revoluce vytvořila podmínky, aby se naopak Rusko se Západem sblížilo. Carské Rusko bylo cizím tělesem ve svobodném, hospodářsky a sociálně se rozvíjícím světě. Rusko po revoluci vytvořilo teprve základ, na němž může (...) lépe rozumět západnímu světu a zároveň získávat pro sebe též porozumění.*“²⁰¹ Na jedné straně tedy lidovecké týdeníky odmítají základní postuláty konstitutivního prvku sovětské ideologie – marxismu-leninismu a bojují proti kolektivisticko-materialistickému uspořádání socialistické společnosti, avšak na straně druhé nekonstruuji nepřekonatelné *diferenční* bariéry a

¹⁹⁹tamtéž, s. 812.

²⁰⁰*Co je socialismus* in Vývoj, roč. II, č. 3/1946, s. 52.

²⁰¹*Sovětský svátek* in Obzory, roč. II, 1946, s. 705.

naopak v komparaci s carským Ruskem oceňují některé pozitivní a „pokrokové“ prvky sovětského režimu. V případě komparace s „evropskými hodnotami“ však pochopení pro obdobná stanoviska týkající se sovětského zřízení a ideologie v lidoveckých týdenících nenajdeme.

5.2.5 Identifikace diskursivních modelů

1. Jakým způsobem byl zobrazován Sovětský svaz jakožto aktér mezinárodně-politických vztahů?

1.1 Jaké vztahy (my vs. oni, unifikace atp.) jsou konstruovány mezi SSSR a ČSR?

I ve druhém analyzovaném období převládá jak v komunistických, tak v lidoveckých týdenících obraz spojenecko-příbuzenských československo-sovětských vztahů. Zatímco v komunistických revue se tento obraz nezměnil, tzn. že *unifikace* (symbolizace jednoty) je stále významně posilována prostřednictvím *narativů* vděčnosti a „neotřesitelnosti“ (věčnosti) spojení, lidovecká periodika od poválečné *narativizace* vztahující se k posilování kontinuity *unifikovaných* vztahů upouštějí. Např. se již v lidoveckých týdenících neobjevuje motiv mnichovské zrady. Ač tedy lidovci nezpochybnují nezbytnost československo-sovětského spojení, snaží se rovněž o zvýznamňování vyšší míry autonomie pro československou zahraniční politiku. *Symbolizace jednoty* se ve všech týdenících stále objevuje jako základní pilíř vztahů k SSSR, nelze nicméně přehlédnout, že při bližším („nuancovanějším“) pohledu se lidovecké pojetí spojení vyznačuje vyšší a rostoucí mírou asertivity.

1.2 Jaká pozice je Sovětskému svazu ve vztahu k ČSR připisována a skrze jaké charakteristiky/role je tak činěno?

Pozice připisovaná SSSR vůči Československu je v mnoha ohledech totožná s minulým analyzovaným obdobím. Komunisté i nadále připisují Sovětskému svazu superiorní pozici a to jak z hlediska mezinárodně-politické moci, tak z hlediska vnitřního společenského zřízení. Oba předpoklady společně vedou ke konstrukci následování hodné identity SSSR ve všech myslitelných oblastech. V lidoveckých týdenících se objevuje (opět v návaznosti na předchozí období) motiv „rovnocenného partnerství“. Sovětský svaz je zobrazován sice jako „mocnost prvního řádu“, která „nám poskytuje záruky“, avšak lidovci preferují motiv politické asertivity na straně jedné a motiv názorové negativity ve vztahu k sovětskému zřízení na straně druhé. Oba tyto motivy poté přispívají k jisté sémantické distanci k mediálnímu fenoménu SSSR v lidoveckých týdenících.

Tato „distance“ se nejlépe ukazuje na proměně narativů, které vytvářejí legitimizační rámec spojení. Komunistické týdeníky se těchto oslavných narativů pasujících SSSR do role „zachránce“ a „učitele“ pevně drží i ve druhém analyzovaném období. Lidovci, ač explicitně podporují neuzší spojenecké vazby k SSSR, tyto narativy opouštějí. Čím více tedy komunisté budují obraz SSSR založený na silné (a širší mezinárodní) slovanské afilaci k SSSR, tím méně se v lidoveckých týdenících toto téma objevuje.

1.3 Jaké vztahy jsou vytvářeny mezi SSSR a dalšími významnými mezinárodními aktéry (např. USA či Velkou Británií)?

V oblasti širších mezinárodních vztahů došlo patrně k neviditelnější mediální proměně. Komunisté i lidovci sice stále preferují model spojenecké spolupráce tzv. Velké trojky, nicméně komunisté tento model zásadně *delegitimizují* prostřednictvím bipolárních sémantických kategorií „reakce“ a „pokroku“, které *diferencují* mocnosti na „špatné“ a „dobré“. Podobně činí i lidovci, kteří sice odmítají přikládat odpovědnost za postupující neshody mezi SSSR, USA a VB na vrub jedné strany, avšak v důsledku se jimi zobrazované vztahy jeví jako stále *diferencovanější*, ač se tuto diferenciaci snaží delegitimizovat, např. poukazováním na „sobecké zájmy“ všech zúčastněných a tedy i společnou (*unifikovanou*) odpovědností aktérů. Vztahy mezi tzv. Velkou trojkou sice nejsou konstruovány jako čistě nepřátelské, současně se však vytrácí poválečný diskurs spojenecké aureoly a nastupuje diskurs „mocenských bloků“.

Oproti předchozímu sledovanému období získávají na významu širší mezinárodně-politické vztahy mezi slovanskými národy. Děje se tak nicméně pouze v komunistických týdenících. Rozvinutou mezinárodní *unifikaci* (symbolizaci jednoty) slovanských států pod záštitou SSSR poté komunisté využívají pro další legitimizaci *diferenciace* mezi Východem a Západem.

1.4 Jaké charakteristiky/role připisované SSSR vyjadřují poměr mezi ním a USA/VB (případně dalšími významnými aktéry)?

Z komunistického hlediska se jedná především o charakteristiku „pokrokového“ a „spravedlivého“ státu (SSSR), který hledá cesty, jak dosáhnout mezinárodní dohody. Naproti tomu vystupují „reakční síly“ ovládající západní státy, které brání nejen uzavření mezinárodních dohod, ale především se snaží zbrzdit a znemožnit „pokrokovou myšlenku“ ve svých zemích.

V lidoveckých týdenících nejpříznačněji vyjadřuje poměr mezi SSSR, USA a VB charakteristika „sobeckosti“ všech zúčastněných, jenž vyjadřuje přesvědčení, že mocenské zájmy sycené ideologickými předpojatostmi vedou na obou stranách k intenzifikaci nevráživosti. Tuto skutečnost následně lidovci vnímají jako směr ohrožující samotnou pozici Československa

v mezinárodních vztazích. Odlišně situaci vyhodnocují komunističtí redaktoři, kteří naopak ustavování mocenských sfér *legitimizují*, nejčastěji poukazováním na slovanskou „společnou cestu“ k socialismu.

2. Jakým způsobem týdeníky pojednávaly o marxismu-leninismu a sovětském socialistickém zřízení?

2.1 Jaké charakteristiky jsou připisovány socialistickému zřízení SSSR?

Z komunistického hlediska jsou charakteristiky připisované socialistickému zřízení Sovětského svazu totožné s minulým analyzovaným obdobím. V zásadě se jedná o „nejpokrokovější“, „nejdemokratičtější“ a „nejspravedlivější“ společenský systém, který se dosud v celé historii lidstva objevil. Způsob této interpretace však v aktuálně sledovaném období nabývá intenzivnějšího rázu, neboť společně se snahou o *legitimizaci* mezinárodní situace na ose reakce - pokrok, působí synergickým (a celistvějším) dojmem.

Lidovci konstruovaný obraz sovětského socialismu také nenabývá podstatnějších změn, tj. jedná se o režim s vnitřními potížemi a sociálními nerovnostmi. Jistou změnu, či řekněme intenzifikaci, představuje snaha o vyrovnání se socialistickou myšlenkou prostřednictvím „křesťanské identity“, která (dle vyjádření lidoveckých redaktorů) představuje tradiční, individuální a především evropskou cestu vývoje, zatímco socialismus se vyznačuje kolektivitou a strukturací, která onu „evropskou cestu“ popírá a boří.

2.2 Jaké charakteristiky jsou připisovány sovětskému člověku?

Komunisté připisují Sovětům rysy „nového člověka“. Charakter Sověta „bojovníka“ (zejména co se doslovného způsobu interpretace týče) ustupuje do pozadí a na významu získává identita Sověta, který je z určitého hlediska „tajemný“ či „nepochopitelný“, avšak současně vysoce pozitivně konotovaný. Dochází tedy k vysoké míře adorace sovětského charakteru, jenž odráží a kopíruje způsob vztahování se k sovětskému zřízení. Společně tyto dvě konstanty komunistického tisku vytvářejí diskursivní pole pro konstrukci Sověta, jako člověka „nového“ nebo také „vyššího“ typu.²⁰²

Lidovecký příspěvek k charakteru Sovětů (Rusů) představuje jediný článek, navíc pojednáváný z britského hlediska. Zobecnění sovětského charakteru z lidoveckého hlediska je

²⁰²Zde je na místě upozornit, že jak komunistické, tak lidovecké týdeníky hovoří o Sovětech ve většině případů jako o Rusech či sovětských Rusech, což naznačuje na výrazně sociálně (i mediálně) internalizovanou hegemonii Rusů, jakožto dominantního národa v SSSR.

proto poměrně obtížné. Článek však vypovídá o „odlišnosti“, „tajemnosti“ a „kolektivnosti“ Rusů, což naznačuje na pozice v jistém ohledu blízké komunistickému stanovisku. Podstatnou skutečnost však představuje fakt absence snahy konstruovat tímto způsobem Sověta - „člověka nového typu“.

2.3 Jakým způsobem je pojednáváno o marxismu-leninismu?

Přístup k marxismu-leninismu je v komunistických a lidoveckých týdenících pojednáván totožně jako v předchozím období. Čtenáře proto odkazujeme na str. 53, kde je této problematice věnován prostor. Doplňme, že pro komunisty představuje marxisticko-leninské učení základní (ideologický) svorník, který jejich pohledu na svět (a Sovětský svaz) poskytuje nejelementárnější vodící linii. Lidovci toto učení naopak považují nejen za „mylné“, ale rovněž za protikřesťanské a v důsledku i protievropské.

(Otázky 1.5 a 2.4 dotýkající se diskursivních proměn budeme schopni zodpovědět až na konci třetího analyzovaného období.)

Diskursivní modely asociované s mediálním obrazem SSSR doznaly ve srovnání s předchozím obdobím jistých změn. Pokusíme se nyní tyto modely pojmenovat a charakterizovat. Nejprve se podívejme na modely identifikované v předchozím období. Modely „sovětské ideologické afiliace“ (KŠČ) a „sovětské ideologické distance“ (ČSL) zůstávají v totožných sémantických mantinelech, což vzhledem k jejich napojení na elementární názorovou linii obou skupin není překvapující. První identifikovaný model – model „sovětské spojenecké příbuznosti“ (KŠČ, ČSL) ukazuje Sovětský svaz jako hlavního a nejdůležitějšího spojence Československa. Hlavním atributem tohoto modelu je přesvědčení, že SSSR je jediným mocným státem, který ČSR může poskytnout záruky bezpečnosti.²⁰³ Další z diskursivních vzorů, který se objevuje i ve druhém období, je model „sovětské nadřazenosti“ (KŠČ). Vedle, již v předchozí kapitole identifikovaných atributů tohoto modelu, jej v aktuální periodě intenzifikuje bipolární koncept „reakce“ a „pokroku“, jenž sémanticky a ideologicky upevňuje komunisty budovanou názorovou linii o „vývojově vyšším“ společenském zřízení SSSR. Model „sovětské nedokonalosti“ (ČSL), znázorňující Sovětský svaz jako stát s vnitřními problémy a sociálními nerovnostmi, se vyskytuje v totožné podobě.²⁰⁴

²⁰³Ostatní atributy tohoto modelu viz minulá kapitola – oddíl Identifikace diskursivních modelů.

²⁰⁴Podrobněji o tomto modelu viz minulá kapitola – oddíl Identifikace diskursivních modelů.

Třetí identifikovaný model představuje „**sovětskou ochotu spolupracovat**“ (**KSČ**). Model se vztahuje ke konstrukci obrazu mocností tzv. Velké trojky a představuje Sovětský svaz jako zemi, která lpí na poválečné spolupráci válečných spojenců. Podstatný rozdíl vzdalující tento koncept předešlému období reprezentuje snaha o zachování spolupráce mezi mocnostmi připisovaná exkluzivně SSSR. Západní mocnosti jsou naopak ukázány v opačném světle, tj. jako ty, které sledují jen vlastní (proti spolupráci jsoucí) zájmy.

Nový poměrně zřetelný model - „**sovětské sobeckosti**“ (**ČSL**) zobrazuje Sovětský svaz jako zemi, která v aréně mezinárodních vztahů sleduje a prosazuje především vlastní mocenské zájmy, bez ohledu na stoupající nebezpečí mezinárodní polarizace. Pro úplnost dodejme, že daný model není pouhým protikladným zrcadlením „sovětské ochoty spolupracovat“, neboť stejným (sobeckým) prizmatem interpretuje také politiku západních velmocí vůči SSSR.

Poslední dva modely jsme ve vztahu k obrazu SSSR odvodili z modelu „sovětské hegemonie“. V aktuálním sledovaném intervalu se z tohoto modelu stává hledisko široce medializované, nicméně akceptované dvěma různými způsoby. První z odvozených diskursivních vzorů představuje model „**sovětské žádoucí hegemonie**“ (**KSČ**) zobrazující ustavování sovětského mocenského bloku jako kýžené skutečnosti, která pro Československo znamená bližší a přínosné sepjetí se Sovětským svazem a příbuznými slovanskými národy. Model „žádoucí hegemonie“ je v souvislostech interpretován jako obranná reakce „slovanských národů“ proti politice Západu. Druhý ze „sekundárních“ vzorů – model „**sovětské nežádoucí hegemonie**“ (**ČSL**) naopak chápe fakt postupného a stále zřejmějšího profilování mocenských sfér nejen jako ohrožení pro postavení a vývoj Československa, ale také jako nebezpečí pro Evropu a celý svět. Kardinální rys tohoto modelu však (na rozdíl od jeho „žádoucího“ ekvivalentu) reprezentuje odsouzení jak pro vytváření sovětské, tak pro ustavování „západní“ hegemonie.

Na základě identifikace diskursivních modelů si nyní odpovíme na podotázky, které problematiku diskursivních modelů blíže vymezují.

3.1 Jaké diskursivní modely jsou společné komunistickým i lidoveckým týdeníkům?

Předně je zapotřebí zdůraznit, že diskursivní modely konstruované komunistickými a lidoveckými týdeníky se od sebe odklánějí. Jediným společným modelem zůstává obraz „**sovětské spojenecké příbuznosti**“, který (jak bylo naznačeno výše) obsahuje v jistých ohledech rovněž částečnou divergenci mezi komunistickým a lidoveckým pojetím. Současně i ve druhém období přetrvává na obou stranách podstata daného modelu, tzn. představa chtěného a pro Československo nejdůležitějšího spojení, které ČSR poskytuje záruky bezpečnosti.

3.2 Jaké specifické diskursivní modely se objevují jen v komunistických a jaké jen v lidoveckých týdenících?

Pouze v komunistických revue se objevují následující modely: „**sovětské nadřazenosti**“, „**sovětské ochoty spolupracovat**“ a „**sovětské žádoucí hegemonie**“. Chceme-li opět celistvě postihnout model konstruovaný komunistickými týdeníky, setrváme u pojmenování mediálního milieu „**sovětské příkladnosti**“. Ve druhém sledovaném intervalu se však komunisty konstruovaný model intenzifikuje a působí sevřenějším dojmem, právě díky sémantické synergii mezinárodně-politické tematiky a obrazu sovětského režimu. Tato „synergie“ v určitých aspektech v minulém období chyběla (např. v důsledku snahy o *disimulaci* širšího mezinárodního napětí), nebo nedosahovala sémantického důrazu, který by odpovídal druhému období.

Výlučně v lidoveckých týdenících se nalézají modely „**sovětské sobeckosti**“, „**sovětské nedokonalosti**“, „**sovětské nežádoucí hegemonie**“ a „**sovětské ideologické distance**“. Také v případě lidovců je na místě setrvat u abstrakce z minulého období, tzn. u zastřešujícího modelu „**sovětské ambivalentnosti**“. Z pojmenování dílčích lidoveckých diskursivních modelů by se mohlo zdát, že obraz SSSR vystupuje jako výrazně negativní či nepřijatelný. Ve skutečnosti je tato mediální „negativita“ *eufemizována* či rozměňována poukazováním na totožné obtíže, nedokonalosti a „sobekost“ objevující se také na straně USA a Británie. Aspekt ambivalence nicméně u lidovců nabývá stále zřetelnějších kontur a místy se přibližuje až „mediální schizofrenii“, zejména v případech, kdy trvají na „nedotknutelnosti“ spojeneckých závazků, avšak „druhým dechem“ (o několik stran dále) přinášejí svá odmítavá stanoviska ohledně marxismu-leninismu či (sovětského) socialismu.

5.2.6 Mediální spory mezi komunisty a lidovci

3.3 Promlouvají diskursivní modely do vzájemných mediálně artikulovaných stanovisek mezi komunistickými a lidoveckými týdeníky? Jestliže ano, jakým způsobem?

Ve druhém sledovaném období nabývají výpady ze strany Tvorby proti lidoveckým týdeníkům na intenzitě. Ofenzivní (obviňující) strategie Tvorby je navíc podpořena také postojem Ministerstva informací.²⁰⁵ O této problematice (ač se jeví pro vztahy týdeníků jako podstatná) však není namístě pojednávat, neboť směřuje za rámec diskursivní analýzy.

²⁰⁵Jak naznačuje např. článek *Je u nás svoboda tisku?* in *Obzory*, roč. II, č. 35/1946, s. 551-552, či článek *Chceš-li psa bít...* in *Vývoj*, roč. II, č. 2/1947, s. 27, nebo také historiografická literatura viz např. Bystrov (2006).

Pokusíme se nyní ve zhuštěné podobě představit argumentaci Tvorby vůči mediálním postupům lidoveckých týdeníků: „*Postup Obzorů proti Sovětskému svazu je koordinován se všeobecným plánem evropské reakce. Protistátní plán je namířen k oslabení a v dalším průběhu k přerušení spojeneckých smluv Sovětského svazu se slovanskými státy. K tomu je potřeba zničit prestiž Sovětského svazu, která je výsledkem obrovského úspěchu Rudé armády a také velké pomoci, kterou Sovětský svaz poskytuje osvobozeným národům. (...) Proto je zahraniční politika Československa kritizována jako ‚pasivní‘. (...) Svými útoky chtějí Obzory zdiskreditovat politiku, která slouží míru, pokroku a spolupráci se všemi národy. (...) Týdeník Vývoj, mladší bratr Obzorů, jeho ‚lidové vydání‘, stojí stejně v službě této politiky.*“²⁰⁶

Ofenzivní charakter argumentace Tvorby velmi dobře vystihuje celkový diskursivní rámec budovaný komunistickými týdeníky. Především je důležité zmínit počáteční *unifikačně-diferenciační*²⁰⁷ spojení Obzorů s „plánem evropské reakce“. „Vyloučení“ Obzorů a snaha o diskreditaci jejich diskursivní strategie se děje právě prostřednictvím základního komunistického *legitimizačního* rámce pro rozdělení sil ve světě. Snaha o *vyloučení* lidoveckých týdeníků se tedy odehrává na pozadí *narativu* o „dobrých“ a „špatných“ silách, idejích, osobách atp., což vede až k nařčení z protistátní činnosti („protistátní plán je namířen“). Jinými slovy, komunisté své stanovisko *univerzalizují* s hlediskem celého národa, tzn., že svoji perspektivu prezentují jako zájem celé společnosti. Další výklad již směřuje k *racionalizaci* argumentační linie, když na jedné straně vyzdvihuje zásluhy SSSR a vzápětí dokazuje neoprávněnost lidoveckých stanovisek. Za pozornost stojí také přirovnání lidovecké mediální politiky k „útoku“. Tímto vyjádřením se komunisté snaží samy sebe (resp. SSSR) pasovat do role obránců před „útoky“ reakce a *racionalizovat* tak svůj postoj jako oprávněný.

Reakce na nařčení Tvorby můžeme nalézt jak v Obzorech, tak ve Vývoji. Apologetické reakce se nesou ve dvojím duchu – seriózním a humorném. Seriózní stanovisko se objevuje v Obzorech a svoji obranu staví na „objektivitě“ a „nezaujatosti“ tiskové politiky média: „*Přes podrážděný tón ‚tvorbistu‘ nedali se naši časopisy odradit od svého úkolu: podávat svým čtenářům objektivní obraz příznivých i nepříznivých názorů, které se také objevují v odpovědném tisku západním a východním. (...) Všechny takové články důsledně hájí československé politiky zahraniční, daný spojenectvím s SSSR, přimlouvajíce se zároveň za nejpřátelštější poměr k západním velmocem. Ani Tvorba, ba ani ministr informací by nemohl citovat jediného slova, které by je opravňovalo k tomu, že je plánem Obzorů v dalším průběhu pracovat k přerušení spojeneckého svazku s SSSR.*“²⁰⁸ Obzory tedy svoji protiargumentaci *racionalizují* na

²⁰⁶Svoboda psaní nebo svoboda lhaní in Tvorba, roč. XVI, č. 1/1947, s. 7.

²⁰⁷*Diferenciační* módus zde vystupuje v podobě *vyloučení jiných*, tzn. lidovecké týdeníky jsou zobrazeny jako „síly evropské reakce“, s čímž jde ruku v ruce módus *unifikace* lidoveckých týdeníků s „evropskou reakcí“. Módy *diferenciace* a *unifikace* vůbec nezídka při strukturaci ideologie v textech vystupují společně a záleží tedy na úhlu pohledu, jakým se výzkumník rozhodně daný jev interpretovat. *Unifikace* i *diferenciace* totiž mohou být za jistých okolností nahlíženy jako dvě strany téže mince.

²⁰⁸*Hrr na Obzory a Vývoj* in Obzory, roč. III, č. 3/1947, s. 35.

„objektivním“ přístupem k informacím a snahou podat čtenáři nezaujaté stanovisko. Současně se snaží *delegitimizovat* nařčení Tvorby poukázáním na skutečnost, že: „*těžké obvinění (...) je prokázáno nikoli tím, co skutečně Obzory a Vývoj napsaly, nýbrž tím, co v Londýně napsaly Times a Daily Telegraph, co v New Yorku vyjádřil Herald Tribune a co v Paříži otiskl Le Mond, zkrátka nejlivnější světové deníky.*“²⁰⁹ Zodpovědnost za otištění článků tak lidovecká redakce *přemísťuje* na původce článků a sama sebe „očisťuje“ poukazováním na roli „nestranného pozorovatele.“²¹⁰

Jiný přístup zvolili redaktori Vývoje, když se rozhodli vystoupit s humorně pojatou reakcí, která v důsledcích zesměšňuje samotné nařčení: „*Chceš-li psa bít, hůl si vždycky najdeš. A není hole dosti špatné, pokroucené a desetkrát zlomené, aby se znovu neužila proti tisku č. strany lidové. Má to své výhody, neboť strana tak špatně vybavená statky vezdejšími (...) nemá zbytečných peněz na propagaci a tak se o ní čas od času stará sám ministr informací a tisk mu sloužící. (...) Po nedávných vyjádřeních ministra informací na parlamentní půdě proti Obzorům a Vývoji, jehož jediným reálným výsledkem bylo pozoruhodné zvýšení nákladů obou listů, přispěchala nyní na pomoc komunistická Tvorba.*“²¹¹ Vývoj se neoprávněnost nařčení snaží disimulovat *metaforou* „o bití a holi, která je pokroucená a desetkrát zlomená“, čímž obrazně poukazuje na neoprávněnost komunistického postoje. V návaznosti pomocí *metonymie* (zvýšení nákladů prodeje) upozorňuje na neúčinnost komunistické strategie a jejich výtky, původně sloužící k delegitimizaci a oslabení pozice časopisů, proměňuje ve vítězství lidoveckých týdeníků.

5.3 Mediální obraz SSSR od odmítnutí účasti na Marshallově plánu po únor 1948

5.3.1 Vytváření důležitosti

Sémantická důležitost připisovaná SSSR ve třetím sledovaném období se od předchozích dvou analyzovaných časových intervalů výrazně neliší. Strukturace zvýznamňování a diskursivního rámcování je de facto totožná s předchozí mediální strategií týdeníků.

Abychom však alespoň částečně postihli jisté specifikum třetího sledovaného období, zaměříme se na dvojí míru obecnosti budování důležitosti. První souvisí s celkovou zastřešující mediální pozicí připisovanou konstrukci obrazu Sovětského svazu, druhá představuje „zvláštnost“ v podobě významné události dané periody, která vhodně ilustruje mediální poměr komunistů a lidovců k SSSR, resp. způsob vytváření důležitosti jemu připisovaný, což se

²⁰⁹tamtéž

²¹⁰Není samozřejmě cílem této práce hodnotit oprávněnost či neoprávněnost jednotlivých stanovisek. Faktem ovšem zůstává, že přetištěné či volně interpretované články ze západního tisku výrazným způsobem přispívají k celkovému mediálnímu obrazu SSSR v lidoveckých týdenících a dokreslují tudíž mediální politiku těchto periodik. Současně bychom tuto strategii (avšak bez nároku na faktickou oprávněnost) mohli považovat za způsob medializace jistého druhu informací, který by si jinak lidovecká periodika stěžii mohla dovolit (už kvůli specifickým politicko-mediálním okolnostem třetí republiky).

²¹¹*Chceš-li psa bít...* in Vývoj, roč. II, č. 2/1947, s. 27

(přízněji) může v jistých ohledech rovnat témuž. Rovněž je na místě zdůraznit, že mediální těžiště důležitosti spojované se Sovětským svazem spočívá (stejně jako v minulém období) na mezinárodně-politické tematice. Předpoklady pro zvýšený mediální zájem o vztahy USA a SSSR vhodně ilustruje následující věta z lidoveckého Vývoje: „*Dokud nebude odpověděno na otázku ‚Mír nebo válka‘, do té doby jiná otázka nemůže nás zajímat více.*“²¹²

Komunisty vytvářený *narativ* zvýznamňující obraz SSSR i nadále obsahuje následující stěžejní prvky: německé nebezpečí, mnichovskou zradu, osvoboditelské úsilí Sovětského svazu, motiv SSSR jako ochránce míru a slovanských národů a hrozbu sil reakce.²¹³ V „kondenzované“ podobě se většina z těchto motivů schází v následující citaci z týdeníku Tvorba²¹⁴ „*Skutečné ukončení druhé světové války je velkým vítězstvím SSSR a mohutné dílo poválečné rekonstrukce tohoto nejsilnějšího slovanského státu, dávají nám nejsilnější záruku proti nebezpečí třetí světové války. Nikdo jiný, než Rudá armáda, která prošla od Moskvy do Berlína (...), nezachránil všechny evropské národy, veškerou evropskou civilizaci před fašistickými pustošiteli. Tím podlejší jsou všechny pokusy podvratných živlů uspávat bdělost proti německému nebezpečí, za kterým stojí dnes nebezpečí ještě mocnější světová reakce.*“²¹⁵ Bez toho aniž by Tvorba opouštěla koncept důležitosti SSSR jako „světového předvoje pokroku“, sleduje i ve třetím časovém úseku strategii „jedinečné důležitosti“ Sovětského svazu pro budoucnost Československa, resp. slovanstva či pokroku jako takového, přičemž zásluhy na obecně prospěšných skutcích (vítězství ve válce, poválečná rekonstrukce, budování míru atp.) jsou připisovány exkluzivně právě SSSR („skutečné ukončení války bylo velkým vítězstvím SSSR, nikdo jiný než Rudá armáda nezachránil veškerou evropskou civilizaci“). *Narativní* schéma doplňuje neustávající konstrukce nepřítel – Německa či (obecněji) světové reakce, která se snaží německé nebezpečí marginalizovat, což v důsledku směřuje ke zvýznamnění Sovětského svazu jako jediného garanta Československa a slovanstva (coby *unifikovaného* celku) před reakcí a možnostmi obnovení německého nebezpečí.

²¹²*Nuže, občánku, a co teď?* in Vývoj, roč. III, č. 3/1948, s. 3. Je však třeba přiznat, že způsob vytváření důležitosti se odehrává na pozadí ideologické afiliace (komunisté) či distance (lidovci) k SSSR. Je třeba znovu připomenout, že konceptualizace dvojího obrazu SSSR se vzájemně prolínají, ovlivňují a do jisté míry tudíž tvoří mediálně poměrně konzistentní celek, zejména v případě komunistických týdeníků. I když je tedy připisovaná důležitost na základě zostřené mezinárodní situace zobrazována zejména prostřednictvím mezinárodně-politických významů, nelze současně opomíjet způsob názorové *blízkosti* či *vzdálenosti*, která se vztahuje k obraz sovětského režimu (viz kap. 5.1) a tudíž podkresluje významy důležitosti asociované se Sovětským svazem (byť mnohdy implicitně).

²¹³Pro bližší seznámení s těmito body odkazujeme čtenáře k předchozím kapitolám (5.1 a 5.2), kde o nich pojednávají zejména oddíly Vytváření vztahů a Vytváření identit.

²¹⁴Pro následující období jsme již z analýzy byli nuceni vyjmout komunistický týdeník Nedělní noviny, neboť v březnu 1947 se periodikum přejmenovává na *Haló nedělní noviny* a stává se z něj platforma bez politického obsahu. Jelikož jsme však předchozí analýzou zjistili, že mediální obraz je v analyzovaných týdenících politických stran vzácně jednotný, nemáme důvod se domnívat, že by se Nedělní noviny (kdyby hypoteticky pokračovaly v původním zaměření) měly důvod od budovaného komunistického diskursu odklánět.

²¹⁵*Velký obrat v slovanské politice* in Tvorba, roč. XVI, č. 45/1947, s. 871.

Na rozdíl od komunistických revue, které se pohybují v oblasti „konfliktualistické mediální strategie“²¹⁶, stavějí lidovecké týdeníky sémantickou důležitost Sovětského svazu na způsobu mediální prezentace, kterou bychom mohli nazvat „konsenzuální mediální politikou.“ Jinými slovy, dle jejich vyjádření, bojují proti „ideologii nenávisti.“²¹⁷ Tato strategie, aniž by snižovala rovnoprávné československo-sovětské spojení, staví v jistých otázkách důležitost Sovětského svazu na úroveň západních velmocí, v jiných (zejména v poměru k Československu) přiznává jistá specifika: „*Štvát dnes proti komukoli, šířit nenávist proti Západu nebo proti Východu, proti národům nebo státům, které společným úsilím vybojovaly mír a svobodu Evropě a také nám – nebylo-li by takové štvání opravdovým zločinem? Už proto nemůžeme chovat zášti k Sovětskému svazu. (...) Vždyť národy Sovětského svazu velkými obětmi vykoupily i naši svobodu, vždyť je tu celá velká tradice styků s Východem.*“²¹⁸ Důležitost připisovaná lidovci SSSR je tedy ve vztahu k ČSR stále tatáž - vděčnost za osvobození, tradiční styky s Východem etc., ovšem již bez zvýznamňování slovanské vzájemnosti.²¹⁹ Na druhé straně snaha o konsensus (unifikaci) velkých mezinárodních aktérů zdůrazňováním společných a nedělitelných zásluh nenechává čtenáře na pochybách, že komunisty vytvářený obraz jedinečnosti SSSR např. v otázce o zachování míru, pokroku atd., je lidovcům cizí („šířit nenávist proti státům, které společným úsilím vybojovaly mír, nebylo-li by to opravdovým zločinem?“). Pozitivně konotovaná důležitost připisovaná Sovětskému svazu v lidoveckých týdenících je nezpochybnitelná, avšak současně odlišná od „konfliktualistické“ a exkluzivitu Sovětského svazu podtrhující strategie komunistů.

Konkrétní aspekt vytváření důležitosti Sovětského svazu představuje československo-sovětská smlouva o výměně zboží, která byla mezi oběma zeměmi dohodnuta jako „kompenzace“ za odmítnutí československé účasti na Marshallově plánu. Zatímco Tvorba využívá tohoto aktu ke zvýznamňování důležitosti SSSR, jakožto země, která tak pro ČSR činí z „dobré vůle“ (takřka nezištně), lidovecké týdeníky událost interpretují jako standardní obchodní smlouvu. Tvorba píše: „*Československé hospodářství potřebuje suroviny, potřebuje poživatiny a potřebuje konečně krmiva, aby tím byla zajištěna výroba a výživa lidu. Jestliže tedy od SSSR dostaneme potraviny, krmivo a suroviny, máme splněny všechny předpoklady pro práci a zaměstnanost a v důsledku toho i pro zvýšení životní úrovně. (...) Smlouva se SSSR se tedy vyznačuje tím, že SSSR je ochoten dodávat ty články, na nichž máme mimořádný zájem. (...) SSSR je ochotný zadat našemu průmyslu objednávky na pět let dopředu. Tento fakt má*

²¹⁶Tzn., zdůrazňují rozdělení světa, legitimizují vytváření bloků, zejména pak východní sféry pod praporem pokroku, slovanství a vedoucí úlohy SSSR.

²¹⁷Metaforický výraz de facto slouží k delegitimizaci komunistického „konfliktualistického“ diskursu. Podrobněji viz Vytváření názorů. *O ideologii nenávisti* in Vývoj, roč. II, č. 44/1947, s. 997.

²¹⁸tamtéž

²¹⁹Strategii slovanské vzájemnosti lidovci začali aplikovat tím méně, čím více ji zdůrazňovaly komunistické týdeníky. Na konci celého sledovaného období v lednu 1948 navíc *Obzory* přicházejí i s článkem, jenž z části nabourává až dosud nezpochybnované zásluhy SSSR za osvobození. Podrobněji viz Vytváření vztahů.

*pro rekonstrukci Československa nedozírný význam. (...) Musíme vidět československé a sovětské ujednání nejen z hlediska československého, totiž že nám zajistí v určitém hospodářském úseku plnou zaměstnanost, že nám zajistí surovin a potravin, ale musíme promítnout toto uznání do celoevropského významu a vidět myšlenku, která se z těchto dohod tak zjevně manifestuje.*²²⁰

Především je třeba poukázat na opakující se formulaci o „ochotě SSSR dodávat“ a „ochotě SSSR zadávat objednávky“. Tvorba tímto způsobem pasuje Sovětský svaz do pozice státu, který Československu svoji „ochotou“ de facto pomáhá. ČSR vystupuje v roli „druhotného“ partnera, neboť článek vytváří dojem, že právě Sovětský svaz je země, která zásadně přispívá k rekonstrukci Československa („tento fakt má pro rekonstrukci Československa nedozírný význam“). Důležitost ČSR je v celé transakci podstatně umněšena, právě v důsledku několika úrovněového zvýznamňování důležitosti Sovětského svazu („SSSR je ochoten dodávat ty články, na kterých máme mimořádný zájem, tento fakt má pro ČSR nedozírný význam, ujednání nám zajistí plnou zaměstnanost“ atp.). Tvorba tedy ve svém pojetí zvýznamňuje roli SSSR na úkor československého postavení, neboť nastalou mezinárodní úmluvu interpretuje jako „ochotu SSSR (...) zvýšit životní úroveň v ČSR.“ Aspekty výhod vyplývající ze smlouvy pro SSSR v člancích Tvorby nefigurují.

V týdenících lidovců naopak nalézáme zřetelné úsilí o zhodnocení úmluvy jako reciproční výměny, jež má význam pro obě země: „*Vidíme, že my požadujeme od SSSR obilí, které potřebujeme a on žádá zato od nás zase železo, ocel a železné roury, které bychom sami sice také potřebovali, ale které dáme za obilí proto, že důležitost obého zboží se vyrovnává. Doufejme proto, že tento obchod uspokojí obě strany.*“²²¹ Lidovci sice nesnižují důležitost sovětské dodávky („požadujeme obilí, které potřebujeme“), zároveň však akcentují také roli Československa v celé transakci („důležitost obého zboží se vyrovnává“). Opět se tudíž dostáváme ke konceptu „rovnocenného partnerství“, které lze v tuto chvíli považovat za jeden ze základních stavebně-mediálních kamenů, na němž lidovci budují obraz Sovětského svazu, vč. jeho důležitosti.

5.3.2 Vytváření vztahů

Vztahy ČSR a SSSR

Ve třetím analyzovaném intervalu všechny týdeníky sledují při vytváření vztahů především širší mezinárodní kontext utváření mocenských bloků. Zobrazování binárního poměru mezi ČSR a SSSR, které se vyskytovalo zejména v prvním analyzovaném období, ustupuje do pozadí. Nahrazuje jej snaha o postihnutí ustavování hegemónních sfér, při níž se výlučně

²²⁰ *Moskenské porady a rekonstrukce Evropy* in Tvorba, roč. XVI, č. 30/1947, s. 563.

²²¹ *O těch dodávkách ze SSSR* in Obzory, roč. III, č. 52/1947, s. 371.

československo-sovětský poměr vytrácí ze zřetele a na jeho místo nastupuje mediální afiliace či distance k politice ustavování mocenských celků. Přítomnost dříve budovaných československo-sovětských vztahů (vč. narativů) je nicméně stále v koncepcích týdeníků přítomna v obdobné podobě, častokrát ovšem implicitně či jako marginální součást jiné mediální látky. Tuto skutečnost bychom patrně mohli připsat na vrub dvěma faktorům – stále vyhocenější mezinárodní situaci, která strukturuje mediální agendu týdeníků a jisté „sémantické nasycenosti“ obrazu československo-sovětských vztahů, jež je výsledkem předchozí legitimizační strategie týdeníků, v důsledku čehož již tento obraz nepotřebují zdůrazňovat (či přímo budovat).

Jedinou podstatnější mediální „kauzu“ zobrazující konstrukci československo-sovětských vztahů, představoval v daném období (vedle již zmíněných sovětských dodávek) tzv. spor o interpretaci osvobození Prahy.²²² I v tomto případě se však konstrukce československo-sovětských vztahů odehrává jako součást a „doplňek“ celkové mediální koncepce širších zahraničně-politických vztahů. Tvorba, která důsledně trvá na kontinuitě již dříve *narativně* vytvářených souvislostí, prohlašuje: *„Byl to znamenitý pochodový manévr směrem ke Praze. Stalinovi vojáci překonali všechny tyto překážky statečně a dovedně. A jak by také nespěchali, jestliže povstání v Praze tonulo v krvi. (...) Vzbouřenci vydrželi a sovětská vojska se vrhla jako sněhová lavina na hitlerovce a osvobodila Prahu.“*²²³ Jak je patrné, Tvorba jednoznačně lpí na *narativu* nezpochybnitelných zásluh SSSR na osvobození hlavního města. Její verze důsledně odmítá nařčení Rudé armády z nečinnosti, naopak vytváří obraz sovětských vojsk jako nezpochybnitelných a hlavních osvoboditelů Prahy („sovětská se vrhla na hitlerovce a osvobodila Prahu“). Integrovanou mediální strategii komunistického pojetí osvobození hlavního města Československa vytváří však i způsob „konfliktualistického nahlížení“ událostí tzn., že společně s vysoce pozitivním narativem o SSSR utváří Tvorba rovněž negativní obraz události v poměru k západním státům (zejména k USA). Článek pokračuje: *„Kdo mohl otálet s pomocí, máje možnost ji poskytnout? Běda, vychází najevo, že byli i takoví. Kde byla tehdy americká vojska? Je přesně známo, že americká vojska byla tehdy nedaleko. Proč šest amerických divísi stojí asi 100 km od města, ve kterém vypuklo ozbrojené povstání proti nepříteli, a proč tyto divise nepodnikají nic, aby pomohli vzbouřencům. Je těžko pochopit, čím se tento postup liší od nadřování nepříteli, od úmyslného krveprolévání. (...) Velmi dobře víme, kdo měl dovolit americkým pěšákům, aby pomohli Praze. Jsou to tytéž kruhy, které po mnoho měsíců za sebou mohly lhovějně přiblížit, jak hitlerovci rdousili Evropu.“*²²⁴

²²²Z vyjádření Tvorby je patrné, že otázku otevřel list Dnešek. Spor o interpretaci se však záhy rozšířil do komunistických a také lidoveckých periodik.

²²³*Kdo osvobodil Prahu* in Tvorba, roč. XVIII, 1948, s. 45-46.

²²⁴tamtéž

Podstatný bod ve vyjádření Tvorby představuje připisování zodpovědnosti za neposkytnutí pomoci pražskému povstání americké straně. Z pohledu dnes rozšířené historické interpretace se jedná o *přemístění* odpovědnosti za nečinnost amerických vojsk k tíži jedné strany. Zodpovědnost za (úmyslnou) nečinnost je navíc *metaforicky* přirovnávána k „nepřátelskému aktu“, který v důsledku poškodil československé občany („čím se tento postup liší od nadržování nepříteli, od úmyslného krveprolévání“). Komunisty vytvářená narace v souvislosti s obrazem osvobození Prahy tedy bezvýjimečně zapadá do „konfliktualistické mediální strategie“, která *legitimizuje* utváření dvou antagonistických bloků a Československo otevřeně *unifikuje* s jedním z nich.

Z lidoveckých týdeníků se tématem osvobození Prahy zabývaly Obzory, které v duchu „objektivního“ přístupu nastolují z nedostatků informací spíše otázky, a vyhýbají se kategorickým soudům: „*Není na nás, abychom rozsuzovali, zda obvinění, že Američané, kteří u Rokycan překročili původně vymezenou demarkační čaru, ji také mohli překročit až do Prahy. Na toto tvrzení bude snad odpovězeno s americké strany. (...) Rovněž vyslovujeme naději, že bude při této příležitosti vysvětleno, proč se nemohli nad Prahou objevit v rozhodujících bojích čs. letci, kteří byli na anglických letištích připraveni k odletu? A snad také při této příležitosti bude vysvětleno, proč při slovenském povstání v roce 1944 směla americká letadla dovážet v podstatě jen sanitní materiál, ačkoli na amerických základnách v Bari k tomuto účelu byl soustředěn značný materiál?*“²²⁵

Ač článek obsahuje spíše věty tázací a tudíž se záměrně vyhýbá nepodloženým soudům, nastoluje přesto poměrně závažné otázky, z nichž srozumitelně vyplývají skutečnosti, jež by v důsledku mohly zpochybnit dominantní „osvobozovací narativ“, až dosud nezpochybnovaný ani jedním z týdeníků.²²⁶ Ze způsobu formulace otázek vyplývá pochybnost, která zodpovědnost za zmíněné skutečnosti připisuje spíše sovětské straně („proč se neobjevili nad Prahou čs. letci, kteří byli připraveni k odletu?; proč americká letadla směla dovážet jen sanitní materiál, když byl k tomuto účelu na Bari soustředěn značný materiál?“). USA a Británie jsou znázorněny jako „platformy“ připravené k akci, avšak ve vyjádřeních Obzorů figuruje rovněž jakási skrytá, nepojmenovaná síla, která těmto připraveným akcím zabránila (proč se tak nestalo, když byli připraveni?). Z kontextu vyjádření lze poté poměrně jednoznačně určit, že touto „nepojmenovanou silou“ je právě Sovětský svaz. Nutno podotknout, že dané zpochybnění se objevuje koncem ledna 1948, tj. až na samém konci analyzovaného období. Jeho výpovědní hodnota však naznačuje, jakými dalšími cestami by se mohla vydat diskursivní orientace lidoveckých týdeníků, kdyby nedošlo k únorovému převratu.

²²⁵Proč Američané neosvobodili Prahu? in Obzory, roč. VI, č. 3/1948, s. 35.

²²⁶Jak již bylo řečeno „osvoboditelský narativ“ adorující SSSR se v hojně míře vyskytoval zejména v komunistických týdenících. V lidoveckých periodikách jeho intenzita po prvním analyzovaném období klesá, avšak až dosud k významnějšímu zpochybnění tohoto narativu nedošlo.

Oproti předchozím dvěma obdobím (a zejména prvnímu z nich) dochází v lidoveckých týdenících ke stále zřetelnějšímu ústupu emocionálně saturovaných narací. Již se nesetkáváme s obraty jako „vřelost československo-sovětského přátelství.“ Klesá emocionální dynamika obsažená v textech a na její místo nastupuje poměrně odměřený, avšak stále kladný (spojenecký) poměr k SSSR. I když tedy lidovci konstruují a zvýznamňují československé spojení se Sovětským svazem, činí tak na základě střídmych vyjádření.²²⁷ Tento fakt konvenuje tezi N. Fairclougha (2010), který zdůrazňuje, že stejně tak potřebné jako zkoumat významovou a explicitně obsaženou stránku textu, je i potřeba zaměřit se na to, co v textech absentuje. V případě lidoveckých týdeníků je tedy třeba jejich diskursivní posun v oblasti konstrukce československo-sovětských vztahů vnímat zejména v perspektivě stále zřejmější absence diskursivní emocionality, jež by saturovala jimi vytvářené narace.

Vztahy SSSR, USA a VB

Dominantním tématem třetího sledovaného období se stávají širší mezinárodně-politické vztahy, konkrétně nyní již zcela zřejmá a nikým nezpochybňovaná skutečnost ustavení dvou mocenských bloků. Mediální agendu orientovanou tímto směrem týdeníky strukturují kolem výrazných událostí – Marshallova plánu a ustavení Informbyra komunistických stran.

Tvorba věrna komunistické koncepci rozdělení světa na „reakční“ a „pokrokový“ i nadále tímto prizmatem interpretuje vývoj mezinárodních událostí: „*Marshallův plán není ničím jiným, než pokračování tzv. v. Trumanovy doktríny.*²²⁸ *Tato protislovanská doktrína americké nadvlády nad světem, opírá se hospodářsky o strach Spojených států před krizí. (...) Za těmito plány skrývá se však něco ještě nebezpečnějšího. Dnes je již stále jasněji zřejmo, že Marshallův plán je vlastně plánem rekonstrukce Německa. Jinými slovy Marshallův plán znamená obnovu německého průmyslového potenciálu pod americkým dohledem.*“²²⁹ Patrně nejvýrazněji z výňatku vystupuje spojení „americká nadvláda nad světem“, která společně s „protislovanskými úmysly“ vytváří z Marshallova plánu cizorodý, vůči slovanským státům (vč. Československa) opresivní projekt, jenž zároveň vytváří předpoklady pro reálné nebezpečí ze strany Německa. Tvorba v tomto případě využívá dobově vytvářených resentmentů (zejména strachu z obnovy německého válečného potenciálu), aby *delegitimizovala* celkovou koncepci Marshallova plánu zejména prostřednictvím *disimulačního přemístění* sémantického potenciálu výrazu „rekonstrukce“ za obrat „nadvláda nad světem“. Ze snahy o pozitivně konotované

²²⁷Viz např. pojednání o československo-sovětské obchodní smlouvě.

²²⁸Trumanovo doktrína řešila především hospodářsko-politickou otázku Řecka a Turecka. Řecká vláda totiž požádala Spojené státy o finanční a hospodářskou pomoc. V souvislosti s Trumanovou doktrínou se často mluví o koncepci *zadržování komunismu*.

²²⁹*Hospodářská spolupráce slovanských národů o Marshallův plán* in Tvorba, roč. XVI, č. 33/1947, s. 639-640.

poskytnutí hospodářské pomoci se tudíž stává negativně orientovaný obraz americké touhy po ovládnutí světa.

V jiném článku Tvorby se poté plně projevuje snaha zasadit do celého procesu okolo Marshallova plánu také Sovětský svaz: „*Je to plán, který obrožuje mír a bezpečnost celého světa. Je to plán, jehož uskutečnění by podrobilo sta a sta milionů lidí vůli šedesáti amerických rodin. Je to plán odsouzený k nezdaru, ale proto ne méně nebezpečný. Hlavní jeho překážkou je mírová politika Sovětského svazu, pro niž roste pochopení stále na celém světě. Jak by tomu také mohlo být, když lid vidí, že za heslem boje proti Sovětskému svazu se skrývají stoupající zisky monopolů a snižující se životní úroveň.*“²³⁰ Na pozadí výroku rozeznáváme „konfliktualistickou“ koncepci o rozdělení světa. Pokrokovou cestu představuje „mírová politika“ SSSR, za reakční lze označit americké „monopoly“, které svým plánem bojují proti (pokrokovým silám) Sovětského svazu, čímž ohrožují mír a bezpečnost celého světa. Narativ se však tentokrát snaží omezit síly „reakce“ na poměrně malou část západní společnosti (šedesát amerických rodin, monopoly) a zdůraznit, že za mírovou politikou Sovětského svazu stojí většina světa („mírová politika, pro niž roste pochopení stále na celém světě“). V tomto případě se tedy jedná o snahu diskursivně *fragmentovat* (vyloučit) poměrně malou, avšak vlivnou skupinu, která, aby si zajistila větší vliv, brání celosvětovému pokroku.²³¹

Za pomyslné dovršení procesu ustavování bloků můžeme, alespoň po diskursivní stránce, považovat mediální reflexi ustavení Informbyra komunistických stran. V této fázi analýzy již nepřekvapí, že Tvorba událost interpretuje „konfliktualistickým“ prizmatem: „*Společné prohlášení komunistických stran mluví jasnou řečí. Jeho podstatou je zjištění, že tábor spojenců ve válce proti Německu a Japonsku se rozdvajl a vnikly dva tábory – jeden imperialistický a protidemokratický, druhý demokratický a protimperialistický. V čele jednoho tábora je americký imperialismus a v druhém je Sovětský svaz, země lidové demokracie, síly demokratického a pokrokového hnutí na celém světě. Příčiny tohoto rozdělení nejsou posledního data. (...) Zatím co Sovětský svaz vedl válku, aby byl zničen fašismus a za znovunastolení a upevnění demokratické vlády, Spojené státy a Anglie válčily, aby se zbavily konkurentů na světových trzích a zajistily si vedoucí postavení ve světě.*“²³² V úryvku přítomný *diferenční* módus významově rozděluje síly (či tábory) ve světě na „dobré“ (demokratické, protimperialistické) a „špatné“ (imperialistické a protidemokratické) využívá *narativní* strukturu podání. Sovětský svaz je povýšen do čela dobrého (pokrokového, demokratického) tábora, zatímco Spojené státy stojí v čele tábora „těch špatných.“ Podstatný *legitimizační* aspekt rozdělení sil ve světě představují přívlastky používané v souvislosti s jednotlivými tábory. Vzájemně se intenzifikující konotativní význam slov „demokratický“ a

²³⁰Marshallův plán na světovou nadvládu in Tvorba, roč. XVI, č. 39/1947, s. 750.

²³¹Úryvek jen potvrzuje již v minulém období identifikovanou nekonzistentně definovanou hranici mezi „reakčními“ a „pokrokovými“ silami. Právě tato sémantická „volatilita“ umožňuje komunistům pracovat s těmito výrazy účelově v závislosti na kontextu.

²³²Nová etapa světového vývoje in Tvorba, roč. XVI, č. 41/1947, s. 789.

„protiimperialistický“ (a vice versa) vytváří předpoklad pro ustavení kategorických sémantických antagonistů. Celou *diferenční* vazbu poté dále legitimizují dějové narace: „Sovětský svaz vedl válku za upevnění demokracie; USA a Anglie válčily, aby se zbavily konkurentů na trzích.“ Zatímco SSSR vedl válku s „ušlechtilými úmysly“ osvobodit státy a upevnit demokracii, západní státy válčily pro upevnění vlastní pozice ve světě, tzn. pro „sobecké zájmy.“ Ve srovnání s prvním analyzovaným obdobím máme tedy možnost sledovat proměnu struktury vytváření souvislostí. Bývalí spojenci již nejsou zobrazeni jako „společně bojující těleso“, ale jako země s protichůdnými (válečnými i poválečnými) úmysly.

Lidovecké týdeníky přistupují k ustavování bloků na pozadí Marshallova plánu opět prizmatem „neutrálního“ komentátora: „*Stojí dnes proti sobě ideologicky dva světy: svět individualistický a svět kolektivistický. Svět individualistický potřebuje pro uplatnění svých zásad svobodné podnikání a zásadu co největší mezinárodní soutěže. Svět kolektivistický tyto zásady popírá a je proti nim. Ač chtějí či nechťejí, ocitají se malé státy ve sférách světových velmocí, které při tom na prvním místě sledují vlastní zájmy.*“²³³ V porovnání s komunistickým hlediskem se lidovecké pojetí vyznačuje na první pohled vyšší mírou sémantické „neutrality“, neboť pro bloky užívá termínů, které explicitně nekonotují negativní či pozitivní významy. Při bližším pohledu však struktura textu vytváří předpoklady pro pozitivní hodnocení individualistického světa, neboť jej v další větě spojuje se „svobodou podnikání.“ Musíme nicméně připustit, že z hlediska dobového (zejména komunistického) diskursu by „svoboda podnikání“ byla považována spíše za označení pejorativní a tudíž delegitimizující. V kontextu lidoveckého diskursu, který upřednostňuje individualismus před kolektivismem, se však jedná o sémantický strípek, který může přispívat k vytváření pozitivního (legitimizačního) postoje k západním způsobům. Nicméně je třeba znovu upozornit na skutečnost, že rozdělení světa lidovci *delegitimizují* soustavným opakováním, že tím, kdo nese na stávajícím stavu podíl, jsou obě velmoci – stejně tak SSSR, jako USA: „*Kde je pravda a kdo má pravdu? Vždyť při dnešní nepřátelství Sovětský svaz obviňuje Ameriku právě z toho, z čeho je Amerikou sám viněn, a naopak Amerika viní Sovětský svaz přesně z těch dobovacích choutek, které jsou základním kamenem obvinění proti Americe.*“²³⁴ Způsobem vyjadřování dávají lidovecké týdeníky zřetelně najevo své distanční stanovisko k jednání obou velmocí. Role „arbitra“ lidovcům sice umožňuje sémantický odstup jak od sovětské, tak od americké strany, avšak současně jim zabraňuje ve výraznější kritice obou stran.

Pro ilustraci se podívejme, jakým způsobem pojednávají o Marshallově plánu: „*A nyní co předpokládá Marshallův plán? Především velkou úvěrovou pomoc v částce 17,6 miliard dolarů 16, na něm zúčastněných států, která by jim pomohla překonat poválečné obtíže, podpořila poválečnou produkci, zvýšila životní míru a zároveň i jejich vyšší kupní sílu, aby se pro USA v budoucnu staly konsumenty amerického*

²³³Kolem Marshallova plánu in *Obzory*, roč. IV, č. 7/1948, s. 109.

²³⁴*Nuže, občánku, a co teď?* in *Vývoj*, roč. III, č. 3/1948, s. 3.

zboží.“²³⁵ Významový rozdíl od komunistického podání („plán ohrožující mír a bezpečnost světa“) je patrný na první pohled. Konstruovaná *dějová* linka obsahuje výčet pozitivních (*legitimizačních*) aspektů, které má plán státům přinést („překonati obtíže, podpořit produkci, zvýšit kupní sílu“). Výčet obsahuje i určité „zjistné“ aspekty – tj. výhody pro Spojené státy („aby se v budoucnu staly konsumenty amerického zboží“), což ukazuje, že i lidovci si uvědomují politický dosah celého projektu. Ať jde o USA nebo SSSR snaží se lidovecké týdeníky „dekonstruovat“ pojetí aktérů jako „nezištných entit“ (v souvislosti se Sovětským svazem viz výše odd. Vytváření důležitosti, pojednání o ČSR-SSSR smlouvě).

Ustavení Informbyra lidovecké týdeníky interpretují (shodně s Tvorbou) jako definitivní ustavení dvou nepřátelských bloku. Na rozdíl od komunistického pojetí však tuto skutečnost ukazují jako kontextovou diskontinuitu, která definitivně rozbila dřívější spojenecké vazby a redefinovala vnějšího nepřítele: „*Devět komunistických stran, které vydaly společný manifest, se zasloužilo o nové prohloubení rozporů mezi Východem a Západem. Především přesně definovalo nepřítele. Už jím není Německo, ani německá expanse, ale jsou jimi západní imperialisté s USA a Anglií v čele. Jinými slovy, rozbíjejí tu komunistické strany spojení 21 národů z dob války; spojení, které rozdrtilo nacismus a fašismus. Sovětský delegát Vyšinský a americký delegát Marshall svými projevy dali pečeť tomuto rozbití. Lze očekávat odpověď Spojených států v dohledné době, neboť takový je zákon velmocenské hry na půjčku a oplátku.*“²³⁶ Významným aspekt vystupující z citace, představuje označení komunistických stran za „rozbíječe“ spojeneckých struktur. *Diferenční* potenciál akce je tedy v tomto konkrétním případě připisován primárně komunistickým stranám (vč. té sovětské). V úryvku nicméně vystupují i postřehy, které proces ukotvují v širší perspektivě akce a reakce („komunistické strany prohloubily rozpory mezi Východem a Západem; lze očekávat odpověď USA, neboť takový je zákon velmocenské hry“). Ustavení Informbyra tudíž není vykládáno jako podnik vzniklý sám o sobě, nýbrž jako článek v celém řetězu událostí. Dle lidoveckého pojetí článek podstatný, neboť definitivně potvrdil erozi dřívějších spojeneckých vazeb. Ve srovnání s pojetím Tvorby, která, aby *racionalizovala* postup komunistických stran, posunuje kontext *diferenčních* souvislostí mezi mocnostmi až do dob války, se lidovci snaží událost *iracionalizovat* prostřednictvím diskontinuity spojeneckých vazeb, které se v minulosti ukázaly prospěšné („...spojení, které rozdrtilo fašismus“). Jinými slovy je v lidoveckých týdenících stále patrná snaha připomínat dřívější funkční *unifikaci* velkých spojenců a naopak delegitimizovat sled aktuálních událostí.

²³⁵ *Kolem Marshallova plánu* in Obzory, roč. IV, č. 7/1948, s. 109.

²³⁶ *Zase o krok* in Vývoj, roč. II., č. 42/1947, s. 948.

5.3.3 Vytváření identit

Pojednání o identitě Sovětského svazu a charakteristikách jeho socialistického zřízení, aniž bychom opakovali již uvedené, se ve třetím sledovaném období jeví jako obtížný úkol. Jeho příčinnou jsou především dva faktory. Faktická absence (či výrazný nedostatek) článků pojednávajících o vnitřních poměrech SSSR, pramenící z upřednostňování mezinárodně-politické tematiky napříč týdeníky a rovněž diskursivní sémantická stabilita dané tematiky. Pomineme-li totiž identitu SSSR, jež vystupuje jako součást mezinárodně-politických vztahů a která Sovětský svaz prezentuje jako „pravého a jediného mírotvůrce“ v případě komunistických týdeníků a „mocenského hráče upřednostňujícího vlastní zájmy“ v lidoveckých týdenících, nenabízí články ve třetím analyzovaném období z významového hlediska prakticky nic nového.

Z těchto dvou důvodů nebudeme moci čtenáři v následujících odstavcích nabídnout nové poznatky a uchýlíme se převážně ke stručnému zopakování již zmíněného. Identita SSSR vytvářená Tvorbou zvyznamňuje i ve třetí sledované periodě pozitivně konotovanou světovou jedinečnost Sovětského svazu jak v mezinárodní oblasti, tak ve sféře jeho vnitřních společenských struktur: *„V čem je síla demokratického a protimperialistického tábora? Především v Sovětském svazu. Sovětský svaz se těší důvěře mnoha národů, kterým přinesl osvobození. Vidí v něm nejpokrokovější zemi světa, důsledného bojovníka za svobodu a nezávislost všech národů, bojovníka za skutečný demokratický mír. Sovětský svaz vyšel z války nikoli oslaben, jak o to usilovala mezinárodní reakce, ale stal se mnohem silnějším. Silnějším zvláště proto, že se potvrdila pevnost sovětského socialistického systému.“*²³⁷ Komunistické hledisko o „nejpokrokovější“ zemi světa spojené s narativem o světové reakci, je nám již dobře známé a netřeba jej znovu obsírně vysvětlovat. Můžeme v něm pozorovat působení několika módů - *diferenčního* (pokrokový SSSR vs. síly reakce) a *narativně-univerzalizačního*, jenž Sovětský svaz znázorňuje jako „bojovníka za mír, demokracii a pokrok“ a tuto argumentační linii poté spojuje s názory „národů, kterým (SSSR) přinesl osvobození.“ Své pojetí SSSR tudíž komunisté *univerzalizují* s míněním celých národů a v důsledku tak legitimizují vlastní hledisko za současné delegitimizace hlediska opozičního, které se z logiky jejich argumentace jeví jako protinárodní (viz odd. Identifikace diskursivních modelů v předešlé kapitole, ot. 3.3).

Podstatnou součástí umožňující Tvorbě konstruovat tímto způsobem obraz SSSR, je zmíněná „pevnost sovětského socialistického systému.“ Vitalitu, či pokrokovost sovětského socialismu Tvorba vytváří za pomoci stále se opakujících ideálně-typických konstrukcí, které poukazují na vysokou míru národní svobody, pokrokovosti, hospodářské vyspělosti atp.: *„Stalinova Ústava stráží svrchovanost všech svazových republik a ponechává jim svobodné a neomezené právo na vystoupení ze svazu SSR. Doposud však ani jedna z republik neprojevila přání a nepoložila otázku vystoupení ze*

²³⁷ *Nová etapa světového vývoje* in Tvorba, roč. XVI, č. 41/1947, s. 789.

*Sovětského svazu. To nepřekvapí. Sovětské socialistické uspořádání vylučuje možnost jakékoli hospodářské konkurence, jakékoli vykořisťování jedné společenské třídy druhými. A tak je v Sovětském svazu zneškodněn hlavní zdroj živící jak nacionální soupeření, tak i nacionální a třídní zášť. (...) Jen díky přátelské spolupráci dosáhla každá ze sovětských republik tak vysoké úrovně hospodářského a kulturního vývoje.*²³⁸ Opět se zde jedná o nám známou variaci na téma vnitřních sovětských pořádků. Pojetí SSSR jako demokratické, svobodné, národnostně rovnoprávné, hospodářsky a kulturně vyspělé země, *Tvorba racionalizuje* na základě článků sovětské ústavy, tj. argumentuje na principu ideálně-typickém. Tento způsob vztahování se k vnitřní realitě sovětského systému poté komunistickému týdeníku umožňuje poměrně snadno budovat již identifikovaný model *sovětské příkladnosti*.

V souvislosti s výše zmíněným principem zneškodnění „nacionálního soupeření a třídní zášti“ v Sovětském svazu, buduje *Tvorba* také charakterové rysy Sověta – nového člověka: *„Lidé v Sovětském svazu, to jsme viděli všude, hledí na práci s uvědoměním a dovedou se čistě a spontánně radovat. Poněvadž množství a jakost práce je základem jejich kolektivního i osobního blahobytu, vědí sovětská lidé, že mají štěstí ve své moci a nezávidějí si. Ubohé vzájemné podrážčení si nobou nemá v sovětské společnosti živné půdy. A všechen směšný démonismus, na němž si lidé starého světa zakládají, prestižnictví, zlá mstivost, krutost, revnivost a potřeba ponižovati bližního, tyto odpadkové mentální potřeby determinované kapitalismem, vymizeli ze života sovětských občanů. A zdá se nám, že jsme pochopili, co je to nový člověk.*²³⁹ Ukázka poměrně otevřeně ukotvuje charakter sovětského lidu v souvislostech socialistického režimního kontextu. Narativ, jehož popisná váha je navíc podpořena autentickým svědectvím „z první ruky“ („to jsme viděli v SSSR všude“), vytváří souvislost mezi osobnostními nešvary kapitalismem determinovaného charakteru lidí tzv. starého světa a laskavostí tzv. nového člověka, jemuž dal vzniknout sovětský socialismus. Nabízí se tedy podobná paralela, jakou jsme identifikovali již v minulém období - „nejpokrokovější společnost“ vychovává také „nejpokrokovější typ člověka.“ Obě kategorie poté ve vzájemné provázanosti upevňují (legitimizují) komunisty budovaný obraz sovětské „nadržanosti.“

Analýza konstrukce obrazu sovětského socialismu v lidoveckých týdenících se pro třetí analyzovaný interval jeví jako obtížná a to zejména z důvodu absence mediálního materiálu, jenž by se této problematice dotýkal. Jestliže se takový text objeví, významem se neliší od již dříve zjištěných stanovisek. Jako příklad uvedme následující citaci: *„I když odolnost lidu, pevnost režimu a obětavost sovětského člověka (...) byla jistě očividným svědectvím zakotvenosti sovětských socialistických myšlenek, přece jen, tato ukázka moci a síly přes všechnu svou přesvědčivost je méně směrodatná, než ono prosté zjištění, že Leninova revoluce byla především ruská a že logicky vyrostla z daných hospodářských a duchovních podmínek ruských. (...) Jako nelze přenášet celkovou stavbu sovětské revoluce a celkovou stavbu sovětského prostředí do*

²³⁸ *Říjnová revoluce a národy Ruska* in *Tvorba*, roč. XVI, č. 45/1947, s. 880.

²³⁹ *Momentky ze Sovětského svazu* in *Tvorba*, roč. XVI, č. 42/1947, s. 815.

*zemí a národů, které prošly zcela jiným vývojem dějinným, podobně mylné a neúspěšné by bylo přesazovat do ruské půdy ony plody, které v pomalém vývoji zrály pod sluncem západním.*²⁴⁰ Výňatek by z povahy své struktury konvenoval spíše kategorii „vytváření názorů“, avšak pro nedostatek materiálu, jsme se daný fakt rozhodli ignorovat. Jde nám především o ilustraci již zjištěného, tzn., že lidovecké týdeníky neupírají sovětskému režimu „pevnost, sílu nebo moc“, ale problematizují otázku univerzální platnosti a aplikovatelnosti sovětského zřízení na ostatní státy nebo národy. Svá stanoviska *racionalizují* poukazováním na rozdílné vývojové tradice. Jinak řečeno, popírají teleologii světového vývoje. Stejně prizma, jaké aplikují na šíření sovětských poměrů na jiné národy, uplatňují také vůči Sovětskému svazu a jeho možnostech přijmout západní způsoby, které reprezentuje *metaforický* obrat o plodech a jejich pomalém zrání. Doplňme, že zmíněná metafora může uvozovat dojem dlouhé tradice západní kultury, jejíž kontinuita je pro západ a Československo žádoucí.

Vytváření názorů

S ohledem ke zvýšené pozornosti kladené mezinárodně-politické agendě, se názory prezentované v týdenících týkaly zejména této oblasti. Dotkneme se diskursu, který ve třetím sledovaném období v souvislosti s přístupem k mezinárodní situaci vystupuje jako aktuální a který současně prezentuje názorovou politiku týdeníků. Typologicky se jedná o diskurs dotýkající se nacionálně orientovaných stanovisek v souvislosti s ustavováním mocenských bloků. Jinými slovy, komunistické i lidovecké týdeníky konstruují názory zaštiťující se zájmy Československa za současného budování poměru k politice ustavování bloků. Diskurs, jenž bychom, s trochou nepřesnosti mohli označit přízviskem „nacionalistický“, se začal ve zvýšené míře názorově diferencovat přibližně od konce roku 1946, avšak až v poslední sledované periodě vystupují jeho kontury z vyjádření týdeníků velmi zřetelně. Jak komunisté, tak lidovci totiž k legitimizaci svých názorů používají hledisko tzv. národních zájmů. Stavějí samy sebe do pozice „obránců“ Československa před vnějším ohrožením. Definice *ohrožení* však nabývá mezi týdeníky odlišného vymezení, což v praxi znamená, že komunistické a lidovecké týdeníky postulují příčinu problému (ohrožení) jiným způsobem a tudíž i jejich závěry a interpretace dosahují rozdílných pozic podle pravidla „causa praecedit effectum“.

Komunistické týdeníky ztotožňují ohrožení nejen Československa, ale především „pokroku“ jako takového, s „reakčními silami“. Uvedli jsme, že označení pro „reakci“ používají rozličně, v závislosti na diskursivním kontextu, nicméně je třeba připustit, že jejich „konfliktní“ nahlížení na světové dění tvoří bazální element jejich „nacionálně-

²⁴⁰ *Velká revoluce našeho věku* in Obzory, roč. III, č. 45/1947, s. 265.

obraného“ hlediska. Z logiky komunistické argumentace, která sémanticky redukuje světové pořádky do dvou protikladných kategorií, vyznívá požadavek jednoznačného přimknutí se k pozitivně orientované kategorii (pokroku atd., tj. k SSSR) jako vysoce oprávněný: „*Kolem praporů demokracie a národní nezávislosti, formují se všechny demokratické a pokrokové síly světa. V této nové situaci je i místo Československé republiky jasně určeno. (...) Naše místo je na straně odporu a boje proti politice imperialistického tábora. Místo Československa je dáno našim spojenečtím se Sovětským svazem a slovanskými národy. Spojenečtím, které nejlépe zajišťuje naši bezpečnost, státní svrchovanost a nezávislost. Je to místo v mocném táboře demokratickém a protimperialistickém. Místo, jež odpovídá našim státním a národním zájmům.*“²⁴¹ Na pozadí soustavné kontextové *legitimizace* dvou protikladných táborů vyznívá požadavek jednostranně orientovaného národního zájmu *racionálně*, neboť zapadá do celkové (sevřeně) mediální koncepce komunistických týdeníků. Tvorba vytváří dojem, že jsou to především zájmy Československa, které komunistům leží na srdci („spojenečtí se SSSR nám zajistí svrchovanost a bezpečnost; místo v demokratickém táboře odpovídá státním a národním zájmům“). Dané stanovisko navíc komunisté *univerzalizují* s národními zájmy celé země: „Naše (tj. československé) místo je na straně boje proti politice imperialistického tábora“. Svůj díl názorové legitimacy vytváří i *naturalizace* tábora „pokroku“ ve jménu etnické příbuznosti slovanských národů (viz předchozí kapitola). Společně se poté tyto elementy sbíhají v komunistické mediální politice „národní obrany“ (před silami reakce) a vytvářejí široce rozkročené *legitimizační* pole pro zaměňování „národní politiky“ za politiku komunistické strany a naopak.

Pohled lidoveckých týdeníků na utváření bloků vyznívá odlišně. Interpretují jej jako mocenskou hru velkých aktérů, kteří sledují především vlastní zájmy. Příčinu mezinárodního napětí přikládají k vině obou stran. Toto stanovisko je na nejzákladnější rovině argumentace odlišuje od komunistického hlediska a zároveň vytváří hlavní příčinnou souvislost s jejich pojetím „národních zájmů“. Přitom je třeba předestřít, že jejich názorová linie vědomě popírá a *delegitimizuje* komunistickou koncepci celé problematiky: „*Nebyli bychom tu sami proti sobě, kdybychom nenáviděli, podezříváním a nevůli se dohodnout rozněcovali požár vášní? Vždyť jakékoli střetnutí sil, trvalý spor mezi Východem a Západem by především musil zničit nás! Vždyť my jako národ, jako stát můžeme důstojně žít jenom ve světě míru, ve světě nerozděleném. Už proto nemůžeme chovat zášti nebo dokonce nenávisti k Sovětskému svazu, či proti kterémukoli ze Spojených národů, které spojenými silami porazili fašismus.*“²⁴² Lidovecké pojetí „národních zájmů“ se neslučuje s politikou bloků. Kontextualizace celé problematiky je postavena na kontinuální snaze o *unifikaci* bývalých spojenců („spojenými silami porazili fašismus“) a dále na zdůrazňování nebezpečí vojenského střetu, který proces ustavování bloků činí reálnějším. Trochu příznačně lidovci v tomto ohledu zůstávají v mantinelech svého

²⁴¹ *Nová etapa světového vývoje* in Tvorba, roč. XVI, č. 41/1947, s. 790.

²⁴² *O ideologii nenávisti* in Vývoj, roč. II, č. 44/1947, s. 997.

„objektivního“ náhledu. Problematika je však o něco složitější a v tomto případě je zapotřebí nahlédnout takzvaně „pod pokličku“ lidoveckého „objektivismu“. V situaci utváření bloků je lidovcům stále zřejmější, že Východní blok se stává výsadní doménou komunistických režimů. Současně jsou však daleci toho, aby se přiklonili na stranu Západu, neboť i ten, dle jejich mínění, sleduje vlastní mocenské zájmy. Navíc se až do konce sledovaného období neoprostili od modelu československo-sovětského spojení. Všechny zmíněné aspekty poté vyústily do stěžejního stanoviska lidoveckých týdeníků, tj. do kritiky politiky ustavování bloků, jakožto hrozby pro československý stát, za současného „pranýřování“ komunistického „konfliktualistického“ diskursu. Svým způsobem tedy vědomě rozpojují mediální politiku KSČ a zahraniční politiku Sovětského svazu. Podstatnou součástí jejich snahy o delegitimizaci komunistických hledisek se stává kritika „zneužívání slovanské myšlenky“ komunisty: „*Používání slovanskou myšlenku ve službách myšlenky komunistické, znamená pobřbítí slovanství. Aby se slovanská myšlenka zvrhla v zdroj neklidu a vedla neodvratně k rozdělení Evropy, nesmíme připustiti.*“²⁴³ Ač nikoli přímo, postihuje úryvek jeden podstatný aspekt lidoveckých stanovisek, totiž kritiku KSČ, či obecněji komunistických stran, avšak nikoli explicitní kritiku Sovětského svazu. Byť se tato skutečnost zejména při artikulaci širší slovanské vzájemnosti nabízí, neboť to byla KSSS, která iniciovala ustavení Vseslovanského výboru a koordinovala rovněž slovanský sjezd na konci roku 1946 v Bělehradě.

Vraťme se však nyní k lidoveckému domnělému „objektivismu“, který se vyznačoval kritikou politiky bloků jdoucí proti „národním zájmům“ Československa. Aby svoje názory lidovci ukotvili v širší ideové perspektivě, přicházejí s konceptem společného evropského odkazu: „*Tolik je však jisto: velmocenský zápas, jehož jsme svědky, vede se proti nejvlastnějším zájmům evropské budoucnosti a evropské sounáležitosti. Není totiž jen Západ a Východ, je také ještě Evropa. Může se dnes tato mocnost jevit jako žebrák. Ale v jeho plášti je skryt velký poklad: je to duchovní odkaz Evropy. A pokud lidé budou věřit v systém myšlenek, názorů a hodnot, kterým se říká evropská civilizace, potud není třeba se obávat ničeho.*“²⁴⁴ Za „objektivismem“ a „národním zájmem“ ústícím do kritiky mocenských bloků se skrývá především ideologická distance od socialistických idejí, proti nimž jsou kladeny hodnoty svébytné „evropské civilizace“.²⁴⁵ Teprve při zdůraznění těchto souvislostí se začne projevovat, že zřetelný lidovecký boj proti blokům skrývá obavu z nastolení socialismu v domácích podmínkách. Obrana „národních zájmů“ se tak v podání lidoveckých týdeníků rovná především snaze o „zachování ducha evropské civilizace“²⁴⁶ jakožto integrální a tradiční součásti československé kultury. Na druhou stranu (a v tom spočívá patrně nejzřetelnější aspekt lidovecké

²⁴³ *Slovanství na nových cestách* in *Obzory*, roč. III, č. 36/1947, s. 526-527.

²⁴⁴ *Zase o krok* in *Vývoj*, roč. II, č. 42/1947, s. 948.

²⁴⁵ Rovněž viz předchozí kapitola-Vytváření názorů.

²⁴⁶ tamtéž

diskursivní ambivalence ve vztahu k SSSR), nejsou ochotni opustit stanovisko o sovětském přínosu pro ČSR: „*Vždyť národy Sovětského svazu vykoupily velkými obětmi naši svobodu; vždyť je tu celá velká tradice kulturních styků s Východem.*“²⁴⁷ Na jedné straně tedy figuruje Sovětský svaz jako spojenec a osvoboditel, k němuž Československo pojí „tradiční vazby“, na straně druhé se však jedná o zemi, jejíž společenské zřízení a marxisticko-leninská ideologie je lidovcům cizí. Aby svému pojetí vtiskli jednotnou tvář, přicházejí s konsensuálním hlediskem, které v jistých ohledech pomáhá tyto vnitřní rozpory překlenout: „*Vždyť našim úkolem je, i ze slabých sil, které máme, přispívat ke vyrovnání a vzájemnému porozumění mezi Východem a Západem. (...) Velkou nadějí našeho věku zůstává všelidská syntéza.*“²⁴⁸ I když se tedy lidovci zaklínají „objektivismem“, významová stopa, kterou je možno sledovat na stránkách jejich týdeníků vypovídá o něčem jiném. Stejně jako v případě komunistických periodik se i lidovci opírají o ideologický světonázor, který strukturuje jejich stanoviska. Není tak na škodu znovu připomenout předpoklad, na němž diskursivní analýza stojí, totiž, že jazyk není neutrálním nástroj komunikace, nýbrž má zřejmý ideologizující („civilizující“) dopad.

5.3.5 Identifikace diskursivních modelů

1. Jakým způsobem byl zobrazován Sovětský svaz jakožto aktér mezinárodně-politických vztahů?

1.1 Jaké vztahy (my vs. oni, unifikace atp.) jsou konstruovány mezi SSSR a ČSR?

Třetí analyzované období nepřináší v oblasti konstruování vztahů mezi Československem a Sovětským svazem podstatnější změny. Vztahy jsou i nadále zobrazovány jako spojenecké. Rozdíly mezi komunistickými a lidoveckými týdeníky v pojetí spojenectví však v některých aspektech překračují mantinely, které odpovídaly předchozímu období, tzn., že komunisté vytváří stále totožný *narativ* se všemi jeho aspekty (mnichovská zrada, slovanská příbuznost, vděčnost za osvobození atp.), zatímco lidovci některé stránky *narativu* vědomě vypouštějí (zejména mnichovskou zradu a slovanskou vzájemnost). *Symbolizace jednoty* mezi ČSR a SSSR tedy nabývá v případě komunistických a lidoveckých týdeníků poněkud odlišné intenzity. Zejména ke konci sledovaného období se zdá, že lidovci vytvářená míra československé asertivity vůči SSSR nabývá na síle a směřuje k nastolování otázek, které zpochybňují osvobozovací *narativ*, tj. jeden ze

²⁴⁷ O *ideologii nenávisti* in Vývoj, roč. II, č. 44/1947, s. 997.

²⁴⁸ Tamtéž. I v lidoveckém pojetí vidíme, že své názory prezentují *univerzalizujícím* způsobem, tzn., že je ztotožňují s názory celého národa: „*Vždyť našim úkolem (jako země), je přispívat k...*“

stěžejních konstitutivních prvků, na němž lidovci *legitimizují* spojenecký vztah k Sovětskému svazu.

1.2 Jaká pozice je Sovětskému svazu ve vztahu k ČSR připisována a skrze jaké charakteristiky/role je tak činěno?

V oblasti pozice SSSR vůči ČSR nemůžeme vyslovit jiné závěry, než ty, k nimž jsme dospěli v minulém analyzovaném období. Jedná se především o superiorní pozici Sovětského svazu v podání Tvorby, jenž na explikativní rovině zdůrazňuje dva hlavní motivy, které ji k danému „tvrzení“ opravňují: 1) politicko-hospodářská síla SSSR a za 2) vývojově vyšší typ socialistické společnosti opírající se o vědecké sociální inženýrství marxismu-leninismu.

Lidovecké týdeníky setrvávají i nadále u koncepce dvou rovnocenných spojenců a v oblasti sociální a ideologické vyjadřují od SSSR odstup, za současného zdůrazňování sovětské cesty, kterou je třeba chápat nikoli jako „světový předvoj“, ale jako svébytnou a neopakovatelnou „ruskou cestu“ vývoje. Zásadní způsob reference odlišující lidovecké pojetí SSSR od komunistického představuje na obecné rovině zejména stále zřejmější absence emocionálně sycených *narací*.

1.3 Jaké vztahy jsou vytvářeny mezi SSSR a dalšími významnými mezinárodními aktéry (např. USA či Velkou Británií)?

V oblasti širších mezinárodních vztahů dochází ke zřejmé krystalizaci. Na rozdíl od předchozího období již Tvorba ve valné většině případů nepreferuje schéma spojenecké *unifikace* mezi SSSR, USA a VB. Naopak svou „černobílou“, reakčně-pokrokovou koncepcí legitimizuje obraz nepřátelství a neslučitelnosti zájmů mezi velkými mezinárodními aktéry. Komunisté tedy vědomě diskursivně (spolu)utvářejí etablování antagonistických mocenských sfér.

Lidovecké týdeníky sice zobrazují vztahy mezi Sověty, Američany a Brity jako nepřátelské či napjaté, ale nelze říci, že by se na vytváření těchto vztahů diskursivně podíleli, neboť je záměrně delegitimizují a iracionalizují. Posun v oblasti konstrukce vztahů mezi velkými aktéry zrcadlí rovněž absolutní vytěsnění *unifikačního* pojmenování Velká trojka, které bylo hojně používáno v prvním analyzovaném intervalu.

1.4 Jaké charakteristiky/role připisované SSSR vyjadřují poměr mezi ním a USA/VB (případně dalšími významnými aktéry)?

Také role připisované mocnostem docházejí tříbení. Tvorba na pozadí „černobílé“ interpretace konstruuje jednoznačnou charakteristiku obou bloků. Na straně „pokroku“ stojí

tábor „demokratický“ a „protiimperialistický“ (v čele se Sovětským svazem), proti němuž vystupuje blok „imperialistický“ a „protidemokratický“ (vedený Spojenými státy). Diskursivní úsilí komunistických týdeníků ve věci legitimizace antagonismů mezi mocnostmi nabylo v pojmenování bloků téměř „synonymního“ označení pro „dobro“ a „zlo“.

Lidovci v souvislosti s politikou bloků používají označení „kolektivistický“ pro tábor SSSR a „individualistický“ pro celek pod vedením USA. Jejich označení tedy reflektuje vnitřní strukturální odlišnosti obou bloků, zároveň však nepředstavuje (alespoň v kontextu lidoveckého pojetí) symboliku pro „dobro“ a „zlo“, nýbrž se blíží spíše reflexi dvou koncepcí, z nichž každá má svá východiska situovaná v jiné myšlenkové tradici.

2. Jakým způsobem týdeníky pojednávaly o marxismu-leninismu a sovětském režimu?

2.1 Jaké charakteristiky jsou připisovány socialistickému zřízení SSSR?

V oblasti charakteristiky sovětského socialismu jsou vytvářeny stále tytéž mediální konstrukce. V Tvorbě – „nejpokrokovější“, „nejdemokratičtější“ a „nejspravedlivější“ společenské zřízení, které v dosavadní historii lidstva nemá v pozitivním smyslu slova obdoby. Lidovecké týdeníky sovětský systém vnímají jako „neevropský“ a jdoucí proti evropské duchovní tradici, čímž se jim vzdaluje jak z ideového, tak z praktického hlediska své „kolektivistické“ struktury.²⁴⁹

2.2 Jaké charakteristiky jsou připisovány sovětskému člověku?

V komunistickém pojetí se etabloje charakter Sověta jako člověka „nového typu.“ Jeho ctnostné vlastnosti jsou líčeny v protikladu k tzv. člověku „starého světa“ vychovanému v kapitalistickém systému. Vlastnosti „nového člověka“ (pracovitost, obětavost, vstřícnost, smysl pro kolektivitu atp.) jsou vztahovány k socialistickému prostředí, které dává člověku „nového typu“ vzniknout.

2.3 Jakým způsobem je pojednáváno o marxismu-leninismu?

Přístup k marxismu-leninismu nebyl v této kapitole pojednáván, neboť na stránkách týdeníků (poněkud překvapivě) tato látka absentovala. Stalo se tak patrně z důvodu orientace mediální agendy soustředěné zejména na zahraničně-politickou tematiku. Nemáme však důvod se

²⁴⁹Abychom neopakovali podrobně již několikrát vyslovené, odkazujeme čtenáře ke shrnutí v závěru předchozích dvou oddílů (ot. 2.1).

domnívat, že stanoviska týkající se marxismu-leninismu by měli komunisté nebo lidovci v úmyslu jakkoli revidovat.

Proměna diskursivních modelů (shrnutí)

Srovnáme-li z modelového hlediska mediální konstrukci obrazu Sovětského svazu ve druhém a třetím sledovaném období, nelze konstatovat, že bychom zaznamenali významnější diskursivní proměnu. Modely, jejichž sémantické kontury se etablovaly ve druhém období, máme možnost sledovat rovněž ve třetím intervalu. Model, u něhož bychom za určitých podmínek mohli shledat jisté změny, je poslední společný zbývající diskursivní vzorec – model „**sovětské spojenecké příbuznosti**“ Na jednu stranu pro komunistické i lidovecké týdeníky platí, že proklamují spojení ČSR a SSSR, na stranu druhou nicméně nelze přehlédnout některé vnitřní aspekty „spojeneckého rámcování“, které se z lidoveckého pojetí vytrácejí (zejména narativní složky, které by SSSR *legitimizovaly* jako jedinou možnou spojeneckou autoritu). Z hlediska lidoveckých týdeníků se ve třetím období jeví jako stále problematičtější obrat odkazující ke „spojenecké slovanské příbuznosti“, neboť lidovci aspekt příbuznosti ze sovětsko-československých vztahů postupně vylučují v přímé souvislosti s komunistickou snahou tento aspekt zvýznamňovat.²⁵⁰ Po zvážení jsme se proto rozhodli poslední společný model diferencovat na komunisty vytvářený model „**sovětské spojenecké příbuznosti**“, který si ponechává všechny aspekty narace, racionalizace a naturalizace zvýznamňující jedinečnost poměru mezi ČSR a SSSR a na lidovecký model „**sovětského spojení**“, jenž některé z prvků vypouští (zejména naturalizující hledisko slovanské příbuznosti a dále složky budující výlučný poměr mezi oběma státy²⁵¹).

Druhý diskursivní model, jenž doznal jistého posunu či spíše dosáhl plného rozvinutí prvků, které v něm byly zastoupeny již v předchozím období, je model „**sovětské ochoty spolupracovat**“ (KSČ). Tento diskursivní vzorec se vzhledem k okolnostem zobrazování poměru mezi velkými mocnostmi sluší nazvat modelem „**sovětské obrany**“, neboť komunisté již nezvýznamňují (nepochopenou) ochotu Sovětského svazu spolupracovat s „kapitalistickým světem“, ale zdůrazňují nutnost bránit svět proti reakčním silám. Tento element jsme ilustrovali na ustavení Informbyra jako projektu, který vznikl za účelem obrany „pokroku“.

Ostatní modely identifikované v předchozím období zůstávají v původních mantinelech. Namísto repetitivní charakteristiky těchto modelů jsme se rozhodli vypracovat shrnující tabulku

²⁵⁰V této souvislosti se ukazuje, že identifikace jednotlivých modelů (a zejména jejich proměn) závisí na míře sensitivity, s níž se badatel rozhodne modely po sémantické stránce konstruovat.

²⁵¹Tzn. např. obraz mnichovské zrady, který jednak kontextuálně ukotvuje a zvýznamňuje Sovětský svaz jako spojence Československa a jednak přispívá k legitimizaci *fragmentace* mezi mocnostmi.

pro všechna tři sledovaná období. Tato tabulka rovněž slouží jako náhrada dvou podotázek 3.3, 3.4²⁵², jejichž zodpovězením bychom mohli nabídnout (z povahy zjištěného) pouze zopakování již načrtnutých poznatků.²⁵³

Tab. 2 Výskyt diskursivních modelů SSSR v komunistických a lidoveckých týdenících během třetí republiky.

PRVNÍ OBDOBÍ		DRUHÉ OBDOBÍ		TŘETÍ OBDOBÍ	
komunisté	lidovci	komunisté	lidovci	komunisté	lidovci
<i>Mezinárodně-politický obraz</i>		<i>Mezinárodně-politický obraz</i>		<i>Mezinárodně-politický obraz</i>	
sovětské spojenecké příbuznosti		sovětské spojenecké příbuznosti		sovětské spojenecké příbuznosti	sovětského spolenectví
sovětské ochoty spolupracovat		sovětské ochoty spolupracovat	sovětské sobeckosti	sovětské obrany	sovětské sobeckosti
	sovětské hegemonie	sovětské žádoucí hegemonie	sovětské nežádoucí hegemonie	sovětské žádoucí hegemonie	sovětské nežádoucí hegemonie
<i>Obraz sovětského režimu</i>		<i>Obraz sovětského režimu</i>		<i>Obraz sovětského režimu</i>	
sovětské nadřazenosti	sovětské nedokonalosti	sovětské nadřazenosti	sovětské nedokonalosti	sovětské nadřazenosti	sovětské nedokonalosti
sovětské ideologické afilie	sovětské ideologické distance	sovětské ideologické afilie	sovětské ideologické distance	sovětské ideologické afilie	sovětské ideologické distance

Pro lepší přehlednost jsme při řazení diskursivních modelů zohlednili jejich typologickou relaci k dvojí konceptualizaci diskursivního obrazu Sovětského svazu. Z tabulky je patrné, že z hlediska ideálně-typických (v textech sedimentovaných) modelových konstrukcí zůstává pojetí sovětského režimu a marxismu-leninismu sémanticky stále.²⁵⁴ Posun tedy prodělal alespoň z hlediska modelové konstrukce jen obraz zaměřený na mezinárodně-politickou tematiku. Už jen samotné názvy modelů napovídají, že diskursivní proměnu pojetí Sovětského svazu bychom mohli přirovnat k postupně se rozevírajícím nůžkám. Zevrubněji se této problematice budeme věnovat v Závěru. Nyní bychom znovu chtěli připomenout, že samotné názvy modelů mohou

²⁵²3.1 Jaké diskursivní modely jsou společné komunistickým i lidoveckým týdeníkům? 3.2 Jaké specifické diskursivní modely se objevují jen v komunistických a jaké jen v lidoveckých týdenících?

²⁵³Co se týče otázky o mediálně prezentovaných stanoviscích mezi týdeníky, jsme nuceni pro třetí období konstatovat, že cílená výměna názorů mezi Tvorbou a Obzory (případně Vývojem) se již na stránkách týdeníků nevyskytuje. To ovšem neznamená, že by jistá politická polemika na stránkách týdeníků nefigurovala. Jedná se však o obecná komunistická a protikomunistická stanoviska, které se navíc netýkají přímo obrazu SSSR. Kontur této obecně laděné polemiky jsme se částečně dotkli v oddíle Vytváření názorů.

²⁵⁴Podrobněji o možných důvodech tohoto stavu pojednáme v Závěru.

bez zdůraznění souvislostí působit zavádějícím dojmem, zejména v případě lidoveckých týdeníků. Převážně negativisticky působící názvy lidoveckých modelů je třeba vnímat v souvislosti se stejně mířenou negativitou směřovanou k Západu. Např. modely „sovětské sobeckosti“ a „nežádoucí hegemonie“ by tedy stejně dobře bylo možné aplikovat také na jednání západních mocností. To samé bychom ovšem jen stěží mohli prohlásit o modelech komunistických, které v drtivé většině případů odpovídají pouze diskursu o SSSR. Jedinou výjimku tvoří model „sovětské ochoty spolupracovat“, který v prvním sledovaném období vyjadřoval úsilí o zachování spojenecké spolupráce mezi mocnostmi a snahu o porozumění připisoval oběma stranám.

6. Závěr

Po provedené analýze celého sledovaného období se pokusíme shrnout zjištěnou diskursivní proměnu, která se vztahuje k mediálnímu obrazu SSSR. Učiníme tak prostřednictvím dvou podotázek (1.5, 2.4), jež prozatím nebyly uceleně zodpovězeny. Začneme otázkou směřující do oblasti mezinárodně-politických poměrů: **„Které ze zjištěných typů mezinárodních vztahů vztahujících se k SSSR přetrvávají po celou dobu sledovaného období? Které jsou nahrazovány?“**

Na stránkách komunistických týdeníků máme po celou dobu (bezmála tři let) možnost sledovat vysoce konzistentní obraz spojenecko-příbuzenského poměru ČSR-SSSR. Diskursivní vzorce zobrazující Sověty jako spojence „na věčné časy“, „ochránce“, „osvoboditele“ a „superiorní entitu“ jsou u komunistů přítomny po celé analyzované období.

Charakter diskursu v lidoveckých týdenících prochází, i přes kontinuální zobrazování vztahů ČSR-SSSR jako spojeneckých, jistým vnitřním vývojem. Předně dochází k opouštění některých forem *narativizace* a tudíž se vytrácí emocionální náboj, který by podtrhoval nezbytnost a jedinečnost československo-sovětského spojení. Prvek, jenž se v důsledku tedy z lidoveckého diskursu vytrácí je *naturalizovaná* a *reifikovaná* (zvěčnělá a samozřejmá) složka *legitimizovaná* slovanskou příbuzností, která by spojení ukotvovala jako „věčné“ a „žádoucí“ za všech okolností. Dané „promluvy“ nejsou poté v lidoveckých týdenících nahrazovány žádnou významnější alternativou. Tato skutečnost dává vyniknout stále asertivněji profilovanému „rovnocennému partnerství“, jakožto spíše „pozitivně-pragmatickému“ přístupu k SSSR. Avšak „pragmatismus“ (a to je podstatné) lidovci neustále ukotvují v kontextu zásluh za sovětské osvobození, tzn. i v jejich případě do vztahu k SSSR zasahuje po celé sledované období historicky ukotvující *narativ*.

Širší mezinárodní vztahy, které týdeníky v drtivé většině pojednávaly na poměru SSSR, USA a Velké Británie, prošly patrně nejvýraznější proměnou. V případě komunistických týdeníků by se dalo říci, že diskurs orientovaný na globální mocenské aktéry doznal obratu o 180°. V prvním analyzované periodě převládá zřetelná snaha o *unifikaci* (po)válečných spojenců. Tato orientace vynikne i ve srovnání s lidoveckými týdeníky, které sice také aktéry tzv. Velké trojky *unifikují*, ale rovněž již v první období přinášejí některé informace a postřehy, které bezproblémovou koexistenci vztahů velmocí narušují. Postupný obrat na stránkách komunistických týdeníků nastává ve druhém sledovaném období, v němž sice komunisté stále preferují spolupráci mezi válečnými spojenci, nicméně druhým dechem *legitimizují* vzrůstající polarizaci mezi mocnostmi, zejména tím, že začínají v hojně míře používat koncept dvou světů (reakčního a pokrokového), čímž přesouvají veškeré zásluhy ku prospěchu SSSR a

v důsledku přispívají k *diferenciaci* (my vs. oni) mocností. Ve třetím období poté již v komunistickém pojetí dochází k plnému rozvinutí diskursivní animozity mezi ustavujícími se bloky a nastává dovršení takřka ukázkového obratu ve způsobu konstrukce širších mezinárodně-politických vztahů – od spojenců po nepřátele. Vlastním rysem tohoto obratu je především fakt, že se na něm komunistické týdeníky aktivně podílely a přispívaly k jeho *legitimizaci*.

Lidovecké týdeníky naopak vykazují v otázce zobrazování vztahů SSSR, USA a VB poměrně vysoký stupeň kontinuity. Po celé období zvýznamňují společné zásluhy všech aktérů (např. porážka nacismu), označují politiku ustavování bloků za *iracionální* (sobeckou) a soustavně se snaží poukazovat na nebezpečí, která jsou s tímto procesem spojena. V opačném gardu vůči komunistickým periodikům se lidovci na utváření bloků diskursivně nepodíleli, naopak zůstávali daleci toho, aby proces jakkoli mediálně *legitimizovali*.

Druhá otázka sledující diskursivní proměnu v oblasti sovětského režimu SSSR zní: **„Které charakteristiky související s obrazem sovětského socialismu a marxismu-leninismu se v průběhu sledovaného období ukazují jako perzistentní a které podléhají proměnám?“**

V případě zobrazování sovětských vnitřních poměrů je třeba říci, že z hlediska diskursivního rámcování zůstává po celé analyzované období sémanticky stabilní. Příčinu stability konstrukce tohoto obrazu bychom patrně měli hledat ve dvou důvodech. Na straně jedné v „předmětu“ samotném, na straně druhé ve způsobu vztahování se k danému „předmětu“, který ve své rudimentární rovině odráží nejzákladnější ideologické postoje komunistů a lidovců. Jinými slovy, diskursivní proměna daného „předmětu“ (obrazu) by patrně musela zahrnovat i vnitřní přehodnocení podstaty ideových základů obou stran. Tento fakt se nejprizmatněji ukazuje v poměru k tzv. „státní filozofii SSSR“ – marxismu-leninismu. Zatímco komunisté vnímají tuto teorii jako jeden ze základů vlastního výkladu světa, tj. jejich interpretace de facto používá marxismus-leninismus jakožto argumentační filtr, lidovci naopak stejnou teorii považují za „antitezi“ jejich vlastního křesťansko-občanského náhledu. Jedná se tudíž o pojmový a názorový střet v té nejelementárnější ideologické rovině obou organizací.

Podobně se stabilita projevuje i v případě zobrazování sovětského socialismu. U komunistů je obraz sovětského zřízení pevně spjat s vědeckou teorií marxismu-leninismu, a proto nabývá stabilních a jasných kontur, neboť socialismus ve své podstatě (dle komunistů) reprezentuje „nejpokrokovější“ sociálně-inženýrskou teorii v praxi. Jinak řečeno, marxisticko-leninská teorie jako ideální typ odráží také úsilí o konstrukci ideálně-typického obrazu sovětského socialismu v komunistických týdenících.

V Obzorech a ve Vývoji je vytváření obrazu sovětského socialismu postaveno na odlišném, reportérském přístupu. Jejich články většinou přetištěné či volně interpretované ze

západního tisku jsou nicméně obsahově a sémanticky stálé. Nakolik je tato skutečnost dána záměrným výběrem článků a nakolik je způsobena „neměnností“ sovětského socialismu, nejsme schopni na základě představené analýzy spolehlivě zodpovědět. Avšak v porovnání s dynamickými změnami odehrávajícími se na mezinárodním poli, se obraz sovětského systému jeví jako stabilní, byť se týdeníky snaží o zachycení jeho proměny, zejména prostřednictvím vytváření *děje*. Tyto dějové struktury se však cyklicky opakují (úspěchy budování či naopak hospodářské potíže) a spíše poukazují na dlouhodobější procesy sociálních změn.²⁵⁵

Z výše zmíněného vyplývá, že marxismus-leninismus, a především jeho ideologický dopad na mediální prezentaci SSSR, nelze redukovat pouze na oblast námi konceptualizovaného obrazu sovětského režimu.²⁵⁶ Premisa se ukazuje jako plausibilní zejména v případě komunistických týdeníků, kde postuláty marxismu-leninismu vytvářejí argumentační bázi pro výklad světového dění v celé jeho (mediálně omezené) šíři. Axiomy marxismu-leninismu a důraz na sevřenou strukturu komunistického výkladu poté společně prostupují celý mediální obraz SSSR, včetně mezinárodně-politických témat. Ukázalo se tedy, že zvolená operacionalizace přiřazující téma marxismu-leninismu pouze k obrazu sovětského režimu, se projevila jako příliš reduktivní. Na druhou stranu se konceptualizace dvojího obrazu SSSR, již jsme provedli za účelem zúžení výzkumné problematiky, projevila jako přínosná a to zejména v oblasti postihnutí diskursivního posunu, neboť jsme byli lépe schopni zachytit, která témata a pojetí mediální prezentace SSSR prošly proměnou a které se ukázaly být stabilní.

Na základě předešlých řádků si dovolueme vyslovit konečnou extrapolaci o obecných diskursivních modelech vztahujících se k mediální prezentaci Sovětského svazu v době třetí republiky. Zásadní součástí komunistického diskursu, který jsme již na konci prvního analyzovaného období pojmenovali „**modelem sovětské příkladnosti**“, je ***konfliktualistické hledisko***. Daná mediální strategie skýtá dvě synergické stránky – za první zobrazuje SSSR jako zemi blížící se „dokonalosti“, za druhé kritizuje (vylučuje, diferencuje) všechny ostatní síly, státy, osoby, světonázory atp., které nesdílejí stejná stanoviska. Komunistický model se v průběhu celého období intenzifikuje a nabývá argumentační sevřenosti. Je silně ofenzivní a exkluzivní, neboť odmítá odlišné interpretace.

Obecný lidovecký model pojednávající o vybraných aspektech obrazu SSSR jsme nazvali „**modelem sovětské ambivalentnosti**“. Jeho nejprůzračnějším znakem je jistá dichotomie,

²⁵⁵Jistou proměnu prodělal způsob charakteristiky Sověta. Posun od identity „bojovníka“ v prvním období po postupnou krystalizaci obecnější typologie „nového člověka“, však z hlediska diskursivního vyznění nevyjadřuje příliš velkou proměnu, neboť stále obsahuje podobné prvky adorace.

²⁵⁶Nutno připomenout, že tuto konceptualizaci jsme provedli na základě politologicko-historiografické literatury, která se zabývá zejména vnitřními poměry v SSSR – vztahem vědeckého socialismu a socialistického systému.

kteřou bychom prostřednictvím identifikovaných dílčích diskursivních modelů mohli znázornit na „polaritě“ modelů „sovětské ideologické distance“ a „sovětské spojenecké příbuznosti“. Na jedné straně stojí u lidovců problematičtější a v mnoha aspektech odmítavý postoj k ideologii marxismu-leninismu a socialistickým myšlenkám, na straně druhé zpočátku výrazně adorační postoj k SSSR jako spojenci a osvoboditeli, jenž se zcela nevytrácí ani ve třetím sledovaném období. Vnitřní pnutí, které se v důsledku této sémantické ambivalence na stránkách týdeníků ČSL objevuje, lidovci usilují překlenout *konsensualistickým hlediskem*, tzn., že preferují porozumění mezi státy (byť za cenu kompromisů) a poměrně vysokou míru tolerance k odlišným názorům.²⁵⁷

Na samotný závěr bychom chtěli podtrhnout rudimentární pozadí diskursu o SSSR. Široce rozeběhnuté nitky diskursivních praktik a strategií týdeníků se sbíhaly především v otázce sovětizace československé společnosti. Komunisté tuto orientaci bezpodmínečně podporovali. Ve svém snažení se mohli zásadním způsobem opřít o mezinárodní linii československé zahraniční politiky, vyjádřené (mimo jiné) Košickým vládním programem. Lidovecká pozice skýtala poněkud víceznačné ukotvení. Sovětizace Československa pro ně byla nepřijatelná, současně však jako politická strana působili v Národní frontě a byli tedy vázání státotvorným úvazkem, jenž však základní československou orientaci ukotvoval v „nejužší“ spolupráci se Sovětským svazem. Není se proto čemu divit, že pozice lidovců se v některých směrech blížila „mediální schizofrenii“, resp. přiměřeněji řečeno mediální ambivalentnosti.

Poukazovat na to, který z diskursivních modelů, zdali komunistický či lidovecký lépe odpovídal dobovému *common sense* patrně nemá valný smysl. Nicméně, co se z hlediska teoretických předpokladů diskursivní analýzy jeví jako podstatné je fakt, že uvažovat v konturách příliš obecného přístupu, jenž stanovuje jednoznačnou (všeobecnou) modelovou strukturu diskursů, může být zavádějící zejména s ohledem na sociálně a politicky diverzifikovanou skladbu moderní společnosti. Jak alespoň zčásti ukázaly předešlé stránky, vystupuje daná premisa jako přijatelná zvláště v případech politicky orientovaných otázek.

²⁵⁷V této souvislosti bychom chtěli zdůraznit, že mediální obraz SSSR vytvářela v rámci týdeníků komunistů i lidovců totožná struktura diskursu. Zjištění ukazuje, že politické ukotvení týdeníků výrazným způsobem promlouvalo do podoby diskursivního obrazu SSSR. Současně nás zjištění opravňuje hovořit o obecném diskursivním modelu komunistickém, resp. lidoveckém.

7. Diskuze

Poslední řádky práce věnujeme některým otázkám a problematickým prvkům, s nimiž jsme se v průběhu práce setkali. Jedná se zejména o otázku metodologického zakotvení práce, jeho možných přínosech a handicapech pro zvolenou oblast výzkumu. Geeho model, ač působí ve své teoretické rovině systematicky, čímž navozuje pro sociální vědy kýžený dojem pevného metodologického nástroje analýzy, skýtá také několik nevýhod. Předně je otázkou, nakolik je vhodné jej aplikovat na historicky orientovanou diskursivní analýzu, která se zaměřuje na postihnutí mediálního obrazu něčeho tak komplexního a mnohoznačného, jako je obraz SSSR, navíc v době specifické situace třetí republiky. Samotný Gee si je k prospěchu navrženého modelu některých z těchto nástrah vědom. Především se jedná o vymezení hranic mezi jednotlivými kategoriemi, které lze v praxi dodržet jen stěží. Jde o otázku způsobu vztahování se k mediálnímu, často sémanticky nuancovanému materiálu za pomoci systémového nástroje, který některé aspekty diskursu může upozadňovat. Kdybychom chtěli tuto problematiku transponovat do širší mezi-oborové polohy, střetává se v ní přístup sociálních věd s jejich snahou o systémové a metodologicky jasně vymezené uchopení výzkumné látky s přístupem věd humanitních, které k materiálům přistupují více individuálně.

Není snahou těchto řádek rozhodnout o výsledku tohoto „věčného sporu“. Oba přístupy mají své klady i zápory. Rovněž Gee si je vědom možných nevýhod svého modelu a ponechává tedy prostor pro badatelskou invenci při práci s jeho diskursivním nástrojem analýzy. Úprava, kterou jsme s jeho modelem provedli, obrousila některé nežádoucí hranice mezi kategoriemi tak, aby nástroj více vyhovoval konektivnímu způsobu interpretace. Rovněž je třeba přiznat, že ani přes tuto skutečnost jsme nebyli schopni vytvořit zcela explicitní hranice mezi jednotlivými kategoriemi, neboť z povahy sémantické struktury jazyka lze jeden a ten samý výrok spojit s vícero Geeho kategoriemi.

Další z určitého hlediska problematický bod provedené analýzy představuje rozdělení sledovaného období do tří časových intervalů. Systémový sociálně-vědní přístup (a rovněž samotný Gee) považuje za žádoucí sledovat diskursivní posun skrze časově jasně ohraničené intervaly, k nimž má tendenci (na základě jistých historicko-sociálních okolností) přistupovat jako k vnitřně homogenním. Při analýze jsme však byli konfrontováni s problematikou diverzifikace diskursu nikoli na hranicích období (tj. mezi obdobími), ale spíše uvnitř intervalů. Daný poznatek vyplývá zejména z povahy celistvosti sledovaného období, tzn., jde o dobu z časového pojetí kontinuální, do níž vstupuje naše rozdělení coby nástroj „diskontinuity“. I zde mělo nicméně rozdělení sledovaného období svůj význam, neboť umožnilo postihnout proměnu dobového diskursu (byť z časového hlediska nikoli zcela přesně).

Třetí a poslední poznámku budeme věnovat působení Thompsonových módů operandi. Některé typy módů jsou poměrně dobře identifikovatelné (např. módus diferenciacce nebo unifikace), jiné ovšem skýtají větší prostor pro spekulativní interpretaci (např. módus disimulace). V případě disimulace (tj. záměrného popírání skutečného stavu věcí) se poměrně snadno může stát, že badatel (i když si toho není vědom) má tendenci identifikovat tento módus spíše na základě jím internalizovaných představ o stavu věcí tzn., že disimulativní prvky může textu přiřadit na základě své představy o „faktické“ podobě skutečnosti, která však (příznejme) může být z ideologického hlediska stejně tak disimulativní jako text samotný, pouze jinak determinovaným způsobem. K čemu tedy tato krátká reflexe směřuje? Je třeba si uvědomit, že i když se diskursivní analýza snaží rozkrývat ideologické aspekty textu, současně sama jistou podobu ideologie vytváří a to již jen z podoby své tendence k modelové struktuře výkladu. Proto nechceme tvrdit, že jsme vytvořili text neideologický, neboť by daná teze směřovala proti základním předpokladům teorie diskursu.

8. Prameny a literatura

A. Prameny

Tvorba roč. XV-XVIII (1945-1948)

Obzory roč. I.-IV (1945-1948)

Nedělní noviny (1945-1947)

Vývoj roč. I-III (1946-1948)

KAPLAN, K., ŠPIRITOVÁ, A. (eds.) *ČSR a SSSR 1945-1948: dokumenty mezinárodních jednání*. Praha: Doplněk, 1996. 540 s. ISBN 8085765926.

Košický vládní program. Praha: Svoboda, 1974. 35.s

B. Literatura

BABEROWKSI, J. *Rudý teror: dějiny stalinismu*. Praha: Brána, 2004. 221 s. ISBN 80-7243-216-8.

BABKA, L., ROUBAL, P. nedatováno. *Československo-sovětské vztahy*. Dostupné online: <http://www.akademickyrepozitar.cz/cz/repozitar/ceskoslovensko-sovetske-vztahy.pdf> (cit. 13. 5. 2012).

BEDNAŘÍK, P. „Český tisk v letech 1945–1948“ In Končelík, J., Köpplová, B., Prázová, I., Vykoukal, J. (eds.): *Rozvoj české společnosti v Evropské unii III, Média, Teritoriální studia*. Praha: Matfyzpress. s. 132–144, 2004. 433 s. ISBN 80-86732-35-53.

BERGER, P., LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

BROD, T. *Osudný omyl Edvarda Beneše*. Praha: Academia. 2002, 700 s. ISBN 80-200-0971-x.

BYSTROV, V. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003. 343 s. ISBN 80-7312-027-5.

BYSTROV, V. *Svobodná nesvoboda*. Praha: Vyšší odborná škola publicistiky, 2006. 131 s. ISBN 80-903757-0-7.

DRÁPALA, M. *Na ztracené vartě Západu*. Praha: Prostor, 2000, 682 s. ISBN 80-7260-046-x.

DVOŘÁKOVÁ, Z. *Smrt pro tři ministry*. Třebíč: Akcent, 2000, 192 s. ISBN 80-7268-049-8.

FAIRCLOUGH, N. *Language and power*. London: Longman, 2001, 226 s. ISBN 0582414830.

- FAIRCLOUGH, N. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. Harlow: Longman, 2010, 591 s. ISBN 9781405858229.
- FOUCAULT, M. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda, 1994, 115 s. ISBN 80-205-0406-0.
- FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002. 318 s.
- HALL, S. *Representation: cultural representation and signifying practices*. London: SAGE, 1997. 400 s. ISBN 0761954325.
- HARRINGTON, A. *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál, 2006, 495 s. ISBN 80-7367-093-3.
- HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, 339 s. ISBN 80-86861-71-6.
- HROCH, M. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 203 s.
- GEE, J., P. *An introduction to discourse analysis: theory and method*. New York: Routledge, 2005. 209 s. ISBN 9780415328609.
- INKELES, A., BAUER, R., A. *The Soviet Citizen*. Cambridge: Harvard University Press, 1959. 533 s.
- JANČÍK, D. *Vývoj československého uranu do Sovětského svazu v letech 1946-1959*, 2007. Dostupné online: www.vse.cz/polek/download.php?jnl=aop&pdf=195.pdf (cit 15. 4. 2012).
- JENKS, H. *Critical Discourse Analysis as a Research Tool*. Johannesburg: University of Witwatersrand, 1997. Dostupné online: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.133.1971> (cit. 28. 4. 2012).
- KAPLAN, K. *Nekrvavá revoluce*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1993, 447 s. ISBN 8020401458.
- KAPLAN, K. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2002. 425 s. ISBN 8072391356.
- KAPLAN, K., TOMÁŠEK, D. *O cenzuře v Československu v letech 1945-1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, 183 s. ISBN 8085270382.
- KOCIÁN, J. *Poválečný vývoj v Československu 1945-1948*. Praha: Státní pedagogická nakladatelství, 1991. 75 s.
- KONČELÍK, J., VEČEŘA, P., ORSÁG, P. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010. 310 s. ISBN 978-80-7367-698-8.

KŘÍŽENECKÁ, R. et al. *Československo 1945-1948: kronika*. Praha: Ústav dějin KSČ, 1968. 142 s.

MANNHEIM, K. *Ideologie a utopie*. Bratislava: Archa, 1991. 357 s. ISBN 80-7115-022-3.

NÜNNING, A. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006. 912 s. ISBN 8072941704.

PEHR, M. „Politický katolicismus v poválečné době 1945-1948“ in Fiala (ed.) *Český politický katolicismus 1848-2005*. Brno: CDK, 2008. 535 s. ISBN 9788073251550.

PICKERING, M. *Stereotyping: the politics of representation*. Basingstoke: Palgrave, 2001. 246 s. ISBN 0333772105.

RÁKOS, P. *Národní povaha naše a těch druhých. Sebeklamy a předsudky jako dějnotvorná síla*. Bratislava: Kalligram, 2001. 132 s. ISBN 80-7149-411-9.

RUPNIK, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha: Academia, 2003, 284 s. ISBN 80-200-0957-4.

Slovník české literatury po roce 1945. (online), (cit.: 11. 4. 2012) dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz>

ŠKODOVÁ, M. (ed.). *Agenda-setting: teoretické přístupy*. Praha: AVČR, 2008. 87 s. ISBN 978-80-7330-151-4.

ŠVANKMAJER, M. et al. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. 473 s. ISBN 80-7106-128-x.

THOMPSON, J. *Ideology and modern culture: critical socialtheory in the era of mass communication*. Stanford: Stanford University Press, 1990. 362 s. ISBN 0745600824.

TRAPL, M. „Český politický katolicismus v letech 1918-1938“ in Fiala (ed.) *Český politický katolicismus 1848-2005*. Brno: CDK, 2008. 535 s. ISBN 9788073251550.

ZIERIS, K. *Nové základy českého periodického tisku*. Praha: Orbis, 1947. 40 s.

9. Jmenný index

BABKA, L.	12	LAUŠMAN, B.	8
BAREŠ, G.	36	LUCKMANN, T.	17, 18, 19, 22
BAUER, F.	14	MANNHEIM, K.	21
BAUER, R.	12	MAREK, K.	36
BEDNAŘÍK, P.	14, 15	MARX, K.	31
BENEŠ, E.	6, 7, 9, 10, 14	MASARYK, J.	33
BERGER, P.	17, 18, 19, 22	MCCOMBS, M.	20
BROD, T.	10, 12	MOLOTOV, V.	69
BYSTROV, V.	11, 16, 32, 35	NEUMANN, S., K.	36
DRÁPALA, M.	14, 32, 37	NOSEK, V.	33
DUCHÁČEK, I.	36	NUNNING, A.	19, 20
DVOŘÁKOVÁ, Z.	33	PETR, A.	9
FAIRCLOUGH, N.	25, 34, 92	PICKERING, M.	24
FEIERABEND, L.	7	PLOJHAR, J.	9
FIERLINGER, Z.	8, 10	PROCHÁZKA, A.	9
FOUCAULT, M.	19, 24	RÁKOS, P.	24
FUČÍK, F.	36	ROUBAL, P.	12
GOTTWALD, K.	8, 16	RYBÁK, J.	36
GEE, J. P.	25, 26, 27, 30, 32, 34, 111	SHAW, D.	20
GRAMSCI, A.	21	STALIN, J., V.	10, 13, 31
HALL, S.	18, 19	ŠALDA, F. X.	36
HANZLÍK, F.	15	ŠKODOVÁ, M.	20
HARINGTON, A.	21	ŠRÁMEK, J.	9, 16
HEYWOOD, A.	31	ŠTOLL, L.	36
CHUDOBA, B.	37	ŠVAKMAJER, M.	12, 13
INKELES, A.	12	TAUFER, J.	36
JANČÍK, D.	11	TIGRID, P.	37
JENKS, H.	25	THOMAS, W. I.	18
KAPLAN, K.	6, 14, 16, 31	THOMPSON, J. B.	20, 21, 22, 34, 43, 75, 112
KOCIÁN, J.	6, 8, 11	TRAPL, M.	9
KONČELÍK, J.	15	VYHNÁLEK, K.	36
KOPECKÝ, V.	14, 15	ZENKL, P.	7, 33
KOVTUN, J.	37	ZIERIS, K.	14
KOŽELUHOVÁ, H.	9, 37		
KŘÍŽENECKÁ, R.	10		

